

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СТАТИСТИКИ, ОБЛІКУ ТА АУДИТУ

Фінансово-економічний факультет

Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

Спеціальність 072 – «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему:

«МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ»

Кваліфікаційна робота магістра містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Здобувачка вищої освіти
групи Ф-20.04

_____ Вожик Яна Павлівна
(підпис)

Науковий керівник

_____ д.е.н., професор Бондарук Т.Г.
(підпис)

Робота допущена до захисту

_____ д.е.н., професор Бондарук Т.Г.
(підпис)

Київ 2026

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СТАТИСТИКИ, ОБЛІКУ ТА АУДИТУ
ФІНАНСО-ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ФІНАНСІВ, БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ ТА СТРАХУВАННЯ**

Ступінь вищої освіти – магістр

Галузь знань - 07 «Управління та адміністрування»

Спеціальність – 072 «Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок»

Освітньо-професійна програма – «Фінанси, банківська справа та страхування»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
д.е.н., проф. Т.Г. Бондарук

«03» березня 2025 р.

**Завдання
на кваліфікаційну роботу магістра
Вожик Яні Павлівні**

1. Тема роботи «Місцеві бюджети у системі фінансового забезпечення розвитку регіонів»,

керівник роботи д.е.н., професор Бондарук Т.Г.,

затверджена наказом по Академії від «03» березня 2025 р. № 62/1.

2. Термін здачі студентом закінченої роботи: 5 січня 2026р.

3. Вихідні дані роботи: нормативно-правові акти України щодо місцевих бюджетів, наукові праці українських та іноземних дослідників, публікації у фахових виданнях, результати аналітичних досліджень у сфері місцевих бюджетів, офіційна статистична інформація Міністерства фінансів України.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які належить зробити):

1) Теоретичні аспекти формування місцевих бюджетів та їх роль у системі фінансового забезпечення розвитку регіонів;

2) Оцінка ролі місцевих бюджетів у соціально-економічному розвитку регіонів (на прикладі Дніпропетровської області);

3) Напрями підвищення ролі місцевих бюджетів у системі фінансового забезпечення розвитку регіонів.

5. Перелік графічного матеріалу: таблиці, діаграми, схеми.

6. Дата видачі завдання: 20 березня 2025р.

Керівник _____
(підпис)

Завдання прийняв до виконання _____
(підпис)

Календарний план

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Відмітка про виконання*
1.	Затвердження теми і наукового керівника кваліфікаційної роботи магістра на засіданні кафедри	03.03.2025	Виконано
2.	Опрацювання першоджерел по темі роботи	16.04.2025	Виконано
3.	Розробка плану роботи, методики та інструментарію досліджень	23.04.2025	Виконано
4.	Проведення економічних досліджень та їх аналіз	30.05.2025	Виконано
5.	Написання вступу до роботи	04.06.2025	Виконано
6.	Написання першого розділу роботи	18.06.2025	Виконано
7.	Написання другого розділу роботи	25.09.2025	Виконано
8.	Написання третього розділу роботи	12.10.2025	Виконано
9.	Написання висновків та пропозицій, оформлення роботи	09.11.2025	Виконано
10.	Подача першого варіанту роботи на кафедру	16.11.2025	Виконано
11.	Доопрацювання роботи згідно з зауваженнями керівника	25.11.2025	Виконано
12.	Попередній захист роботи	22.12.2025	Виконано

Студент

_____ (підпис)

Вожик Я. П.

Керівник роботи

_____ (підпис)

Бондарук Т.Г.

РЕФЕРАТ
кваліфікаційної роботи магістра
студентки Національної академії статистики, обліку та аудиту
Вожик Яни Павлівни
Тема «Місцеві бюджети у системі фінансового забезпечення розвитку
регіонів»

Загальний обсяг роботи складає 106 сторінок.

Містить 6 таблиць, 14 рисунків, 74 літературних джерела.

Актуальність теми. У сучасних умовах децентралізації влади та розширення фінансових повноважень органів місцевого самоврядування зростає значення ефективного функціонування місцевих бюджетів як фінансової основи розвитку регіонів. Місцеві бюджети відіграють ключову роль у реалізації регіональної політики, забезпеченні фінансової самостійності територіальних громад і фінансуванні соціально-економічного розвитку. В умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України особливої актуальності набуває питання зміцнення фінансової спроможності місцевих бюджетів, оскільки саме на місцевому рівні зосереджено виконання значної частини суспільно важливих функцій, зокрема у сферах соціального захисту, освіти, охорони здоров'я, житлово-комунального господарства та відновлення інфраструктури.

Актуальність теми визначається необхідністю підвищення ефективності бюджетного регулювання на регіональному рівні, удосконалення системи міжбюджетних відносин та забезпечення фінансової самодостатності територіальних громад. Наявні диспропорції у рівні фінансової спроможності регіонів, залежність місцевих бюджетів від міжбюджетних трансфертів і обмежені можливості нарощування власної доходної бази зумовлюють потребу в поглибленому дослідженні механізмів формування та використання бюджетних ресурсів на місцях.

Важливим аспектом актуальності є необхідність оцінювання впливу місцевих бюджетів на формування інвестиційного клімату та стимулювання економічної активності в регіонах. Рівень бюджетного забезпечення розвитку

інфраструктури, підтримки підприємництва та реалізації інвестиційних проєктів безпосередньо впливає на конкурентоспроможність територій і якість життя населення. У цьому контексті особливого значення набуває раціональний розподіл бюджетних коштів між поточними та капітальними видатками, а також підвищення результативності використання фінансових ресурсів.

З огляду на сучасні трансформації бюджетної системи України, запровадження нових підходів до бюджетного планування, посилення прозорості та підзвітності у сфері управління публічними фінансами, дослідження ролі місцевих бюджетів набуває додаткової наукової та практичної значущості. Обґрунтування напрямів удосконалення формування і використання місцевих бюджетів сприятиме підвищенню ефективності регіональної бюджетної політики та створенню передумов для сталого розвитку територіальних громад у довгостроковій перспективі.

Мета роботи полягає у обґрунтуванні теоретичних засад та розробці практичних рекомендацій щодо підвищення ролі місцевих бюджетів у системі фінансового забезпечення розвитку регіонів України.

Об'єктом дослідження є економічні відносини, що виникають у процесі формування і використання місцевих бюджетів.

Предметом дослідження виступають теоретичні, методичні та практичні аспекти формування та використання місцевих бюджетів з метою стимулювання регіонального розвитку.

Методи дослідження. Під час виконання роботи було застосовано як загальнонаукові, так і спеціалізовані методи. Зокрема, методи аналізу та синтезу дозволили узагальнити теоретичні підходи до трактування сутності місцевих бюджетів. Порівняльний аналіз використовувався для дослідження змін бюджетних показників у розрізі регіонів. Економіко-статистичні інструменти стали основою для оцінки структури доходів і видатків місцевих бюджетів. Графічні методи дали можливість наочно представити результати дослідження. Застосування системного підходу забезпечило всебічний розгляд взаємозв'язків між бюджетною політикою та розвитком регіонів.

У першому розділі «Теоретичні аспекти формування місцевих бюджетів та їх роль у розвитку регіонів» – визначено поняття та значення місцевих бюджетів у розвитку регіонів; розглянуто структуру та джерела формування місцевих бюджетів; охарактеризовано нормативно-правову базу функціонування місцевих бюджетів в Україні.

У другому розділі «Оцінка ролі місцевих бюджетів у соціально-економічному розвитку регіонів (на прикладі Дніпропетровської області)» – проведено аналіз доходів місцевих бюджетів Дніпропетровської області; здійснено оцінку динаміки та структури видатків місцевих бюджетів Дніпропетровської області; проаналізовано роль місцевих бюджетів у стимулюванні соціально-економічного зростання Дніпропетровської області

У третьому розділі «Напрями підвищення ролі місцевих бюджетів у розвитку регіонів» – визначено основні проблеми в управлінні місцевими бюджетами; охарактеризовано зарубіжний досвід ефективного використання місцевих бюджетів; визначено напрями вдосконалення формування та використання місцевих бюджетів в Україні

Наукова новизна отриманих результатів полягає у поглибленні теоретичних положень щодо ролі місцевих бюджетів у розвитку регіонів, а також у розробці практичних підходів до удосконалення механізмів управління місцевими бюджетами з урахуванням сучасних економічних викликів.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання сформульованих у роботі рекомендацій органами державної влади та місцевого самоврядування при формуванні бюджетної політики на регіональному рівні, удосконаленні підходів до планування бюджетних видатків та запровадженні інструментів стимулювання економічного зростання територіальних громад.

Ключові слова: місцеві бюджети, бюджетна система, децентралізація, міжбюджетні трансферти, доходи місцевих бюджетів, видатки місцевих бюджетів, бюджетна політика, регіональний розвиток, соціально-економічний розвиток, місцеве самоврядування.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ ТА ЇХ РОЛЬ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ	11
1.1. Поняття та значення місцевих бюджетів у системі фінансового забезпечення розвитку регіонів	11
1.2. Структура та джерела формування місцевих бюджетів.....	17
1.3. Нормативно-правова база функціонування місцевих бюджетів в Україні.....	25
Висновки розділу 1.....	31
РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА РОЛІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ (НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	33
2.1. Аналіз доходів місцевих бюджетів Дніпропетровської області	33
2.2. Оцінка динаміки та структури видатків місцевих бюджетів Дніпропетровської області	39
2.3. Аналіз ролі місцевих бюджетів у стимулюванні соціально-економічного зростання Дніпропетровської області	51
Висновки розділу 2.....	58
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ РОЛІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ... ..	61
3.1. Основні проблеми в управлінні місцевими бюджетами	61
3.2. Зарубіжний досвід ефективного використання місцевих бюджетів	68
3.3. Напрями вдосконалення формування та використання місцевих бюджетів в Україні.....	79
Висновки розділу 3.....	89
ВИСНОВКИ	92
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	98

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах децентралізації влади та фінансової автономії органів місцевого самоврядування особливого значення набуває проблема ефективного функціонування місцевих бюджетів. Вони виступають ключовим інструментом реалізації регіональної політики, забезпечення фінансової самостійності територіальних громад і створення передумов для сталого соціально-економічного розвитку регіонів. В умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення України питання зміцнення фінансової спроможності місцевих бюджетів стає ще більш актуальним, оскільки саме на місцевому рівні зосереджуються значні повноваження та відповідальність за реалізацію суспільно важливих функцій.

Актуальність теми зумовлена необхідністю підвищення ефективності бюджетного регулювання в регіонах, формування збалансованої системи міжбюджетних відносин та забезпечення фінансової самодостатності територіальних громад. Важливим є також дослідження впливу місцевих бюджетів на формування інвестиційного клімату, розвиток інфраструктури та покращення якості життя населення. З огляду на сучасні трансформації бюджетної системи України, тема набуває додаткової значущості в контексті впровадження реформ і переходу до нової моделі управління місцевими фінансами.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. У науковій літературі проблеми формування та виконання місцевих бюджетів і визначення їх ролі у розвитку регіонів ґрунтовно висвітлюються у працях вітчизняних і зарубіжних учених. Серед українських дослідників вагомий внесок у вивчення цих питань зробили В. Бодров, Т. Бондарук, М. Деркач, В. Зайчикова, О. Кириленко, І. Когут, Т. Косова, В. Кравченко, Л. Лисяк, І. Луніна, К. Павлюк та інші. Зарубіжні науковці, зокрема Р. Масгрейв, П. Самуельсон, У. Оутс, Дж. Стігліц, А. Танзі, Р. Берд, Дж. Мартінес-Васкес, у своїх працях досліджують теоретичні засади

бюджетного федералізму, функції місцевих фінансів і вплив бюджетних інструментів на економічний розвиток територій.

Водночас значна частина наукових досліджень зосереджується на окремих аспектах функціонування місцевих бюджетів, що зумовлює необхідність комплексного аналізу механізмів їх формування та використання з урахуванням сучасних викликів і завдань посилення ролі місцевих бюджетів у розвитку регіонів.

Метою дослідження є обґрунтування теоретичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо підвищення ролі місцевих бюджетів у системі фінансового забезпечення розвитку регіонів України.

Для досягнення поставленої мети у роботі визначено наступні **завдання**:

- визначити поняття та значення місцевих бюджетів у розвитку регіонів;
- розглянути структуру та джерела формування місцевих бюджетів;
- охарактеризувати нормативно-правову базу функціонування місцевих бюджетів в Україні;
- провести аналіз доходів місцевих бюджетів Дніпропетровської області;
- оцінити динаміку та структуру видатків місцевих бюджетів Дніпропетровської області;
- проаналізувати роль місцевих бюджетів у стимулюванні соціально-економічного зростання Дніпропетровської області;
- визначити основні проблеми в управлінні місцевими бюджетами;
- охарактеризувати зарубіжний досвід ефективного використання місцевих бюджетів;
- визначити напрями вдосконалення формування та використання місцевих бюджетів в Україні.

Об'єктом дослідження є економічні відносини, що виникають у процесі формування і використання місцевих бюджетів.

Предметом дослідження виступають теоретичні, методичні та практичні аспекти формування та використання місцевих бюджетів з метою стимулювання регіонального розвитку.

Методи дослідження. Під час виконання роботи було застосовано як загальнонаукові, так і спеціалізовані методи. Зокрема, методи аналізу та синтезу дозволили узагальнити теоретичні підходи до трактування сутності місцевих бюджетів. Порівняльний аналіз використовувався для дослідження змін бюджетних показників у розрізі регіонів. Економіко-статистичні інструменти стали основою для оцінки структури доходів і видатків місцевих бюджетів. Графічні методи дали можливість наочно представити результати дослідження. Застосування системного підходу забезпечило всебічний розгляд взаємозв'язків між бюджетною політикою та розвитком регіонів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у поглибленні теоретичних положень щодо ролі місцевих бюджетів у розвитку регіонів, а також у розробці практичних підходів до удосконалення механізмів управління місцевими бюджетами з урахуванням сучасних економічних викликів.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання сформульованих у роботі рекомендацій органами державної влади та місцевого самоврядування при формуванні бюджетної політики на регіональному рівні, удосконаленні підходів до планування бюджетних видатків та запровадженні інструментів стимулювання економічного зростання територіальних громад.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи магістра становить 106 сторінок. Робота містить 6 таблиць, 14 рисунків. Список використаних джерел налічує 74 найменування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ ТА ЇХ РОЛЬ У РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

1.1. Поняття та значення місцевих бюджетів у системі фінансового забезпечення розвитку регіонів

Поняття «місцевий бюджет» у сучасному українському фінансово-правовому дискурсі охоплює широку сукупність функцій, правових аспектів та економічних відносин, що визначають фінансову автономію територіальних громад. Цей термін трактується як у нормативному полі, так і в контексті соціально-економічної ролі місцевого самоврядування.

Передусім, місцевий бюджет постає як правовий документ, що встановлює межі розпорядження фінансовими ресурсами на рівні місцевої влади. У такому розумінні він є інструментом делегованого управління, в межах якого органи влади різних рівнів виконують свої повноваження. Водночас, бюджет функціонує як плановий інструмент, у якому фіксуються доходи та витрати територіальної одиниці протягом бюджетного періоду. Крім того, місцевий бюджет визначається як обов'язковий атрибут будь-якої адміністративно-територіальної одиниці, що має статус юридичної самостійності, підтверджуючи таким чином його роль у гарантуванні інституційної цілісності громад [2, с. 132].

Українські дослідники розглядають місцевий бюджет як складне та багатофункціональне явище. Одні з них трактують його як фонд фінансових ресурсів, що формується й використовується в межах певної території. Інші акцентують на тому, що місцевий бюджет виступає не лише інструментом фінансового забезпечення діяльності органів влади, а й механізмом реалізації повноважень, делегованих державою. З економічної точки зору, місцевий бюджет відображає систему грошових відносин, які виникають у процесі перерозподілу національного доходу для задоволення соціальних потреб населення на територіальному рівні. Законодавчі норми доповнюють наукові підходи, підкреслюючи, що бюджет є планом надходжень і видатків, призначених для

забезпечення виконання функцій державних та місцевих органів протягом бюджетного періоду [19, с. 171].

Отже, аналіз наукових підходів засвідчує, що поняття місцевого бюджету трактується як у правовому, так і в економічному, фінансовому та управлінському контекстах. Така багатогранність обумовлює різноманіття дефініцій, що відображають специфіку функціонування місцевих фінансів. Для систематизації цих поглядів доцільним є узагальнення основних підходів до трактування поняття «доходи бюджетів» у вигляді порівняльної таблиці.

Таблиця 1.1

Наукові підходи до дефініції «доходи бюджетів»

Автор	Визначення
Бугай Т. [3]	сукупність грошових надходжень, які надходять до бюджетної системи держави з податкових, неподаткових, трансфертних та інших джерел з метою забезпечення фінансування суспільних потреб
Єгоричева С. [19]	передбачені законом обов'язкові платежі, які надходять до державного або місцевого бюджету, формуючи його дохідну частину для подальшого використання відповідно до бюджетного призначення
Єрьоменко А. [20]	надходження, які мобілізуються органами влади в процесі реалізації податкової політики та бюджетного регулювання, що забезпечують фінансову базу діяльності держави й органів місцевого самоврядування
Канаєва Т., Карпенко М. [25]	частина валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється через фінансову систему держави з метою забезпечення виконання її функцій та стимулювання економічного зростання.
Когут Ю. [29]	фінансові ресурси, які держава акумулює для реалізації соціальних програм, підтримки населення, розвитку інфраструктури та забезпечення національної безпеки

Джерело: згруповано автором за даними [3; 19; 20; М 25; 29].

Аналіз наукових підходів до трактування поняття «доходи бюджетів» свідчить про існування широкого спектра визначень, у яких відображено як правову, так і економічну природу цього явища. Спільною рисою всіх розглянутих дефініцій є розуміння доходів як сукупності фінансових ресурсів, сформованих за рахунок податкових, неподаткових та трансфертних надходжень для забезпечення виконання функцій державної влади та органів місцевого самоврядування. Окремі дослідники звертають увагу на значення доходів у фінансуванні соціальних програм, розвитку інфраструктури та підтримці економічного зростання. Таким чином, доходи бюджету є ключовою складовою

фінансової системи держави, яка гарантує її стабільне функціонування та сприяє поступальному розвитку суспільства.

Історично бюджетне самоврядування бере свій початок з Магдебурзького права, яке започаткувало формування інституцій місцевого самоуправління в Україні у XII столітті. Із запровадженням власних адміністративних структур у містах, таких як Львів і Луцьк, було започатковано перші елементи фінансової автономії на місцях. У період становлення буржуазних держав централізовані уряди дедалі менше справлялися з виконанням соціальних функцій, що стимулювало передачу повноважень місцевим громадам. Саме тоді формується термін «самоврядування», що вказує на зростання ролі місцевих структур у розв'язанні соціально-економічних завдань [21].

У сучасних умовах реформування фінансової системи України, особливо в рамках децентралізації, роль місцевих бюджетів суттєво зростає. На думку В. Кравченка, ефективна модель формування доходів місцевих бюджетів має ґрунтуватися на чітко визначеному розподілі повноважень між різними рівнями влади, наявності стабільних джерел надходжень та достатньому рівні фіскальної самостійності. Дотримання цих принципів створює передумови для реального зміцнення фінансової спроможності громад і забезпечує їхню здатність самостійно планувати та управляти соціальним та інфраструктурним розвитком своїх територій.

У цьому контексті важливо звернути увагу на нормативно-правове закріплення поняття «доходи бюджету», адже саме законодавче тлумачення визначає межі функціонування фінансової системи та орієнтири для формування місцевої бюджетної політики. Зокрема, Бюджетний кодекс України надає офіційне визначення терміну «доходи бюджету», яке відображено на рисунку 1.1. Це визначення слугує основою для розробки фінансових стратегій органів державної влади й місцевого самоврядування, забезпечуючи прозорість і правову визначеність у процесі бюджетного планування [31].

Рисунок 1.1 демонструє офіційне визначення терміну «доходи бюджету» відповідно до Бюджетного кодексу України, що є фундаментальним для

формування та реалізації бюджетної політики держави. Доходи бюджету - це всі безповоротні, безоплатні надходження, які мобілізуються до державного або місцевого бюджету для забезпечення фінансування публічних видатків. Таке визначення відображає фінансову природу доходів як джерела формування бюджетних ресурсів.

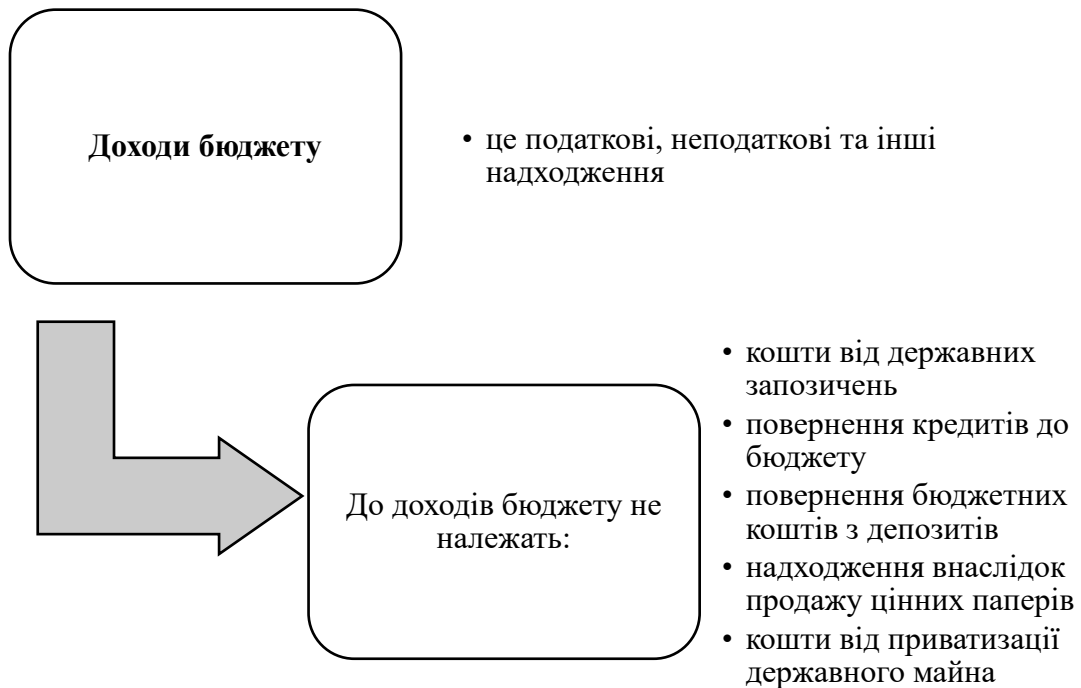

Рис. 1.1 Визначення терміну «доходи бюджету» у Бюджетному кодексі України

Джерело: побудовано автором за даними [44].

У той же час у Бюджетному кодексі окремо наголошується на тому, що не всі надходження до бюджету можуть розглядатися як доходи. Зокрема, до доходів бюджету не належать [44, с. 25]:

- надходження бюджетних установ від надання платних послуг;
- повернення кредитів до бюджету;
- кошти, отримані від запозичень (внутрішніх і зовнішніх);
- кошти, що надходять до державних цільових фондів;
- інші надходження, що мають поворотний, умовно-поворотний або специфічний характер використання.

Такий поділ має важливе значення для правильного обліку, планування та аналізу бюджетних ресурсів. Він сприяє підвищенню прозорості та ефективності бюджетного процесу, а також забезпечує достовірність статистичних і фінансових показників, які використовуються для прийняття управлінських рішень на всіх рівнях влади. Визначення меж доходів бюджету також дозволяє уникати подвійного обліку та чітко структурувати джерела фінансового забезпечення державних потреб.

Місцеві бюджети посідають важливе місце в бюджетній системі України, оскільки забезпечують фінансову самостійність регіонів, підтримують реалізацію соціальних програм і покривають основні потреби населення. Їхня економічна природа проявляється у багатогранності функцій – від формування фінансових ресурсів до їхнього розподілу та контролю за використанням на місцевому рівні. У результаті місцеві бюджети виступають не лише механізмом виконання управлінських функцій, а й важливим чинником стимулювання соціально-економічного розвитку територій.

Основне призначення місцевих бюджетів полягає у формуванні фінансової бази для виконання функцій місцевих органів влади. Йдеться про забезпечення діяльності комунальних підприємств, фінансування об'єктів житлово-комунального господарства, освітніх, медичних, культурних і спортивних закладів, а також фінансування програм соціального захисту. Саме місцеві бюджети, згідно зі статистичними даними останніх років, забезпечують до 60% фінансування соціально-культурних заходів в Україні, що свідчить про їхню стратегічну важливість [25, с. 185].

Соціальна функція місцевих бюджетів має особливо важливе значення, оскільки саме за їх рахунок фінансується оплата праці працівників бюджетної сфери, здійснюються виплати субсидій, соціальних допомог, пільг для ветеранів, малозабезпечених громадян, людей з інвалідністю та осіб похилого віку. Це забезпечує реалізацію закріплених у Конституції України соціальних гарантій і водночас формує умови для підвищення добробуту населення та соціальної стабільності в громадах.

Принципи організації бюджетної системи України, зокрема самостійність і субсидіарність, визначають особливості функціонування місцевих бюджетів. Принцип самостійності передбачає, що кожен місцевий бюджет діє незалежно у межах своєї компетенції. Це гарантується законодавчим закріпленням джерел доходів за відповідними бюджетами та наданням органам місцевого самоврядування права самостійно визначати напрями використання фінансових ресурсів. Такий підхід не лише посилює фінансову автономію громад, а й сприяє наближенню надання суспільних послуг до населення, що відповідає принципу субсидіарності.

Місцеві бюджети набувають особливого значення в умовах децентралізації влади. Посилення їхньої ролі дозволяє регіонам оперативніше реагувати на потреби населення та зменшувати залежність від центральних органів. Водночас ефективне управління місцевими фінансами передбачає дотримання бюджетної дисципліни, прозорість розподілу коштів та підзвітність органів влади перед громадою.

Узагальнюючи викладене, можна стверджувати, що поняття «місцевий бюджет» у сучасній фінансово-правовій доктрині України є багатограним і охоплює як правову, так і економічну складову. Його сутність розкривається через поєднання планово-облікової функції, інструменту делегованого управління та джерела фінансового забезпечення місцевих потреб. Завдяки цьому місцевий бюджет постає не лише як фінансовий документ, а як структурний елемент системи самоврядування, що відображає рівень фіскальної автономії територіальних громад і слугує основою для реалізації соціальних гарантій держави на місцях [45, с. 25].

У рамках децентралізації та бюджетної реформи місцеві бюджети набувають дедалі більшого значення як інструмент розвитку регіонів та гарантія стабільності бюджетної системи загалом. Їхнє ефективне функціонування забезпечує оперативне реагування на потреби населення, підвищує якість надання публічних послуг і стимулює економічну активність на місцевому рівні. У перспективі ключовими завданнями залишаються вдосконалення

нормативного регулювання доходної бази місцевих бюджетів, підвищення прозорості та ефективності їх використання, а також розвиток інституційної спроможності місцевих органів влади у сфері управління фінансовими ресурсами.

1.2. Структура та джерела формування місцевих бюджетів

В умовах триваючої фіскальної децентралізації, що реалізується в Україні та ускладнюється обставинами воєнного стану, місцеві бюджети відіграють провідну роль у системі публічних фінансів. Їхня побудова й подальше використання – це не просто технічний процес розподілу коштів, а й важливий інструмент впливу органів місцевої влади на соціально-економічний розвиток громад. За таких обставин особливої ваги набуває оновлення підходів до формування доходної частини місцевих бюджетів з урахуванням завдань реформування державного фінансового управління. Це включає як удосконалення інституційних механізмів, так і підвищення результативності бюджетної політики, орієнтованої на посилення фінансової спроможності та самодостатності територіальних громад.

Доходи місцевих бюджетів формуються відповідно до положень Бюджетного кодексу України та поділяються на власні, закріплені й регулюючі. Пріоритет надається формуванню саме власних доходів, оскільки вони становлять фінансову основу автономності місцевих органів влади. Місцеві податки, збори та інші джерела надходжень, які повністю залишаються в розпорядженні територіальної громади, дозволяють реалізовувати стратегічні завдання розвитку без надмірної залежності від вищих бюджетів. Водночас обсяг таких доходів часто залишається недостатнім, що змушує органи самоврядування покладатися на трансферти. Проте така практика знижує реальний рівень фінансової самостійності, оскільки отримання допомоги передбачає посилений контроль з боку центральної влади та обмежує гнучкість у бюджетному плануванні [55, с. 77].

Однією з основних проблем формування доходів місцевих бюджетів є чітке розмежування повноважень між державними та місцевими органами управління. Принцип відповідності між обсягом доходів і витрат на місцевому рівні має стати фундаментом сучасної бюджетної політики. Для цього необхідне законодавче закріплення стабільності джерел доходів, чітке визначення функцій та врахування особливостей кожного регіону. Місцеві бюджети повинні не лише забезпечувати функціонування інфраструктури, соціальних закладів, освіти та охорони здоров'я, а й виконувати роль механізму регулювання економічного розвитку, стимулювання підприємницької активності та залучення інвестицій.

В сучасних умовах, коли місцеві органи влади відіграють дедалі активнішу роль у забезпеченні життєдіяльності громад, особливо в умовах війни, зростає значення їхньої фінансової стабільності. Необхідно зміцнювати інституційну спроможність громад до самофінансування шляхом підвищення ефективності збору місцевих податків, розширення бази оподаткування та впровадження нових інструментів управління публічними фінансами. Лише за умови належного бюджетного планування, раціонального використання коштів та достатнього рівня власних доходів можливо забезпечити реальну фінансову автономію місцевого самоврядування. Це, у свою чергу, створює основу для сталого соціально-економічного розвитку територій і формування ефективної моделі управління в посткризовий період [49, с. 254].

Продовжуючи розгляд сутності доходів місцевих бюджетів, важливо підкреслити, що у контексті посилення децентралізаційних процесів це питання набуває не лише фіскального, а й політичного та соціального значення. Як слушно зазначає Ю.М. Когут, ефективна модель системи формування доходів має включати не лише фінансові механізми, а й чітке розмежування функціональних повноважень між різними рівнями влади. Це забезпечує прозорість та відповідальність у розподілі бюджетних ресурсів, водночас формуючи основу для політичної стабільності в регіонах [29, с. 62].

Сучасні наукові підходи, зокрема визначення, запропоновані Т.В. Канаєвою та М.Ю. Карпеко підкреслюють багатовимірність системи формування доходів

місцевих бюджетів. Йдеться не лише про мобілізацію коштів, а й про формування нормативно-правової бази, розробку організаційних процедур, а також про відносини між різними учасниками бюджетного процесу. Така комплексна трактовка дозволяє глибше зрозуміти складність функціонування місцевих фінансів в умовах сучасних викликів - від економічної нестабільності до трансформації моделей управління на місцях [25, с. 185].

Окрім податкових надходжень, важливе значення мають трансферти від міжнародних донорів, гранти, запозичення та інші форми зовнішньої фінансової підтримки. Водночас науковці звертають увагу на необхідність чіткого розмежування власних доходів бюджету та коштів, які формально не є доходами, але впливають на обсяг доступних фінансових ресурсів. Зокрема, запозичення, як зазначають Лопушняк та інші дослідники, хоча й є частиною бюджетного процесу, не можуть розглядатися як доходи в повному сенсі цього терміна, оскільки підлягають поверненню в майбутньому.

Значущим є принцип еквівалентності, за якого між сплатою податків економічними агентами та обсягом отриманих ними публічних благ має існувати відповідність. Його дотримання дозволяє досягти більшої справедливості у розподілі бюджетних коштів та підвищити довіру до системи публічних фінансів. У цьому сенсі особливої ваги набуває соціальна справедливість, коли доходи місцевих бюджетів повинні формуватися у такий спосіб, щоб не створювати нерівності між громадами в умовах різної економічної спроможності [52, с. 275].

Сучасна бюджетна система України має дворівневу структуру і охоплює державний бюджет та місцеві бюджети, до яких належать обласні, районні, міські, селищні, сільські бюджети, а також бюджети територіальних громад, утворені в результаті реформи децентралізації. Така організаційна структура забезпечує кожному рівню влади наявність власних фінансових ресурсів для виконання повноважень, визначених законодавством.

Незважаючи на прогресивність реформи, проблема залежності місцевих бюджетів від державних трансфертів залишається актуальною. Найбільшу частку доходів формують податкові надходження, серед яких ключове місце

посідає податок на доходи фізичних осіб (ПДФО), що становить понад 45% від загального обсягу надходжень. Однак частина інших податків, таких як ПДВ, переважно централізовано надходить до державного бюджету, що зменшує можливості місцевих органів влади щодо акумулювання ресурсів на місцях. Це обмежує ініціативу громад у стимулюванні місцевого підприємництва, інвестуванні в інфраструктуру та реалізації соціальних програм [54, с. 190].

Особливістю української моделі є те, що в структурі доходів місцевих бюджетів переважають державні субвенції та дотації, що відрізняється від практики більшості європейських країн. Така залежність знижує фінансову автономію органів місцевого самоврядування та обмежує їхні можливості щодо стратегічного планування й реалізації довгострокових програм розвитку. Крім того, державні субвенції часто мають цільовий характер і не враховують специфіку окремих регіонів, що призводить до вертикальної незбалансованості бюджетної системи.

У цьому контексті доцільно розглянути структуру місцевих бюджетів більш детально, зокрема, проаналізувати основні складові, що формують їх доходну частину.

Рис. 1.2 Складові місцевого бюджету

Джерело: побудовано автором за даними [20].

Рис. 1.2 ілюструє, що структура місцевого бюджету включає дві ключові складові: поточний бюджет і бюджет розвитку, кожна з яких виконує окремі функції у фінансовій системі органів місцевого самоврядування.

Поточний бюджет включає доходи та видатки, що призначені для забезпечення безперервного функціонування місцевих органів влади, фінансування установ освіти, охорони здоров'я, культури, житлово-комунального господарства та інших сфер. Його основне завдання полягає в покритті поточних (операційних) витрат, які не мають інвестиційного характеру, проте є критично важливими для сталого забезпечення життєдіяльності громади.

Бюджет розвитку, у свою чергу, відображає інвестиційну складову місцевого бюджету. Його ресурси спрямовуються на реалізацію програм соціально-економічного розвитку, реконструкцію та будівництво інфраструктурних об'єктів, закупівлю обладнання, розвиток комунальної власності та інші заходи, які сприяють довгостроковому підвищенню якості життя в регіоні. Формування бюджету розвитку залежить від залишків коштів, залучення кредитних ресурсів, надходжень від продажу майна та інших інвестиційно орієнтованих джерел [20, с. 132].

У цьому контексті доцільним є аналіз структури місцевого бюджету за економічною класифікацією, яка дозволяє чітко відокремити поточні витрати від капітальних. Такий підхід надає змогу оцінити реальну спрямованість бюджетної політики на розвиток територій та зростання інвестиційної активності. Відображення цих параметрів на рис. 1.3 дає змогу виявити співвідношення між ресурсами, що спрямовуються на оперативне функціонування місцевих органів влади, та коштами, які інвестуються у довгострокові проекти розвитку.

Рис. 1.3 відображає структуру місцевого бюджету за економічною класифікацією, яка передбачає поділ доходів на п'ять основних категорій: податкові надходження, неподаткові надходження, офіційні трансфери, капітальні надходження та запозичення. Такий підхід дозволяє систематизувати джерела фінансового забезпечення місцевих бюджетів залежно від економічного

характеру ресурсів.

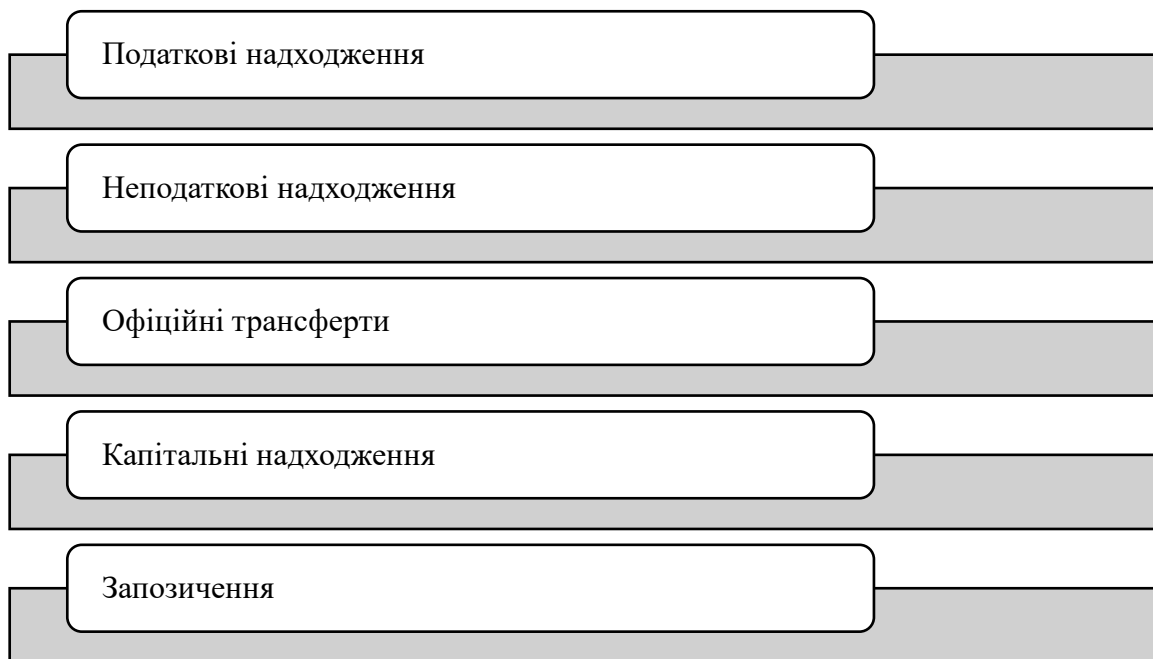

Рис. 1.3 Структура місцевого бюджету за економічною класифікацією

Джерело: побудовано автором за даними [2].

Податкові надходження є основою бюджетної системи, забезпечуючи стабільні та передбачувані доходи через збір місцевих і загальнодержавних податків, частина яких надходить до бюджетів територіальних громад. Це підкреслює ключову роль фіскального потенціалу у формуванні фінансової бази місцевого самоврядування.

Неподаткові надходження включають доходи від власності та підприємницької діяльності, адміністративні збори, штрафи тощо, і виконують важливу функцію розширення фінансових можливостей органів влади за рахунок використання внутрішніх ресурсів [8, с. 14].

Офіційні трансфери, зокрема дотації та субвенції з державного бюджету, забезпечують вирівнювання фінансової спроможності між різними громадами, проте водночас посилюють залежність від центральної влади та знижують рівень бюджетної автономії.

Капітальні надходження відображають грошові надходження, пов'язані з реалізацією активів або інвестиційною діяльністю. Їх присутність у структурі

бюджету свідчить про участь місцевої влади у фінансуванні розвитку інфраструктури та реалізації довгострокових проектів.

Запозичення використовуються з метою покриття дефіциту бюджету або фінансування інвестиційних ініціатив, однак їх застосування вимагає високого рівня фінансової дисципліни та ефективного управління борговими зобов'язаннями.

У процесі формування фінансових ресурсів місцевих бюджетів ключовим завданням є не тільки можливість залучення запозичень, а передусім створення стійкої та передбачуваної доходної основи. Тому особливої ваги набуває дослідження власних і закріплених доходів, адже саме вони формують фундамент фінансової самостійності органів місцевого самоврядування.

Рис. 1.4 Власні та закріплені доходи місцевих бюджетів ілюструє ключові складові цієї доходної частини, що формуються в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці та мають постійний характер надходжень.

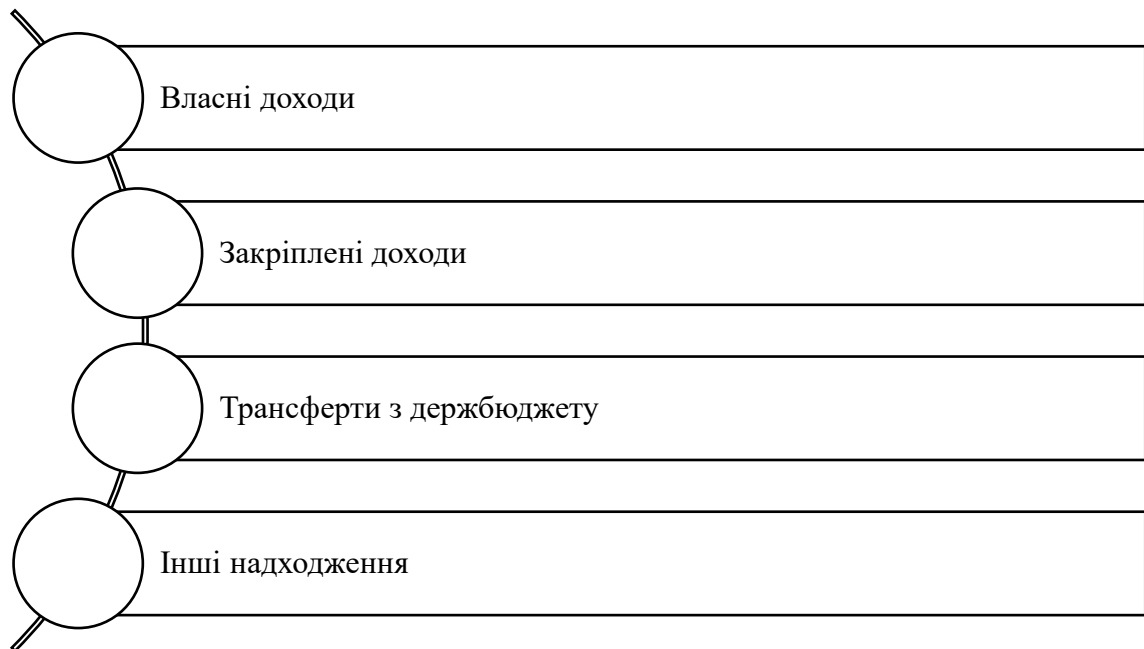

Рис. 1.4 Власні та закріплені доходи місцевих бюджетів

Джерело: побудовано автором за даними [10].

Доходи місцевих бюджетів поділяються на чотири основні групи: власні

доходи, закріплені доходи, трансферти з державного бюджету та інші надходження. Такий поділ дає змогу всебічно оцінити джерела наповнення місцевих бюджетів і проаналізувати рівень фінансової незалежності територіальних громад.

Власні доходи включають податки і збори, що повністю надходять до місцевого бюджету (наприклад, податок на майно, єдиний податок), і є безпосереднім фінансовим ресурсом органів місцевого самоврядування. Їхня частка у загальній структурі доходів є важливим індикатором фінансової спроможності громади [10, с. 38].

Закріплені доходи – це кошти, які законодавчо закріплені за місцевими бюджетами у визначеній частці. Найпоширенішим прикладом є частина податку на доходи фізичних осіб (ПДФО), що надходить до бюджетів місцевого рівня. Такі доходи мають стабільний характер і становлять основу для довгострокового бюджетного планування.

Трансферти з державного бюджету, до яких належать дотації, субвенції та реверсні дотації, виконують функцію механізму фінансового вирівнювання. Вони спрямовані на усунення диспропорцій у фінансовому забезпеченні різних регіонів, проте водночас зменшують рівень бюджетної автономії місцевих громад.

Інші надходження охоплюють доходи від операцій з майном, цільові кошти з фондів, гранти, добровільні внески тощо. Ця група, як правило, має нестабільний і епізодичний характер, однак може бути важливим джерелом розвитку, особливо за умови реалізації інвестиційних чи партнерських програм.

Підсумовуючи проведене дослідження, можна констатувати, що доходи місцевих бюджетів України є ключовим елементом фінансової спроможності територіальних громад. Сучасна система їх формування базується на поєднанні власних, закріплених, трансфертних та інших джерел. Водночас надмірна залежність від державних субвенцій і дотацій обмежує автономію місцевого самоврядування. Невідповідність між обсягом бюджетних повноважень і наявними ресурсами потребує комплексного вирішення шляхом законодавчого

удосконалення, розширення податкової бази та запровадження стимулів для розвитку економічної активності на місцях. Формування ефективної та збалансованої моделі міжбюджетних відносин стає передумовою посилення політичної та соціальної стабільності в регіонах [19, с. 171].

Отже, у сучасних умовах, коли відновлення та розвиток територій стає пріоритетом, особливо в післявоєнний період, значущість місцевих бюджетів істотно зростає. Їх ефективне функціонування передбачає здатність забезпечувати не лише поточні видатки, а й фінансувати довгострокові проєкти через бюджет розвитку. Аналіз структури доходів місцевих бюджетів показує необхідність орієнтації на мобілізацію внутрішніх ресурсів, що дозволяють забезпечити гнучкість управлінських рішень. У цьому контексті пріоритетними є підвищення частки власних і закріплених доходів, розвиток інституційної спроможності органів місцевого самоврядування та впровадження інноваційних методів управління публічними фінансами.

1.3. Нормативно-правова база функціонування місцевих бюджетів в Україні

Повномасштабна агресія російської федерації стала безпрецедентним викликом для державного бюджету України, трансформувавши бюджетну політику в умовах надзвичайної ситуації. Із перших днів вторгнення українська економіка зазнала істотних втрат: зупинка та закриття підприємств, руйнування логістичних ланцюгів, масова міграція цивільного населення, падіння доходів, а також запровадження податкових послаблень створили потужне фіскальне навантаження. У відповідь на це держава була змушена вдатися до масштабного перегляду фінансових механізмів. Зокрема, Національний банк України у 2022 році викупив військові облігації внутрішньої державної позики (ОВДП) на суму 225 млрд грн, що частково дозволило профінансувати розрив у бюджеті, але й посилило ризики емісійного тиску [36].

У період воєнного стану урядові заходи в сфері бюджетного управління

були спрямовані на швидкий перерозподіл обмежених ресурсів на пріоритетні напрямки: оборону, безпеку та гуманітарну підтримку. Кабінет Міністрів України ухвалив низку нормативно-правових актів, які суттєво вплинули на бюджетну дисципліну: зменшення трансфертів місцевим бюджетам, спрощення процедур міжфондового перерозподілу, можливість внесення змін до місцевих бюджетів без затвердження радами та скасування вимог щодо прогнозування місцевих бюджетів. Ці заходи забезпечили гнучкість системи публічних фінансів у кризовий період. Окрему увагу заслуговують новації у сфері публічних закупівель, які дозволяють проводити прямі закупівлі без тендерних процедур для потреб оборони та соціального захисту. Крім того, залишки субвенцій були дозволені до використання на заходи територіальної оборони та евакуації цивільного населення.

Нормативні зміни, закріплені в законодавстві та проєкті Державного бюджету України на 2023 рік, свідчать про адаптацію фінансової системи до нових викликів. І хоча міжнародна фінансова допомога стала вагомим фактором стабілізації, проблема хронічного дефіциту залишається відкритою, а процес отримання зовнішніх коштів часто уповільнюється через бюрократичні процедури. У цьому контексті надзвичайно важливим є збереження керованості бюджетного процесу та забезпечення пріоритетного фінансування стратегічних функцій держави. Український досвід демонструє, що навіть у надзвичайних умовах можливо забезпечити гнучкість, цілеспрямованість і стійкість бюджетної системи, яка відіграє критичну роль у збереженні функціонування держави [40].

В умовах воєнного стану, коли фінансова стабільність та ефективне бюджетне управління набули критичної важливості, нормативно-правове забезпечення місцевих бюджетів стало не менш значущим, ніж їхнє фінансування. Регулювання місцевих фінансів в Україні базується на конституційних засадах і деталізується у Бюджетному та Податковому кодексах, щорічних законах про державний бюджет, а також у низці інших нормативних актів, що регламентують міжбюджетні відносини, планування, виконання та контроль за витрачанням коштів. Конституційно закріплені права територіальних

громад на управління власними бюджетами, встановлення місцевих податків і зборів та прийняття рішень щодо використання фінансових ресурсів слугують базовим орієнтиром для організації бюджетного процесу на місцевому рівні.

Такий підхід до нормативно-правового регулювання дозволяє створити цілісну систему управління місцевими фінансами, у якій кожен рівень влади чітко розуміє свої повноваження та відповідальність. Водночас для практичної реалізації законодавчих положень необхідна ефективна координація між центральними та місцевими органами влади, що особливо важливо в умовах обмежених ресурсів та зростаючих потреб у фінансуванні соціально значущих функцій.

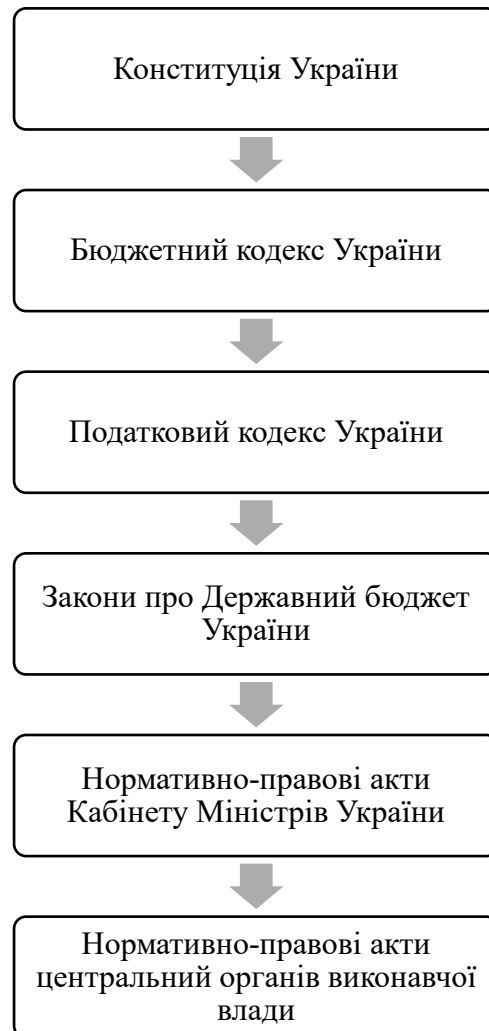

Рис. 1.5 Нормативно-правове забезпечення місцевих бюджетів в Україні

Джерело: побудовано автором за даними [4].

Водночас, попри формальні повноваження органів місцевого самоврядування, система фінансового управління в регіонах залишається централізованою. Практична реалізація бюджетних прав місцевих рад значною мірою обмежується домінуванням виконавчої вертикалі державної влади. Зокрема, голови обласних і районних державних адміністрацій фактично контролюють розподіл коштів відповідних бюджетів, тоді як самі обласні й районні ради не мають у своєму розпорядженні виконавчих структур, а також не беруть участі в адмініструванні надходжень. Податкові та казначейські функції здійснюються центральними органами влади, що додатково посилює дисбаланс повноважень. У результаті органи місцевого самоврядування часто не мають реальних інструментів для самостійного управління фінансами громад.

Загострення потреб оборонного, соціального та інфраструктурного характеру в умовах війни лише загостило існуючі інституційні проблеми. Хоча держава формально гарантує матеріальну й фінансову основу місцевого самоврядування (стаття 142 Конституції), механізми реалізації цього положення залишаються фрагментарними. Відсутність дієвих гарантій фінансової незалежності громад, неврегульованість питань виконавчих органів при радах обмежує можливості стратегічного планування розвитку регіонів. Анонсовані конституційні реформи не змогли змінити ситуацію, залишивши відкритими питання перерозподілу повноважень, фінансової автономії, а також підзвітності органів державної виконавчої влади перед представницькими структурами місцевого рівня [11].

Важливу роль у формуванні нормативно-правової бази функціонування місцевих бюджетів відіграє Бюджетний кодекс України, який деталізує як організаційні, так і процедурні аспекти бюджетного процесу на місцевому рівні. Перевагою цього документа є чіткість і системність викладення ключових термінів та механізмів бюджетного регулювання. Зокрема, у Кодексі визначено поняття доходів бюджету як усіх податкових, неподаткових та інших надходжень на безповоротній основі, передбачених законодавством. Це створює уніфікований підхід до класифікації доходів і забезпечує правову визначеність

для всіх учасників бюджетного процесу.

Крім того, Бюджетний кодекс містить низку визначень, які є ключовими для функціонування міжбюджетних відносин. Зокрема, в ньому передбачено категорії дотацій вирівнювання, субвенцій, власних доходів, трансфертів та кошика доходів місцевого самоврядування. Це забезпечує структурований підхід до розмежування джерел надходжень та дозволяє точно визначати рівень фінансової спроможності тієї чи іншої громади. Власні доходи, не враховані при розподілі трансфертів, становлять основу реальної автономії органів місцевого самоврядування, адже саме вони дозволяють реалізовувати повноваження без постійної фінансової залежності від центру [11].

Окремі розділи Кодексу деталізують усі стадії бюджетного процесу – від планування і затвердження до звітності про виконання місцевих бюджетів. Це важливо для забезпечення прозорості, підзвітності та ефективного управління бюджетними коштами. Наприклад, стаття 64 встановлює перелік доходів, що враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів, тоді як стаття 69 окреслює ті доходи, які залишаються у розпорядженні місцевих бюджетів незалежно від трансфертної політики держави.

Особливої ваги в умовах воєнного стану набувають положення четвертого розділу Бюджетного кодексу, які регулюють міжбюджетні відносини. На основі принципу субсидіарності держава може передавати частину своїх функцій на виконання органам місцевого самоврядування – разом із відповідними фінансовими ресурсами. Це дозволяє забезпечити ефективність виконання делегованих завдань на місцевому рівні, з урахуванням специфіки територій. Однак на практиці не завжди спостерігається належне забезпечення таких функцій ресурсами, що породжує ризики невиконання важливих соціальних чи інфраструктурних програм.

Подальший аналіз положень Бюджетного кодексу України засвідчує його комплексний характер у сфері регулювання видаткових повноважень місцевих бюджетів, що є важливим фактором забезпечення соціальної стабільності та реалізації публічних функцій держави на місцях. Статті 88 і 89 Кодексу

конкретизують функціональний розподіл видатків між різними рівнями місцевого самоврядування, класифікуючи їх відповідно до бюджетних рівнів: сільських, селищних, міських, районних та обласних [11].

Згідно зі ст. 88, до видатків, що здійснюються з бюджетів сіл, селищ та міст районного значення, віднесено насамперед фінансування органів місцевого самоврядування, освітніх закладів, культурних установ, таких як будинки культури, клуби та центри дозвілля. Так, базовий рівень місцевої влади забезпечує функціонування інфраструктури первинних соціальних послуг, яка безпосередньо впливає на якість життя громадян у невеликих населених пунктах.

Більш широкий перелік повноважень зафіксовано у статті 89, яка стосується видатків районних бюджетів та бюджетів міст обласного значення. Ці бюджети несуть основне навантаження щодо реалізації державних соціальних програм, зокрема тих, що стосуються дітей-сиріт, осіб з інвалідністю, ветеранів, багатодітних сімей, жертв політичних репресій та Чорнобильської катастрофи. Також передбачено компенсаційні виплати фізичним особам, які надають соціальні послуги, та інші форми державної підтримки малозахищених категорій населення. Усі ці витрати враховуються при розрахунку міжбюджетних трансфертів, що свідчить про важливість забезпечення горизонтальної та вертикальної бюджетної збалансованості.

Крім соціального захисту, з місцевих бюджетів фінансуються державні культурно-освітні програми, програми розвитку фізичної культури, молодіжної політики та житлового будівництва, що забезпечує інтеграцію національних пріоритетів у регіональну політику. Особливу увагу Бюджетний кодекс приділяє підтримці діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, що покликані вирішувати комплексні проблеми вразливих категорій громадян на місцевому рівні [14].

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що повномасштабна війна стала каталізатором глибоких змін у бюджетному управлінні України як на державному, так і на місцевому рівнях. В умовах воєнного стану бюджетна система набула нових функцій – з інструменту планово-фінансової діяльності

вона перетворилася на засіб забезпечення національної стійкості, захисту населення та реагування на надзвичайні обставини. Уряд оперативно адаптував механізми розподілу ресурсів, законодавчо закріпивши нові правила бюджетної дисципліни, що дозволило зберегти керованість у кризовий період. Разом із тим, посилення ролі виконавчої вертикалі в управлінні фінансами продемонструвало уразливість демократичних засад бюджетного процесу, що потребує подальшої уваги у післявоєнному відновленні.

Водночас аналіз нормативно-правового забезпечення місцевих бюджетів засвідчує значну законодавчу розробленість і деталізацію функцій, джерел доходів та повноважень на різних рівнях місцевого самоврядування. Проте, як показує практика, наявність формальних прав не завжди гарантує реальну фінансову самостійність громад. Централізованість адміністрування бюджетних потоків, обмежені виконавчі інструменти органів місцевого самоврядування, фрагментарність реалізації принципу субсидіарності – усе це стримує ефективне використання місцевих фінансів. Для забезпечення довгострокового сталого розвитку необхідна не лише стабілізація макрофінансової ситуації, а й інституційна перебудова моделі міжбюджетних відносин на засадах довіри, децентралізації та підзвітності.

Висновки розділу 1.

У результаті теоретичного аналізу встановлено, що місцеві бюджети є багатофункціональним елементом бюджетної системи України, який поєднує правові, економічні та управлінські аспекти функціонування місцевого самоврядування. Вони виступають не лише фінансовим планом надходжень і видатків, а й інструментом реалізації делегованих та власних повноважень органів місцевої влади, забезпечуючи фінансову основу соціально-економічного розвитку територій. Багатогранність трактувань поняття місцевого бюджету свідчить про його ключову роль у формуванні фінансової автономії територіальних громад і реалізації державної регіональної політики.

Аналіз структури та джерел формування доходів місцевих бюджетів

показав, що сучасна модель базується на поєднанні власних, закріплених доходів і міжбюджетних трансфертів. Водночас надмірна залежність від державних субвенцій і дотацій обмежує реальний рівень фінансової самостійності місцевого самоврядування та знижує можливості стратегічного бюджетного планування. Переважання поточних видатків над інвестиційними також свідчить про недостатню орієнтацію бюджетної політики на довгостроковий розвиток, що актуалізує потребу у зміцненні бюджету розвитку та мобілізації внутрішніх фінансових ресурсів громад.

Дослідження нормативно-правової бази функціонування місцевих бюджетів засвідчило її відносну системність і законодавчу визначеність, зокрема в частині розмежування доходів і видатків, регулювання міжбюджетних відносин та організації бюджетного процесу. Разом із тим практика реалізації законодавчих норм виявляє дисбаланс між формально закріпленими повноваженнями органів місцевого самоврядування та їх реальною фінансовою спроможністю, що посилюється в умовах централізованого адміністрування бюджетних потоків.

В умовах воєнного стану та майбутнього післявоєнного відновлення значення місцевих бюджетів істотно зростає, оскільки саме на місцевому рівні зосереджується виконання ключових соціальних, інфраструктурних і гуманітарних функцій. Це зумовлює необхідність подальшого вдосконалення механізмів формування доходної бази, підвищення прозорості й результативності використання бюджетних коштів, а також розвитку інституційної спроможності органів місцевого самоврядування. Отримані теоретичні висновки створюють методологічне підґрунтя для подальшого аналізу практики функціонування місцевих бюджетів та обґрунтування напрямів посилення їх ролі у розвитку регіонів у наступних розділах роботи.

РОЗДІЛ 2. ОЦІНКА РОЛІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ (НА ПРИКЛАДІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

2.1. Аналіз доходів місцевих бюджетів Дніпропетровської області

Доходи місцевих бюджетів відіграють ключову роль у забезпеченні фінансової спроможності територіальних громад та ефективному виконанні ними делегованих повноважень. У контексті децентралізації фінансів в Україні, що активно впроваджується з 2014 року, посилюється значення аналізу доходної бази кожного регіону. Дніпропетровська область як один із найбільш економічно розвинених регіонів України демонструє значний потенціал у формуванні власних бюджетних ресурсів.

Доходи місцевих бюджетів формуються з податкових і неподаткових надходжень, трансфертів з державного бюджету, а також доходів від власної господарської діяльності. У Дніпропетровській області домінуюче місце традиційно займають податкові надходження, зокрема податок на доходи фізичних осіб (ПДФО), єдиний податок та плата за землю. За даними останніх років, ПДФО стабільно забезпечує понад 50% доходів загального фонду місцевих бюджетів області. Це свідчить про відносну стабільність ринку праці та високий рівень зайнятості у промислово розвинених громадах [58].

Аналіз динаміки доходів місцевих бюджетів Дніпропетровської області за 2020–2024 роки демонструє загальну тенденцію зростання. Незважаючи на макроекономічні виклики, спричинені пандемією COVID-19 та повномасштабною війною, бюджети громад змогли зберегти позитивну динаміку, головню завдяки стабільності податкових надходжень та державним субвенціям.

Отже, спостерігається поступове зміцнення фінансової спроможності територіальних громад області. Це створює підґрунтя для подальшого аналізу структури доходів, що дозволяє оцінити якісні зміни у джерелах наповнення

місцевих бюджетів, зокрема співвідношення між власними доходами та трансфертами.

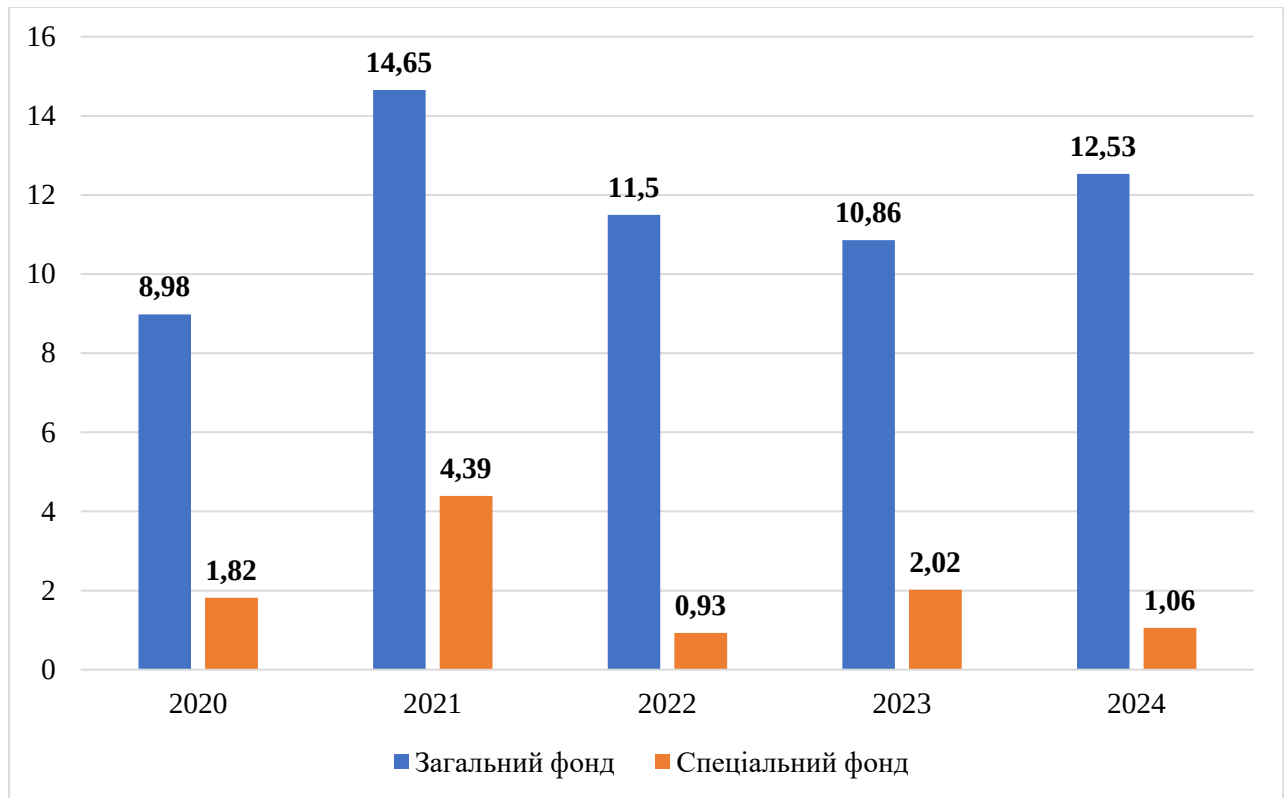

Рис. 2.1 Динаміка доходів місцевих бюджетів Дніпропетровської області у 2020-2024 роках, млрд. грн.

Джерело: побудовано автором за даними [58].

Аналіз рис. 2.1 засвідчує як кількісну, так і структурну зміну в надходженнях до місцевих бюджетів Дніпропетровської області протягом 2020–2024 років. Загальний фонд демонструє загальну тенденцію зростання, попри певні коливання. Починаючи з 8,98 млрд грн у 2020 році, його обсяги досягли піку у 2021 році (14,65 млрд грн), що, ймовірно, зумовлено відновленням економіки після карантинних обмежень, збільшенням податкових надходжень і зростанням обсягу державних субвенцій. У 2022 році відбулося зниження до 11,5 млрд грн, що можна пояснити деструктивним впливом повномасштабного вторгнення, економічною невизначеністю та перерозподілом державних ресурсів у сферу національної безпеки.

У 2023–2024 роках спостерігається відновлення позитивної динаміки

доходів загального фонду, що свідчить про адаптацію місцевих фінансових систем до нових умов, а також про посилення ролі податків як джерела сталого фінансування громад. Так, у 2024 році обсяг загального фонду склав 12,53 млрд грн, що на 3,55 млрд грн більше порівняно з 2020 роком.

Стосовно спеціального фонду, тенденції є менш стабільними. У 2021 році його обсяг становив 4,39 млрд грн – найвищий показник за аналізований період. Це може бути пов'язано із цільовими капітальними видатками, зокрема на інфраструктурні проєкти або заходи з енергомодернізації. Однак уже у 2022 році фонд зменшився більш ніж утричі – до 0,93 млрд грн, що відображає стримування інвестиційних видатків в умовах воєнного стану. Впродовж 2023–2024 років спостерігається часткове відновлення (до 2,02 млрд грн і 1,06 млрд грн відповідно), однак рівень 2021 року не було досягнуто.

Загалом, загальний фонд залишається ключовим джерелом бюджетного наповнення, тоді як спеціальний фонд зазнає суттєвого впливу зовнішніх чинників, насамперед безпекових та інвестиційних. Отже, фінансова стійкість місцевих бюджетів значною мірою залежить від здатності громад формувати стабільну дохідну базу загального фонду та забезпечувати ефективне використання спеціального фонду в умовах воєнної та післявоєнної відбудови.

Отже, фінансова стійкість місцевих бюджетів значною мірою залежить від здатності громад формувати стабільну дохідну базу загального фонду та забезпечувати ефективне використання спеціального фонду в умовах воєнної та післявоєнної відбудови. З метою глибшого розуміння динаміки дохідної частини бюджету, доцільно розглянути зміну структури доходів місцевих бюджетів області упродовж 2020-2024 років (табл. 2.1).

На основі аналізу структури доходів місцевих бюджетів Дніпропетровської області за 2020–2024 роки можна зробити кілька ключових висновків. Насамперед, податкові надходження залишаються домінантною складовою дохідної частини, незважаючи на помітні коливання: зростання з 5 970,3 млн грн у 2020 році до пікового значення 10 064,4 млн грн у 2021 році, після чого спостерігається певне зниження та стабілізація на рівні понад 9 млрд грн у 2024

році. Така динаміка свідчить про адаптацію податкової бази до зовнішніх викликів, зокрема, воєнного стану та економічної турбулентності.

Таблиця 2.1

**Структура доходів місцевих бюджетів Дніпропетровської області
2020-2024 рр., млн.грн.**

Найменування	2020	2021	2022	2023	2024	Відхилення 2024-2020
Податкові надходження	5970,3	10064,4	8912,7	8557,5	9117,5	3147,2
Неподаткові надходження	408,2	513,9	647,5	880,7	901,4	493,2
Доходи від операцій з капіталом	0,01	0,51	0,01	2,06	0,20	0,19
Офіційні трансфери	4422,0	8470,1	2871,7	3448,2	3578,2	-843,8

Джерело: складено автором за даними [58].

Неподаткові надходження демонструють поступове, хоч і незначне зростання: з 408,2 млн грн у 2020 році до 901,4 млн грн у 2024 році, що свідчить про активізацію роботи громад у сфері орендних відносин, адміністративних послуг та комунального сектору.

Найменшою та нестабільною залишається категорія доходів від операцій з капіталом, частка яких не має системного характеру. У деякі роки вона майже нульова, що вказує на обмежене використання інструментів реалізації майна або капітальних активів у бюджетному процесі.

Офіційні трансфери є значним, але коливним джерелом доходів: у 2021 році вони зросли до 8 470,1 млн грн, тоді як у 2022 році різко знизилися до 2 871,7 млн грн. Це свідчить про нестабільність міжбюджетного фінансування та залежність місцевих бюджетів від державної політики у сфері дотацій і субвенцій.

Загалом структура доходів за аналізований період виявляє високу податкову залежність, що забезпечує відносну стійкість бюджету, проте одночасно виявляє значну волатильність трансфертів та обмеженість у

диверсифікації дохідних джерел. Це вказує на необхідність посилення фінансової автономії територіальних громад через розвиток місцевої економіки, ефективне управління майном і активізацію капітальних надходжень.

Для кращого розуміння поточної структури доходів місцевих бюджетів доцільно розглянути її склад у 2024 році, який візуалізовано на рисунку 2.2.

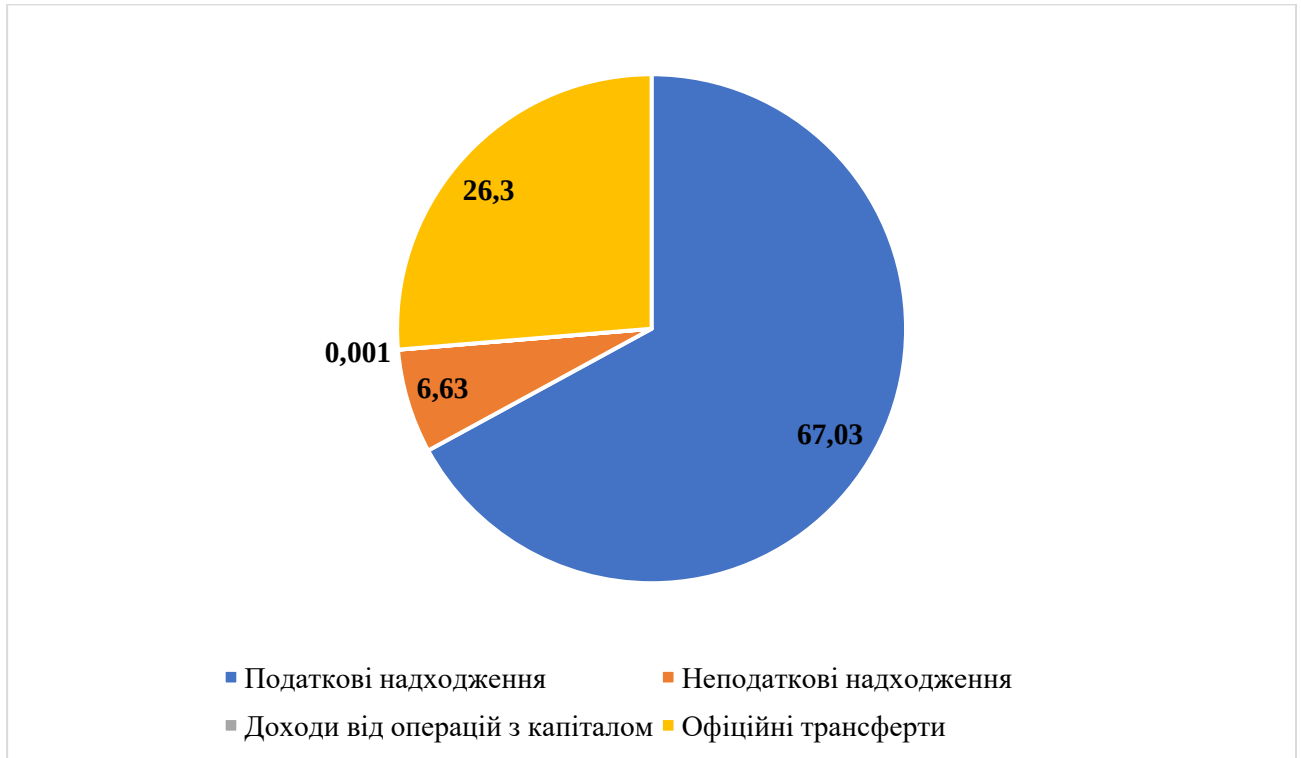

Рис. 2.2 Структура доходів місцевих бюджетів Дніпропетровської області у 2024 році, %

Джерело: побудовано автором за даними [58].

Рис. 2.2 відображає дисбаланс у структурі доходів місцевих бюджетів Дніпропетровської області у 2024 році, що зумовлений переважанням податкових надходжень (67,03%) як основного джерела формування місцевих фінансів. Така тенденція є характерною для більшості територіальних громад, адже податки, зокрема податок на доходи фізичних осіб, плата за землю та єдиний податок, залишаються стабільним джерелом поповнення місцевих скарбниць.

Другою за значущістю складовою є офіційні трансферти з державного бюджету (26,3%), що демонструє збереження високого рівня фінансової дотаційності місцевого самоврядування. Така залежність від зовнішніх

надходжень може створювати ризики фінансової нестабільності у разі скорочення субвенцій або затримки їх надходження в умовах обмежених ресурсів державного бюджету.

Неподаткові надходження (6,63%) мають обмежене фінанське значення, хоча потенційно можуть стати джерелом додаткових ресурсів за умов активізації комунального підприємництва, орендної політики та розвитку платних послуг. Водночас, доходи від операцій з капіталом (0,001%) майже не відіграють ролі у формуванні бюджету, що свідчить про низький рівень реалізації майнових активів громади, обмежену інвестиційну активність або відсутність ефективної політики у сфері управління комунальним майном.

Отже, структура доходів місцевих бюджетів Дніпропетровщини у 2024 році засвідчує необхідність оптимізації фінансової політики на місцевому рівні: з одного боку - шляхом зміцнення податкової бази через стимулювання підприємництва й підвищення адміністрування платежів, а з іншого - за рахунок розвитку альтернативних джерел надходжень, зменшення дотаційної залежності та активізації капітальних операцій. Такий підхід сприятиме довгостроковій фінансовій стійкості громад та підвищенню їхньої автономності в умовах післявоєнного відновлення.

Отже, результати аналізу доходів місцевих бюджетів Дніпропетровської області за 2020–2024 роки вказують на збереження податкової стабільності, попри значні зовнішні виклики. Позитивна динаміка податкових надходжень, зокрема ПДФО, свідчить про функціонування регіональної економіки навіть в умовах воєнного стану. Водночас нестабільність офіційних трансфертів та мізерна частка доходів від операцій з капіталом підкреслюють вразливість бюджету до державної фінансової політики та низьку інтенсивність використання внутрішніх резервів розвитку.

З огляду на це, важливим напрямом бюджетної політики має стати розширення джерел надходжень через удосконалення місцевого адміністрування, розвиток комунального сектору та підвищення ефективності управління активами. Зниження дотаційної залежності, підтримка

підприємництва, цифровізація фінансового менеджменту та залучення інвестицій до місцевих програм дозволять підвищити фіскальну автономію територіальних громад і забезпечити стабільне бюджетне планування в довгостроковій перспективі.

2.2. Оцінка динаміки та структури видатків місцевих бюджетів Дніпропетровської області

У системі міжбюджетних відносин структура видатків місцевих бюджетів є ключовим фактором, що визначає напрями соціально-економічного розвитку територій. Місцеві видатки - це інструмент реалізації стратегій розвитку громад, фінансування соціальних послуг, інфраструктурних проектів, підтримки підприємництва й забезпечення життєдіяльності регіону. Рациональний розподіл бюджетних коштів дозволяє місцевій владі формувати сприятливе середовище для економічного зростання, інвестиційної активності та підвищення якості життя населення.

Видатки місцевих бюджетів класифікуються за функціональною, економічною та програмною ознаками. Найбільшу частку, як правило, займають витрати на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист і житлово-комунальне господарство. Такий розподіл відображає пріоритетність забезпечення базових потреб населення. Водночас, у стратегічному вимірі особливої ваги набувають капітальні видатки - інвестиції в інфраструктуру, транспорт, цифровізацію послуг, енергоефективність, які закладають основу для тривалого економічного підйому. Якщо ж лівова частка бюджету спрямовується на споживання (зарплати, трансферти, поточне утримання установ), без створення стимулів для розвитку, громада ризикує потрапити в пастку хронічної дотаційності та низької інвестиційної привабливості.

Баланс між поточними та капітальними видатками є одним із головних критеріїв бюджетної ефективності. Наприклад, збільшення капітальних вкладень у модернізацію освітньої або медичної інфраструктури може призвести до

зниження поточних витрат у довгостроковій перспективі. Аналогічно, інвестування в транспортні мережі або IT-інфраструктуру сприяє мобільності населення та бізнесу, покращує логістику і розширює економічну базу громади. Проте така політика вимагає чіткої стратегії, прозорості, управлінської спроможності та довіри з боку мешканців.

На практиці, структура видатків місцевих бюджетів також залежить від розміру громади, специфіки її економічного профілю, демографічної ситуації та інституційної спроможності. Регіони з промисловим потенціалом схильні спрямовувати кошти на підтримку інфраструктури, екологічні проєкти, розвиток ринку праці. Натомість сільські громади фокусуються на підтримці агросектору, забезпеченні базових соціальних послуг і ремонті доріг. Крім того, фактори безпеки та надзвичайних ситуацій - таких як війна або стихійні лиха - можуть суттєво змінити видаткову структуру, переорієнтовуючи бюджет на оборону, гуманітарну допомогу або відновлення зруйнованих об'єктів [49, с. 195].

У контексті реформ децентралізації в Україні змінилася не лише обсягова структура бюджетів громад, а й їх функціональна відповідальність. Посилення ролі органів місцевого самоврядування сприяло зростанню обсягів бюджетів та розширенню сфер, за які відповідають громади. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність удосконалення підходів до стратегічного планування витрат - через застосування програмно-цільового методу, моніторинг результативності та оцінку ефективності бюджетних програм.

Ілюстрацією зазначених змін слугує динаміка видатків місцевих бюджетів Дніпропетровської області, яка відображає не лише зростання абсолютних показників, але й трансформацію пріоритетів бюджетної політики на рівні громади (рис. 2.3).

Динаміка видатків місцевих бюджетів Дніпропетровської області за 2020-2024 роки демонструє змінні тенденції, що відображають адаптацію регіональної бюджетної політики до нових викликів. Протягом 2020-2022 років спостерігається стаке зростання обсягу видатків загального фонду, який традиційно забезпечує фінансування повсякденних поточних витрат громад:

оплата праці працівників бюджетної сфери, соціальні виплати, утримання установ освіти, охорони здоров'я, культури. Зокрема, у 2022 році обсяг видатків загального фонду досяг максимального значення - 8953,7 млн грн, що на 30,6% перевищує показник 2020 року. Це може свідчити як про розширення функціональної відповідальності громад у межах децентралізації, так і про необхідність оперативного реагування на кризові обставини, пов'язані з воєнним станом.

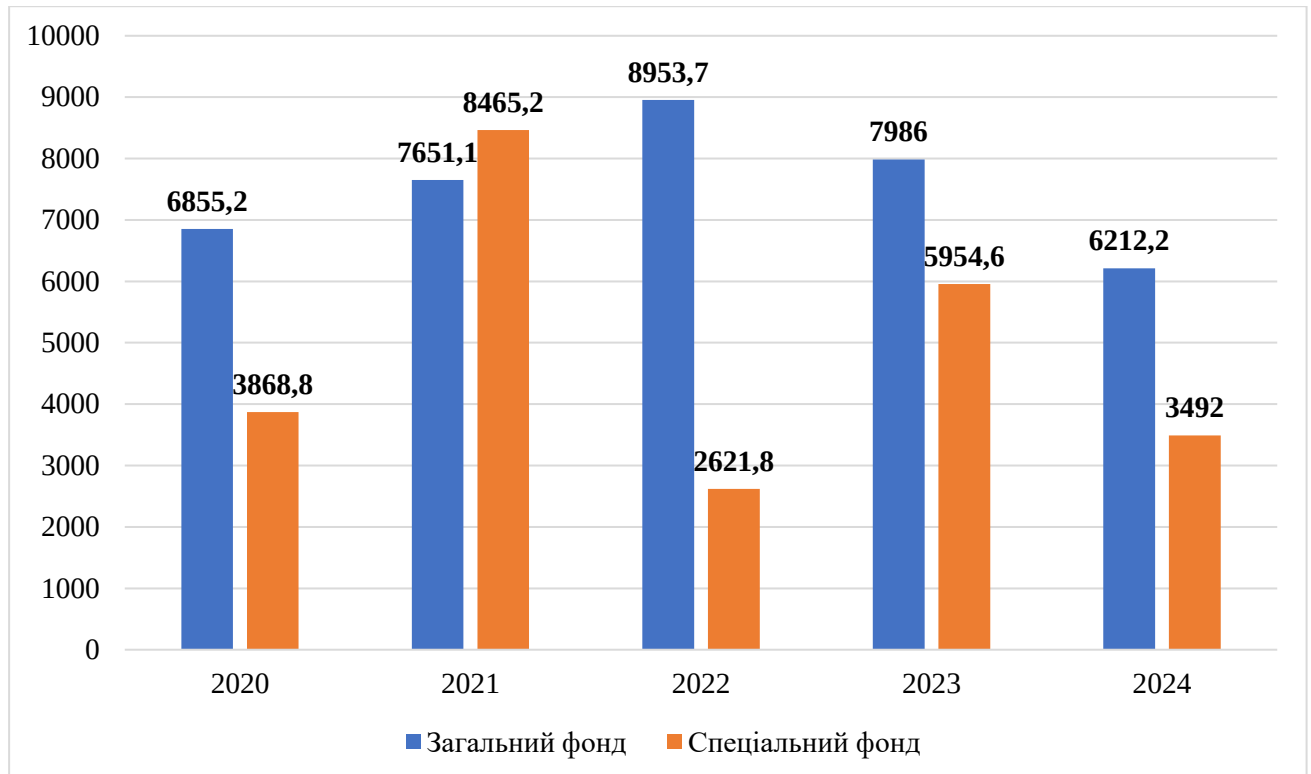

Рис. 2.3 Динаміка видатків місцевих бюджетів Дніпропетровської області за 2020-2024 рр., млн.грн.

Джерело: побудовано автором за даними [58].

У 2024 році зафіксовано зростання видатків загального фонду до 8559,4 млн грн. Така динаміка може бути зумовлена відновленням фінансових ресурсів для покриття поточних потреб територіальних громад та забезпечення соціально важливих видатків. Водночас спеціальний фонд, який спрямовується переважно на капітальні інвестиції – будівництво, реконструкцію, модернізацію інфраструктури, закупівлю обладнання тощо – демонструє певну нестабільність: після стрімкого зростання у 2021 році до 8465,2 млн грн, обсяг його видатків у

2022 році зменшився майже втричі – до 2621,8 млн грн, що відображало згортання інвестиційної активності на тлі безпекової кризи та пріоритетності фінансування соціально захищених статей. У 2023 році спостерігалось часткове відновлення спеціального фонду (5954,6 млн грн), а у 2024 році його обсяг сягнув 4770,8 млн грн, що свідчить про продовження реалізації цільових інфраструктурних проєктів, хоча темпи інвестування залишаються нижчими порівняно з 2021 роком.

Аналіз показує, що фінансова стратегія місцевих бюджетів області змінюється відповідно до внутрішньополітичної ситуації, зовнішніх викликів та ресурсної спроможності громад.

Таким чином, зміна пріоритетів у видатковій політиці органів місцевого самоврядування зумовлена потребою оперативного реагування на виклики безпекового, соціального та економічного характеру. Це відображається у перерозподілі бюджетних ресурсів на користь критично важливих сфер, що забезпечують стійкість громад.

Таблиця 2.2

Динаміки видатків місцевих бюджетів Дніпропетровської області за функціональною класифікацією 2020-2023 рр., млн. грн.*

Найменування	2020	2021	2022	2023	Відхилення 2023-2020
Загальнодержавні функції	2160,1	3500,1	1745,1	3448,9	1288,8
Громадський порядок, безпека та судова влада	3,2	2,8	119,8	145,3	142,1
Економічна діяльність	2881,2	6339,5	4013,2	3953,6	1072,4
Охорона навколишнього природного середовища	250,0	239,0	7,2	104,4	-145,6
Житлово-комунальне господарство	13,5	66,6	0,6	175,3	161,8
Охорона здоров'я	2020,4	1454,1	1443,1	1529,4	-491,0
Доховний та фізичний розвиток	327,7	685,9	402,6	430,2	102,5
Освіта	2515,7	3167,2	3153,8	3330,0	814,3
Соціальний захист та соціальне забезпечення	551,9	660,9	688,7	823,1	271,2

* Офіційні дані щодо динаміки видатків місцевих бюджетів Дніпропетровської області за функціональною класифікацією за 2024 рік відсутні.

Джерело: складено автором за даними [58].

У 2020-2023 роках структура видатків місцевих бюджетів Дніпропетровської області за функціональною класифікацією зазнала істотних змін, що відображають трансформацію бюджетної політики в умовах нових соціально-економічних і безпекових викликів. Найбільш суттєве зростання спостерігається за напрямом «Загальнодержавні функції» - з 2160,1 млн грн у 2020 році до 3448,9 млн грн у 2023 році. Це свідчить про збільшення видатків на забезпечення функціонування органів державної влади, адміністрування, обороноздатність та інші базові механізми управління, що є очікуваним на тлі загострення безпекової ситуації в країні.

Аналогічно, фінансування «Економічної діяльності» зросло на понад 1 млрд грн, хоча після пікового значення у 2021 році (6339,5 млн грн) спостерігалось поступове зменшення до 3953,6 млн грн у 2023 році. Така динаміка може свідчити про завершення окремих інфраструктурних або інвестиційних проєктів, а також перерозподіл коштів на більш пріоритетні напрямки. Водночас значне збільшення видатків на «Житлово-комунальне господарство» (з 13,5 млн грн у 2020 році до 175,3 млн грн у 2023 році) свідчить про зростання уваги до оновлення міської інфраструктури та підтримки базових послуг на місцевому рівні, зокрема в громадах, що зазнали змін через воєнні дії.

Зростання видатків на «Громадський порядок, безпеку та судову владу» (з 3,2 млн грн до 145,3 млн грн) може бути зумовлене підвищенням потреб у підтримці правопорядку, реагування на надзвичайні ситуації, забезпечення функціонування судових установ і органів правопорядку. Одночасно, напрямки, які традиційно мають значення для довгострокового розвитку, такі як «Охорона здоров'я» та «Охорона навколишнього природного середовища», навпаки, зазнали скорочення. Зменшення видатків на охорону здоров'я на 491 млн грн, порівняно з 2020 роком, є сигналом про ймовірне перенесення фінансового навантаження на інші джерела (наприклад, державний бюджет або міжнародну допомогу), або про зміни у системі надання медичних послуг.

Попри зазначене, зберігається позитивна динаміка фінансування «Освіти» (+814,3 млн грн) та «Соціального захисту» (+271,2 млн грн), що свідчить про

пріоритетність інвестування в людський капітал. Видатки на «Духовний та фізичний розвиток» також продемонстрували зростання на 102,5 млн грн, що відображає сталість інтересу до розвитку культури, спорту та молодіжної політики навіть в умовах обмежених ресурсів.

Отож, аналіз динаміки видатків за функціональними напрямками засвідчує прагнення місцевої влади збалансувати між оперативною відповіддю на кризові явища та підтримкою базових сфер соціального розвитку. У перспективі оптимізація витрат має базуватись на результативності бюджетних програм, що дозволить забезпечити не лише фінансову стійкість громад, але й сприяти їхній соціально-економічній модернізації.

У цьому контексті доцільним є розгляд функціональної структури бюджетних витрат як індикатора пріоритетів регіонального розвитку. Вона дозволяє виявити, які сфери фінансуються насамперед і наскільки ефективно розподіляються бюджетні ресурси між ключовими напрямками.

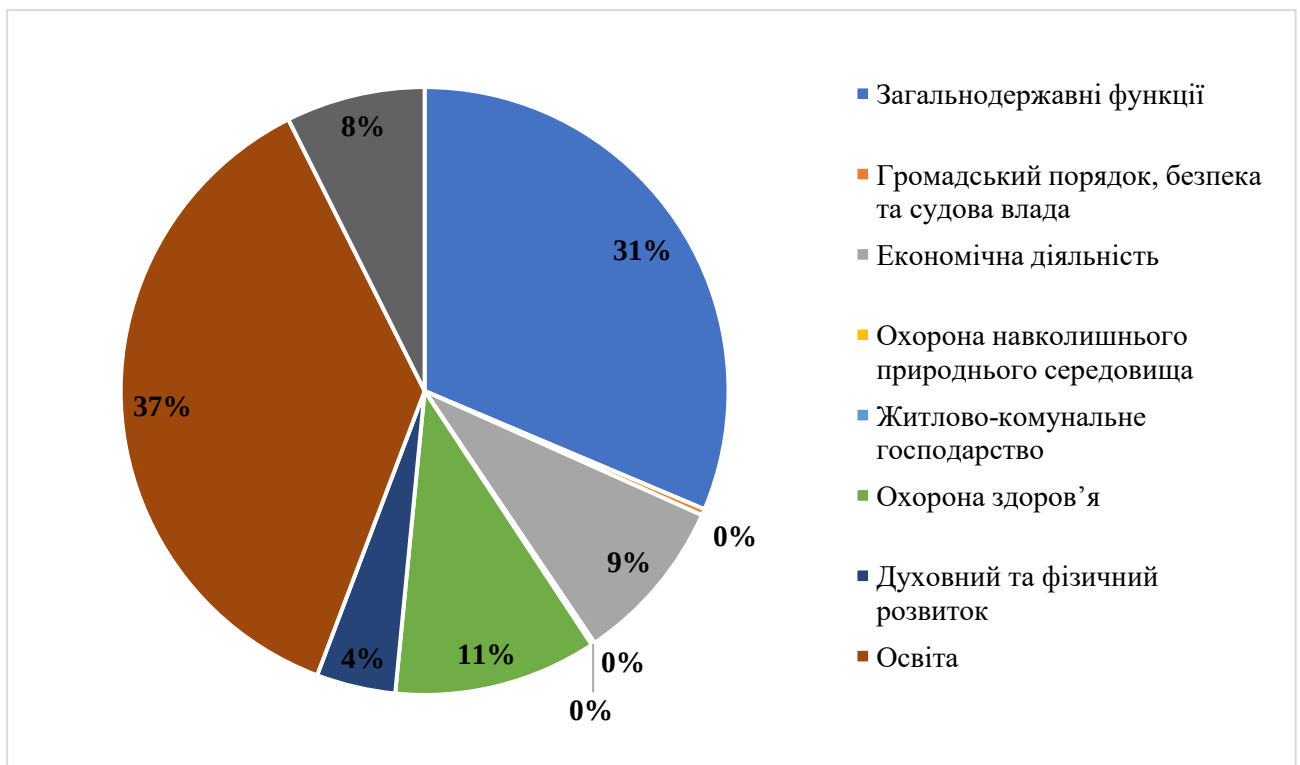

Рис. 2.4 Структура видатків місцевих бюджетів Дніпропетровської області за функціональною класифікацією у 2023 році, %*

* Офіційні дані щодо структури видатків місцевих бюджетів Дніпропетровської області за функціональною класифікацією у 2023 році відсутні.

Джерело: побудовано автором за даними [58].

Аналіз структури видатків місцевих бюджетів Дніпропетровської області за функціональною класифікацією у 2023 році (рис. 2.4) демонструє наявність чітко виражених пріоритетів у розподілі фінансових ресурсів. Найбільшу частку бюджетних асигнувань було спрямовано на сферу освіти - 37%. Такий рівень фінансування зумовлений необхідністю забезпечення функціонування закладів дошкільної, загальної середньої та позашкільної освіти, модернізації освітньої інфраструктури та впровадження реформи «Нова українська школа».

На другому місці за обсягом видатків - загальнодержавні функції (31%). Це свідчить про високий рівень централізованого адміністрування, потребу у фінансуванні діяльності органів місцевого самоврядування, утримання адміністративного апарату, а також реалізацію різних програм, що координуються на рівні громади.

Значну частку бюджетних коштів отримали також охорона здоров'я (11%) і економічна діяльність (9%). Перший напрям є критичним у післяпандемічний період та на тлі війни, що зумовлює зростання витрат на підтримку лікарень, закупівлю медикаментів та підвищення зарплат медичного персоналу. Видатки на економічну діяльність свідчать про намагання стимулювати розвиток інфраструктури, транспорту, підтримку місцевого підприємництва та зайнятості.

Натомість витрати на житлово-комунальне господарство (4%) є порівняно невисокими, що може свідчити або про недостатнє фінансування галузі, або про ефективне залучення альтернативних джерел (грантів, субвенцій). Водночас сфери охорони навколишнього середовища, духовного і фізичного розвитку, освіти (в частині позашкільної чи вищої) та соціального захисту отримали символічні або нульові частки, що сигналізує про відсутність фінансових пріоритетів у цих напрямках. Такий дисбаланс може призвести до довгострокових ризиків - поглиблення соціальних проблем, зростання екологічного навантаження та занепаду культурної інфраструктури [57].

Отже, структура видатків місцевих бюджетів Дніпропетровської області у 2023 році свідчить про концентрацію ресурсів у ключових базових сферах - освіті, управлінні та охороні здоров'я - за рахунок обмеження підтримки менш

фінансованих, але не менш значущих галузей. Це створює підґрунтя для подальшого аналізу ефективності розподілу бюджетних ресурсів та перегляду фінансових пріоритетів на перспективу з урахуванням завдань сталого розвитку.

У цьому контексті доцільним є розмежування поточних і капітальних видатків, що дозволяє оцінити баланс між фінансуванням повсякденного функціонування громад і їхнім інвестиційним потенціалом. Такий аналіз допомагає виявити, наскільки місцеві бюджети орієнтовані на забезпечення довгострокового розвитку, а не лише на підтримку стабільного функціонування.

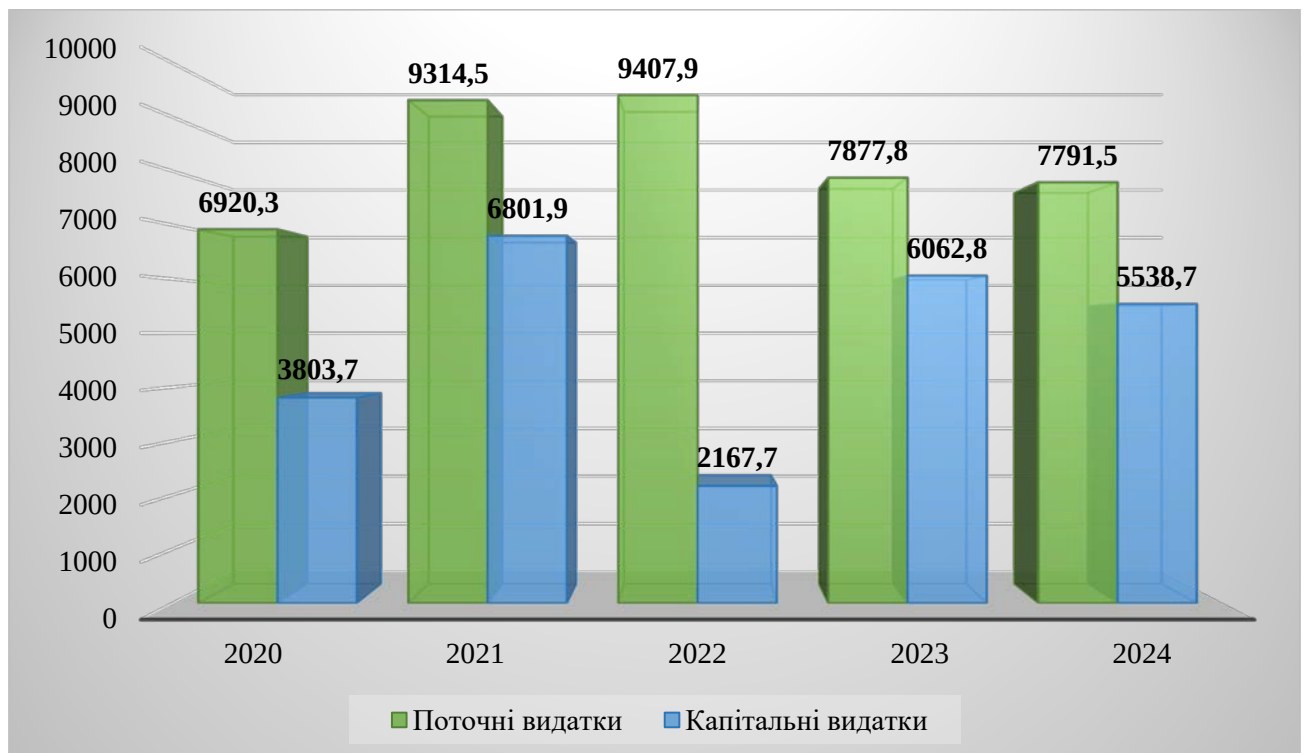

Рис. 2.5 Порівняльний аналіз поточних і капітальних видатків місцевих бюджетів Дніпропетровської області, млн.грн.

Джерело: побудовано автором за даними [58].

Рис. 2.5 наочно демонструє динаміку та коливання у структурі поточних і капітальних видатків місцевих бюджетів Дніпропетровської області впродовж 2020–2024 років. У всі роки простежується чітка перевага поточних витрат, що свідчить про постійну потребу у фінансуванні соціальних програм, оплати праці працівників бюджетної сфери, комунальних послуг та утримання установ.

Найбільш показовим є 2022 рік, коли на тлі повномасштабної війни

капітальні видатки різко скоротилися до 2167,7 млн грн, що є найнижчим показником за весь період і майже втричі менше порівняно з 2021 роком (6801,9 млн грн). Водночас поточні витрати зросли до 9407,9 млн грн, відображаючи пріоритетність забезпечення стабільного функціонування критично важливих сфер – охорони здоров'я, освіти, управління та соціального захисту.

У 2023 році спостерігається часткове відновлення інвестиційної активності: капітальні видатки збільшилися до 6062,8 млн грн, хоча й залишилися нижчими за рівень 2021 року. Поточні витрати у 2023 році становили 7877,8 млн грн, дещо знизившись порівняно з піковим 2022 роком.

У 2024 році тенденція до стабілізації продовжується. Поточні видатки становили 7791,5 млн грн, залишаючись на відносно високому рівні, тоді як капітальні видатки досягли 5538,7 млн грн. Це свідчить про поступове відновлення можливостей місцевих бюджетів спрямовувати ресурси на розвиткові та інфраструктурні проєкти, хоча довоєнного рівня 2021 року ще не досягнуто.

Загалом аналіз показує, що в умовах воєнного стану бюджетна політика регіону була вимушено переорієнтована на забезпечення невідкладних потреб, але з 2023 року помітна тенденція до повернення інвестиційного вектора та збалансування структури видатків.

У контексті трансформації регіональної бюджетної політики особливу увагу привертає розподіл фінансових ресурсів між ключовими напрямками соціально-культурного розвитку. Такий аналіз дає змогу оцінити реальні пріоритети місцевої влади та виявити сфери, які потребують додаткової підтримки чи перегляду фінансування.

Отже, аналіз демонструє зміщення фокусу бюджетних видатків у бік оперативного реагування на кризові виклики, водночас зберігається необхідність поступового нарощування капітальних вкладень для забезпечення довгострокового розвитку регіону. Раціональне поєднання обох напрямів видатків - поточних і капітальних - має стати основою фінансової стратегії територіальних громад у післявоєнний період.

Таблиця 2.3

Структура фінансування соціально-культурної сфери з місцевих бюджетів Дніпропетровської області у 2024 році, млн.грн.

Сфера фінансування	Обсяг фінансування	Частка у загальному бюджеті
Освіта	5622,7	38,41
Охорона здоров'я	809,4	5,53
Культура та спорт	556,8	3,80
Соціальний захист	1570,0	10,72
Інші сфери	6135,1	41,54
Загальний бюджет області	14693,0	100

Джерело: складено автором за даними [58].

Структура фінансування соціально-культурної сфери з місцевих бюджетів Дніпропетровської області у 2024 році відображає стратегічні акценти регіональної політики у сфері людського капіталу та соціального забезпечення. Найбільшу частину бюджетних ресурсів спрямовано на освіту - 5622,7 млн грн, що становить 38,41% загального обсягу видатків. Такий рівень фінансування свідчить про збереження освітнього напрямку як одного з ключових для формування конкурентоздатної молоді, забезпечення якісного навчального процесу та підтримки мережі закладів освіти.

На другому місці за значущістю - фінансування «інших сфер», яке становить 6135,1 млн грн або 41,54%. До цієї категорії, ймовірно, входять адміністративне управління, інфраструктурні проєкти, транспорт, ЖКГ та інші непрофільні для соціально-культурної сфери напрямки, що водночас є важливими для загального функціонування територіальних громад. Така висока частка свідчить про потребу ретельного аналізу ефективності цих витрат та пошуку балансу між інфраструктурним і гуманітарним розвитком.

Соціальний захист населення отримав 1570 млн грн або 10,72%, що є відносно стабільним показником у межах сучасної соціальної політики, але все ще недостатнім з огляду на високі потреби вразливих верств населення в умовах воєнного стану. Охорона здоров'я профінансована на рівні 809,4 млн грн (5,53%), що є критично низьким показником для галузі, яка потребує посиленої підтримки

в період високого навантаження на систему охорони здоров'я. Ще меншу частку займає культура та спорт - 556,8 млн грн (3,80%), що свідчить про маргіналізацію цих напрямів у бюджетній політиці регіону, попри їхню важливу роль у підтримці соціальної згуртованості, ідентичності та психоемоційного здоров'я населення.

Узагальнюючи, можна констатувати, що попри збереження базового рівня фінансування ключових соціальних напрямів, структура видатків місцевих бюджетів демонструє дисбаланс між поточними викликами та стратегічними пріоритетами розвитку. Такий розподіл коштів свідчить про переважання екстреної підтримки над довгостроковими інвестиціями в якість життя населення. Це створює передумови для подальшого аналізу ефективності розподілу бюджетних ресурсів у розрахунку на одного мешканця, що представлено у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4

Видатки місцевих бюджетів Дніпропетровської області на одного мешканця у 2024 році

Напрямок видатків	Загальний обсяг, млн грн	Видатки на 1 особу, грн
Освіта	5622,7	1814,7
Охорона здоров'я	809,4	261,1
Культура і спорт	556,8	179,6
Соціальний захист	1570,0	506,5
Інші видатки	6135,1	1979,1
Загальні видатки	14693,0	4741,0

Джерело: складено автором за даними [58].

Аналіз видатків місцевих бюджетів Дніпропетровської області на одного мешканця у 2024 році свідчить про пріоритетність фінансування сфери освіти, на яку припадає 1 814,7 грн на особу, що становить найбільшу частку серед усіх напрямів. Водночас охорона здоров'я отримала лише 261,1 грн на одного жителя, що є критично недостатнім в умовах зростання потреб медичної системи, зумовлених безпековими ризиками та демографічними викликами. Видатки на культуру і спорт (179,6 грн) залишаються порівняно низькими, попри їхню роль

у формуванні соціального капіталу та підтримці громадської згуртованості.

Соціальний захист профінансовано на рівні 506,5 грн на особу, що є відносно стабільним показником в умовах воєнного стану, однак усе ще не відповідає рівню зростаючих потреб вразливих категорій населення. Загалом, сумарний обсяг видатків на одного мешканця становить 4 741 грн, з яких понад 40% припадає на «інші видатки» (1 979,1 грн). Це вказує на потребу у більш прозорій структуризації витрат та орієнтації на підвищення ефективності розподілу бюджетних коштів з урахуванням стратегічних пріоритетів розвитку громад.

Структура видатків місцевих бюджетів Дніпропетровської області за 2020–2024 роки відображає гнучке реагування на соціально-економічні та безпекові виклики, однак водночас демонструє значний дисбаланс між поточними витратами та стратегічними інвестиціями. Переважання видатків на утримання установ і виплату трансфертів над капітальними вкладеннями обмежує потенціал для сталого зростання та модернізації. Водночас помірне збільшення фінансування освіти, соціального захисту та економічної діяльності свідчить про прагнення місцевої влади підтримувати ключові напрями розвитку. У післякризовий період важливо зберегти цей тренд та посилити інвестування в інфраструктуру, цифрову трансформацію, енергоефективність та людський капітал.

Аналіз видатків на одного мешканця демонструє значну нерівномірність фінансування між секторами. Попри лідерство освіти у загальній структурі витрат, охорона здоров'я, культура та спорт отримують мінімальну підтримку, що не відповідає викликам часу. Частка «інших видатків» залишається надмірно високою, що ускладнює оцінку ефективності витрат і вимагає деталізації цієї категорії. Отже, формування збалансованої, прозорої та орієнтованої на розвиток бюджетної політики має стати пріоритетом для місцевого самоврядування, з урахуванням потреб громади, результативності програм та необхідності зміцнення фінансової автономії територій.

2.3. Аналіз ролі місцевих бюджетів у стимулюванні соціально-економічного зростання Дніпропетровської області

Місцеві бюджети виступають ключовим інструментом реалізації політики соціально-економічного розвитку регіонів, оскільки акумулюють фінансові ресурси, необхідні для забезпечення базових суспільних потреб і створення сприятливого інвестиційного клімату. У процесі децентралізації, який активно триває в Україні з 2014 року, роль місцевих бюджетів суттєво зросла - громади отримали розширені повноваження у сфері розподілу та використання бюджетних коштів. Це дало змогу ефективніше формувати регіональні пріоритети, спрямовуючи кошти на ті напрями, які безпосередньо впливають на добробут населення, розвиток інфраструктури, підтримку бізнесу та підвищення якості послуг.

Одним із аспектів впливу місцевих бюджетів є фінансування соціальної сфери – освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та культурного життя громад. Інвестиції у ці напрями не лише покращують якість життя мешканців, а й формують людський капітал, що є базисом для економічного зростання. Крім того, місцеві бюджети сприяють розвитку регіональної інфраструктури: будівництво доріг, модернізація житлово-комунального господарства, покращення транспортної доступності тощо створюють додану вартість та підвищують конкурентоспроможність територій. Завдяки бюджетному фінансуванню реалізуються місцеві програми підтримки підприємництва, інновацій, енергоефективності, що стимулює зростання робочих місць і доходів.

Особливого значення набуває ефективне використання коштів у контексті воєнного та післявоєнного відновлення. У цих умовах місцеві бюджети виконують не лише фіскальну, а й стабілізаційну функцію, зменшуючи соціальні ризики, підтримуючи економічну активність і забезпечуючи адаптацію громад до нових викликів. Програмно-цільовий метод планування дозволяє оцінити результативність кожної бюджетної програми, забезпечуючи прозорість і підзвітність. Водночас співпраця з бізнесом, міжнародними донорами та громадянським суспільством дозволяє посилити ефект від бюджетних рішень,

забезпечивши комплексний підхід до розвитку територій [26, с. 3].

Отже, у сучасних умовах фінансова політика територіальних громад набуває стратегічного виміру, орієнтованого не лише на покриття нагальних потреб, а й на формування довгострокових основ для сталого розвитку. Одним із пріоритетних напрямів такого розвитку є інфраструктурні проекти, що забезпечують модернізацію транспортної, житлово-комунальної та соціальної інфраструктури. Їх реалізація сприяє підвищенню інвестиційної привабливості, створенню нових робочих місць і зростанню якості життя населення.

Рис. 2.6 Витрати місцевих бюджетів Дніпропетровської області на інфраструктурні проекти у 2024 році, млн.грн.

Джерело: побудовано автором за даними [57].

Аналіз витрат місцевих бюджетів Дніпропетровської області на інфраструктурні проєкти у 2024 році (рис. 2.6) свідчить про цілеспрямовану політику регіонального розвитку в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення. Найбільші обсяги фінансування зосереджено на «інших інфраструктурних проєктах та заходах» (7000 млн грн), що може включати реконструкцію доріг, мостів, інженерних мереж, оновлення транспортної інфраструктури тощо. Такий підхід забезпечує гнучкість у використанні коштів та дозволяє оперативно адаптуватися до змін безпекової ситуації.

Суттєвими є також видатки на будівництво об'єктів житлово-комунального господарства (5100 млн грн) і освітніх установ (3780 млн грн), що підкреслює стратегічне значення розвитку комфортного життєвого середовища та підтримки людського капіталу. Інвестиції в медичну інфраструктуру становлять 1420 млн грн, а модернізація обласних медичних установ - ще 408,4 млн грн, що в умовах високого навантаження на систему охорони здоров'я є критично важливим для підтримки її стійкості та доступності.

Натомість напрями, які прямо пов'язані із захистом населення та забезпеченням освітнього процесу в умовах загроз, залишаються недостатньо профінансованими. Наприклад, на облаштування укриттів у закладах освіти виділено лише 73 млн грн, а на придбання шкільних автобусів - 131,5 млн грн. Це може негативно впливати на рівень безпеки та доступності освіти в сільських громадах.

Фінансування житлових програм для вразливих категорій населення (діти-сироти - 86 млн грн; окремі категорії громадян - 525 млн грн) не відповідає обсягу потреб у період внутрішнього переміщення та втрати житла внаслідок бойових дій. Так само помірним є рівень фінансування реконструкції будівель (195 млн грн) і підтримки підприємств критичної інфраструктури (600 млн грн), хоча саме ці об'єкти забезпечують життєдіяльність територій.

Узагальнюючи, варто зазначити, що структура інфраструктурних видатків місцевих бюджетів області у 2024 році загалом відповідає необхідності відновлення та модернізації регіону, проте потребує точнішого балансування між

капітальними інвестиціями та терміновими безпековими й соціальними потребами. Оптимізація розподілу ресурсів з урахуванням ризиків, демографічної ситуації та цільових програм допоможе підвищити ефективність бюджетної політики у сфері інфраструктури.

У цьому контексті важливим інструментом сталого економічного зростання виступає підтримка підприємництва як основи місцевого розвитку та зайнятості населення. Враховуючи економічні втрати, спричинені воєнними діями, місцеві бюджети дедалі активніше включають до своїх програм фінансування заходи зі стимулювання малого та середнього бізнесу. Це дозволяє не лише зберігати існуючі підприємства, але й створювати нові робочі місця, посилювати податкову базу громад та забезпечувати адаптацію економіки до нових умов.

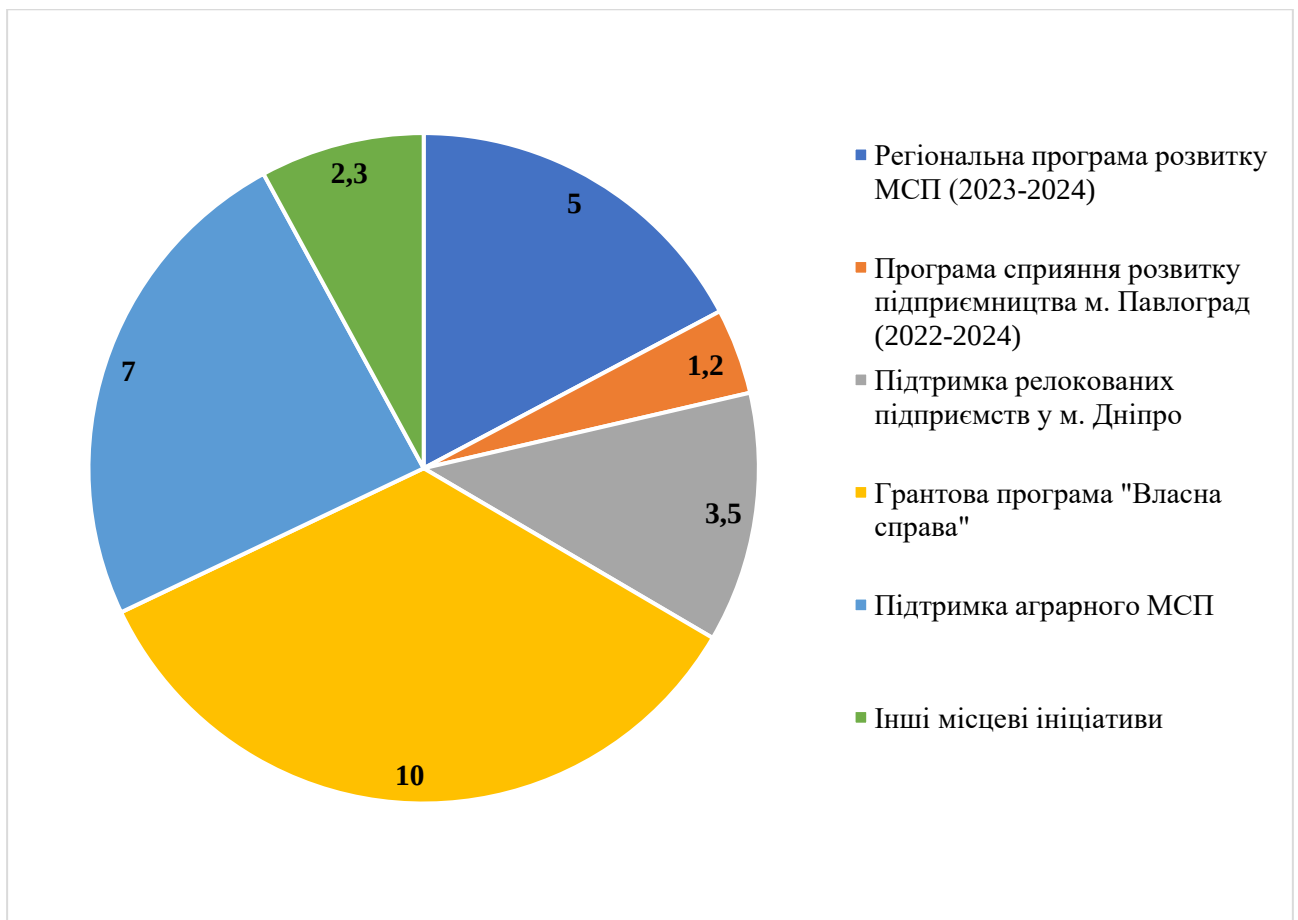

Рис. 2.7 Фінансування програм підтримки малого та середнього бізнесу з місцевих бюджетів Дніпропетровської області у 2024 році, млн.грн

Джерело: побудовано автором за даними [59-61].

Рис. 2.7 демонструє розподіл фінансування програм підтримки малого та середнього бізнесу (МСП) з місцевих бюджетів Дніпропетровської області у 2024 році. Загальна сума коштів, спрямованих на підтримку підприємництва, залишається обмеженою, проте спостерігається тенденція до диверсифікації напрямів допомоги, що свідчить про прагнення місцевої влади комплексно реагувати на виклики регіонального розвитку в умовах війни та економічної нестабільності.

Найбільше коштів - 10 млн грн - спрямовано на грантову програму «Власна справа», що реалізується як частина урядових ініціатив із розширення самозайнятості та створення нових бізнесів. Програма орієнтована на соціально вразливі категорії населення (зокрема ветеранів, ВПО, осіб з інвалідністю), що дає змогу поєднати соціальну інтеграцію з розвитком місцевої економіки. Такий підхід є ефективним інструментом не лише активізації бізнес-середовища, а й зміцнення податкової бази громад.

Другу позицію за обсягом фінансування посідає підтримка аграрного МСП (7 млн грн), що є логічним кроком, враховуючи традиційну роль агросектору у структурі економіки регіону. Забезпечення стійкості фермерських господарств і кооперативів є критично важливим у період нестабільного постачання ресурсів і загроз з боку безпекових чинників.

На реалізацію Регіональної програми розвитку МСП на 2023–2024 роки виділено 5 млн грн. Ця програма, ймовірно, включає заходи з консалтингу, підвищення кваліфікації підприємців, підтримки інноваційного бізнесу та цифровізації. Наявність довгострокових програм розвитку бізнесу засвідчує прагнення до інституційної сталості підтримки МСП в області.

Порівняно менші суми виділено на підтримку релокованих підприємств у місті Дніпро (3,5 млн грн), ініціативи міста Павлоград (1,2 млн грн) та інші місцеві ініціативи (2,3 млн грн). Це свідчить про нерівномірність фінансування в межах області, що може бути зумовлено як різною ініціативністю громад, так і неоднорідним рівнем економічної активності.

Загалом структура фінансування програм підтримки МСП демонструє

намагання місцевої влади забезпечити адаптивне середовище для підприємництва, поєднуючи адресну підтримку (гранти, релокація) з інституційним розвитком (регіональні програми). Водночас загальний обсяг бюджетного фінансування залишається обмеженим порівняно з масштабами викликів, які стоять перед підприємцями. Це свідчить про потребу у залученні додаткових джерел - державних, міжнародних, донорських - для розширення підтримки та підвищення ефективності використання коштів через системний моніторинг результатів [58].

У цьому контексті особливого значення набуває ефективне використання субвенцій та грантових надходжень, які надходять до місцевих бюджетів у межах міжбюджетного трансферного механізму та міжнародних програм співпраці. Такі кошти відіграють важливу роль у фінансуванні соціально значущих ініціатив, реалізації інфраструктурних проєктів, підтримці сфери освіти, охорони здоров'я, бізнесу та енергоефективності. Залучення грантів дозволяє зменшити фіскальне навантаження на місцеві бюджети, водночас підвищуючи якість реалізації регіональних політик.

Рис. 2.8 демонструє обсяги субвенцій та грантів, отриманих місцевими бюджетами Дніпропетровської області у 2024 році, що відіграють важливу роль у зміцненні фінансової спроможності громад та реалізації регіональних програм розвитку. Найбільша частка фінансування - 796 млн грн - припадає на державну підтримку аграріїв через Державний аграрний реєстр, що свідчить про високий пріоритет аграрного сектору в регіональній політиці. Ці кошти можуть бути спрямовані на компенсації, інвестиції у сільгоспвиробництво, розвиток фермерських господарств, а також на заходи адаптації до кліматичних змін.

Відчутний обсяг субвенцій надійшов у сферу охорони здоров'я (195 млн грн), що відповідає актуальним потребам регіону у зміцненні медичної інфраструктури, зокрема в умовах воєнного стану. Субвенції на освіту становлять 131,5 млн грн, а ще 75,4 млн грн спрямовано на модернізацію майстерень і лабораторій профтехосвіти, що засвідчує прагнення до оновлення матеріально-технічної бази закладів освіти і професійної підготовки кадрів відповідно до

потреб ринку праці.

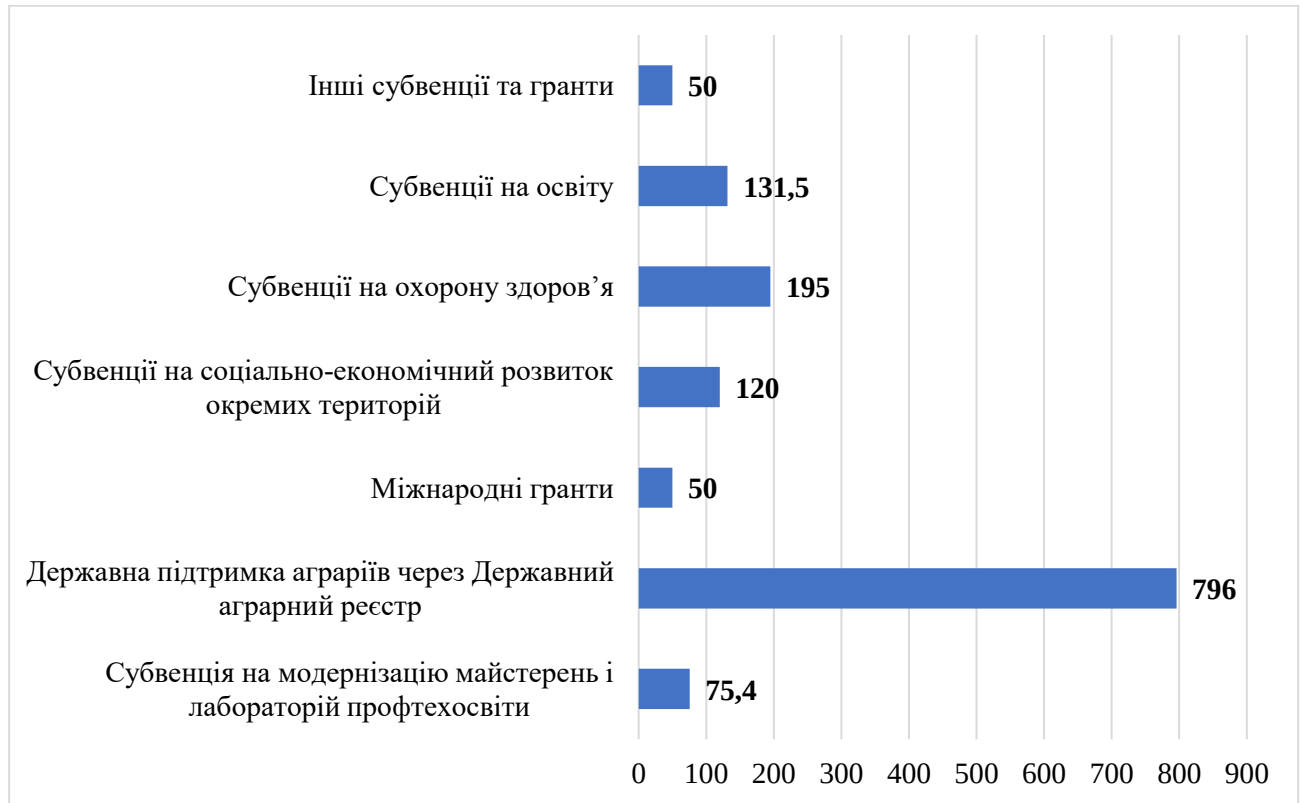

Рис. 2.8 Обсяги субвенцій та грантів, отриманих місцевими бюджетами Дніпропетровської області у 2024 році, млн.грн.

Джерело: побудовано автором за даними [62, 63].

Кошти, отримані на соціально-економічний розвиток окремих територій (120 млн грн), відіграють важливу роль у ліквідації диспропорцій між громадами та сприяють підвищенню рівня життя в малих населених пунктах. Водночас міжнародні гранти та інші субвенції мають обсяг по 50 млн грн кожна, що свідчить про ще недостатню інтенсивність залучення зовнішніх ресурсів, попри високий потенціал міжнародної технічної допомоги.

Загалом структура отриманих субвенцій і грантів засвідчує пріоритетність розвитку агросектору, медицини та освіти, однак акцент на державних трансфертах потребує доповнення ширшою залученістю грантових і донорських коштів. Посилення інституційної спроможності місцевих громад у підготовці, реалізації та звітуванні за проєкти міжнародної технічної допомоги дозволить диверсифікувати джерела фінансування та знизити залежність від обмежених

бюджетних ресурсів.

Узагальнюючи проведений аналіз, можна дійти висновку, що місцеві бюджети Дніпропетровської області у 2024 році стали ключовим інструментом реагування на виклики воєнного часу, спрямовуючи ресурси на модернізацію інфраструктури, підтримку підприємництва та соціально значущі напрями. Витрати на інфраструктурні проекти, освітню та медичну інфраструктуру, а також житлово-комунальне господарство демонструють прагнення регіональної влади створити основу для довгострокового розвитку. Водночас недостатній рівень фінансування низки критичних сфер, зокрема безпекових заходів у закладах освіти чи підтримки релокованого бізнесу, засвідчує потребу в більш збалансованому підході до розподілу бюджетних коштів із урахуванням актуальних загроз і потреб.

Окрему роль відіграє фінансова підтримка малого та середнього бізнесу, яка, попри обмежений обсяг, свідчить про спроби створити адаптивне економічне середовище на рівні громад. Додатковим джерелом підвищення фінансової спроможності стали субвенції та гранти, зокрема з державного бюджету та міжнародних програм. Їх ефективне використання потребує подальшого зміцнення інституційної спроможності громад у сфері планування, реалізації та моніторингу проектів. Так, місцеві бюджети постають не лише фіскальним механізмом, а й важелем стратегічного управління розвитком територій, що вимагає постійного вдосконалення інструментів планування, прозорості та залучення зовнішніх ресурсів.

Висновки розділу 2.

Проведений аналіз ролі місцевих бюджетів у соціально-економічному розвитку Дніпропетровської області засвідчив, що вони є ключовим фінансовим інструментом забезпечення життєдіяльності територіальних громад та реалізації регіональної політики в умовах децентралізації та воєнного стану. Динаміка доходів місцевих бюджетів у 2020-2024 роках характеризується відносною стійкістю податкових надходжень, насамперед податку на доходи фізичних осіб,

що свідчить про збереження економічного потенціалу регіону навіть за умов значних зовнішніх викликів. Водночас істотні коливання обсягів офіційних трансфертів і незначна частка доходів від операцій з капіталом вказують на збереження залежності місцевих бюджетів від державної фінансової політики та обмеженість диверсифікації джерел надходжень.

Оцінка структури та динаміки видатків місцевих бюджетів області показала переважання поточних витрат над капітальними, що є об'єктивним наслідком необхідності фінансування соціально значущих функцій у кризових умовах. Найбільша частка бюджетних ресурсів спрямовується на освіту, соціальний захист, охорону здоров'я та загальнодержавні функції, що підтверджує соціальну спрямованість бюджетної політики регіону. Водночас скорочення або нестабільність капітальних видатків, особливо у 2022 році, обмежує можливості реалізації інвестиційних і інфраструктурних проєктів, які формують основу довгострокового економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності територій.

Аналіз ролі місцевих бюджетів у стимулюванні соціально-економічного розвитку засвідчив їх значний вплив на формування інфраструктурного потенціалу, підтримку підприємництва та розвиток людського капіталу. Фінансування інфраструктурних проєктів, модернізації освітніх і медичних закладів, а також реалізація програм підтримки малого та середнього бізнесу сприяють збереженню економічної активності та зайнятості населення. Разом із тим, недостатній обсяг фінансування окремих напрямів, зокрема безпекових заходів, культури та спорту, а також нерівномірність підтримки підприємницьких ініціатив між громадами свідчать про потребу в більш збалансованому та адресному розподілі бюджетних ресурсів.

Загалом результати дослідження підтверджують, що місцеві бюджети Дніпропетровської області виконують не лише фіскальну, а й стабілізаційну та розвиткову функції, особливо в умовах воєнного та післявоєнного періодів. Водночас підвищення їх ролі у забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку регіонів потребує удосконалення підходів до формування доходної

бази, оптимізації структури видатків, розширення капітальних інвестицій та активнішого залучення грантових і донорських ресурсів. Отримані аналітичні висновки слугують основою для обґрунтування напрямів оптимізації бюджетної політики та посилення ролі місцевих бюджетів у розвитку регіонів, що буде розглянуто у наступному розділі роботи.

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ РОЛІ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

3.1. Основні проблеми в управлінні місцевими бюджетами

Місцеві бюджети є фінансовою основою діяльності органів місцевого самоврядування і важливим інструментом забезпечення регіонального розвитку. В Україні протягом останніх років здійснюється реформа децентралізації, що надала громадам ширші повноваження і ресурси. Однак, попри позитивні зрушення, управління місцевими бюджетами досі характеризується низкою проблем. Ці проблеми стримують ефективне використання коштів на місцях і знижують спроможність громад самостійно вирішувати питання соціально-економічного розвитку. Розглянемо основні з них, особливу увагу приділяючи ситуації в Дніпропетровській області.

Місцеві бюджети мають недостатню дохідну базу. Більша частина надходжень формується за рахунок закріплених загальнодержавних податків (насамперед податку на доходи фізичних осіб) та трансфертів із державного бюджету. Частка власних (місцевих) податків і зборів є відносно невеликою. Як наслідок – громади залежні від державних дотацій і субвенцій. За даними аналізу, у 2024 році приблизно 25% консолідованого ресурсу місцевих бюджетів України забезпечувалося за рахунок трансфертів із держбюджету. Така значна залежність означає, що фінансова спроможність громад підпорядкована рішенням центральної влади. Місцеві бюджети майже не мають реальних важелів для приросту власних доходів, про що свідчить стагнація: приріст доходів загального фонду без трансфертів у 2024 році становив лише 2,1% порівняно з попереднім роком. Це вказує на обмежені можливості громад нарощувати дохідну базу самостійно [60].

Основним джерелом надходжень місцевих бюджетів є податок на доходи фізичних осіб (ПДФО), який забезпечує понад половину доходів громад. Така структура робить бюджети вразливими до змін у податковій політиці держави.

Яскравий приклад – рішення про перерахування ПДФО із грошового забезпечення військовослужбовців до державного бюджету (з жовтня 2023 року), через яке місцеві бюджети втратили значний ресурс. Загалом у 2024 році громади недоотримали близько 31,9 млрд грн ПДФО (–11% надходжень) внаслідок цього перерозподілу. Отже, централізовані зміни можуть різко позначитися на доходах місцевого рівня, що підриває їхню фінансову стійкість. Крім того, надходження від інших місцевих податків (земельний податок, єдиний податок тощо) залежать від економічної кон'юнктури і можуть падати під час криз чи воєнних дій [60].

На місцеві органи влади покладено значний обсяг видаткових зобов'язань – освіта, охорона здоров'я (первинна допомога), культура, житлово-комунальне господарство тощо. Проте фінансові ресурси для виконання цих функцій часто неадекватні потребам. Центральна влада, передаючи нові повноваження чи встановлюючи соціальні стандарти, не завжди забезпечує їх повне фінансування. Як результат, виникають хронічні дефіцити на місцях: не вистачає коштів на утримання шкіл, лікарень, інфраструктури. У Дніпропетровській області, наприклад, понад 80% видатків на освіту фінансується з місцевих бюджетів, що є значним навантаженням. Якщо освітня субвенція з держбюджету не покриває всіх потреб (зарплат вчителів, енергоносіїв тощо), обласний та місцеві бюджети змушені дофінансовувати ці витрати за рахунок власних доходів, відволікаючи ресурси від інших напрямів.

Бюджетний процес на місцевому рівні все ще перебуває в стадії розвитку. Багато громад не мають достатнього досвіду у стратегічному плануванні бюджету та середньостроковому прогнозуванні. До 2023 року в Україні практично не впроваджувалися середньострокові плани на місцевому рівні, а бюджети ухвалювалися лише на рік. Лише зараз планується поетапне повернення до середньострокового бюджетного планування в громадах. Відсутність довгострокового планування призводить до ситуативного використання коштів, коли ресурси спрямовуються на поточні потреби, іноді без належного обґрунтування пріоритетів. Також трапляються випадки неосвоєння

виділених коштів протягом року, накопичення залишків на рахунках або використання їх наприкінці року поспіхом (щоб не «горіли» кошти). Це свідчить про проблеми з плануванням та ефективністю виконання бюджету. Окремим питанням є контроль за ефективністю витрат – хоча система Prozorro зробила закупівлі більш прозорими, все ще існують ризики нецільового чи нераціонального використання бюджетних коштів на місцях [64].

Окремою проблемою управління місцевими бюджетами є недостатній рівень інституційної та кадрової спроможності органів місцевого самоврядування, особливо у малих і сільських громадах. Обмеженість кваліфікованих фінансових фахівців, висока плінність кадрів, а також перевантаженість працівників фінансових підрозділів поточними адміністративними завданнями ускладнюють впровадження сучасних підходів до бюджетного управління. У результаті бюджетний процес часто зводиться до формального виконання вимог законодавства без належного аналітичного супроводу, оцінки альтернатив і прогнозування довгострокових наслідків прийнятих рішень. Це знижує якість управлінських рішень і обмежує здатність громад ефективно реагувати на фінансові виклики.

Різні територіальні громади мають різний економічний потенціал і, відповідно, різну податкову базу. Промислово розвинені міста отримують значно більші доходи (перш за все ПДФО та податок на прибуток підприємств), тоді як сільські райони та малі громади часто фінансово слабкі і не здатні самотужки забезпечити всі видатки. Для вирішення цієї диспропорції діє механізм бюджетного вирівнювання: менш забезпечені громади отримують базову дотацію, а більш забезпечені сплачують до державного бюджету реверсну дотацію.

Проте цей механізм викликає дискусії. Донорські (багатші) регіони скаржаться, що вилучення «надлишкових» доходів уповільнює їх розвиток. Ситуація Дніпропетровщини є показовою: у 2023 році з бюджетів громад області до держбюджету було вилучено 3,19 млрд грн реверсної дотації – це 21,5% від загального обсягу таких вилучень по країні. Тобто понад п'яту частину всіх

«зайвих» доходів в Україні віддали саме громади Дніпропетровської області. У 2025 році уряд планує ще збільшити вилучення: тільки з обласного бюджету Дніпропетровщини хочуть спрямувати до центру 875 млн грн, а сумарно з громадами області – майже 4 млрд грн. Керівництво області застерігає, що такі вилучення значно зменшать можливості регіону фінансувати критично важливі потреби (медицину, соціальний захист, відновлення після обстрілів, підтримку внутрішньо переміщених осіб тощо). Отож, система горизонтального вирівнювання потребує вдосконалення, аби з одного боку забезпечити підтримку бідніших територій, а з іншого – не позбавляти ресурсу розвитку більш успішні громади, особливо в умовах війни та криз [60].

Важливою характеристикою сучасного стану місцевих бюджетів є недостатній обсяг бюджету розвитку, який має забезпечувати фінансування капітальних інвестицій та структурну модернізацію територій. У більшості громад кошти бюджету розвитку формуються за залишковим принципом і значною мірою залежать від трансфертів або разових надходжень. За умов зростання поточних соціальних видатків капітальні інвестиції часто відкладаються або скорочуються, що негативно впливає на оновлення інфраструктури, енергоефективність, розвиток транспортних і комунальних мереж. Така ситуація формує замкнене коло, за якого відсутність інвестицій стримує економічне зростання, а слабка економічна база не дозволяє збільшити доходи бюджету розвитку.

Повномасштабна війна, розв'язана росією проти України, створила безпрецедентні проблеми для місцевих бюджетів. По-перше, багато підприємств скоротили або припинили діяльність, що звузило податкову базу громад, особливо в прифронтових регіонах. У Дніпропетровській області, незважаючи на загальне зростання доходів громад на 14,9% у 2023 році (порівняно з 2022-м), окремі громади все ж зафіксували зменшення надходжень. Це було пов'язано з втратою військового ПДФО і зі спадом рентних платежів через зупинку підприємств, що потерпають від війни. По-друге, значно зросло навантаження на видаткову частину місцевих бюджетів: необхідно фінансувати заходи підтримки

сил оборони, допомогу евакуйованому населенню, відновлення інфраструктури після обстрілів. У 2023–2024 роках багато громад змушені були перерозподіляти кошти на будівництво укриттів, забезпечення територіальної оборони, підтримку переселенців, що не було передбачено в довоєнних планах. Наприклад, бюджет Дніпропетровської області на 2024 рік значну увагу приділяє обороноздатності регіону [65].

Ще однією системною проблемою є недостатній рівень фінансової стійкості місцевих бюджетів, що проявляється у відсутності резервних фондів і механізмів антикризового реагування. Більшість громад не мають можливості акумулювати фінансові резерви на випадок надзвичайних ситуацій, оскільки наявні ресурси спрямовуються на покриття першочергових потреб. У період воєнного стану це призводить до вимушених перерозподілів бюджетних коштів у ручному режимі, що знижує передбачуваність бюджетної політики та ускладнює реалізацію раніше запланованих програм. Відсутність фінансових «подушок безпеки» робить місцеві бюджети вразливими до будь-яких зовнішніх шоків і підсилює залежність від рішень центральної влади.

Водночас війна ускладнила міжбюджетні відносини: у 2023 році державою було тимчасово скасовано реверсні вилючення, щоб залишити більше коштів громадам на місцях, але у 2024-2025 роках їх відновлено, що викликає критику з боку місцевої влади. Загалом, воєнний стан виявив слабкі місця бюджетної системи: недостатню гнучкість та запас міцності місцевих фінансів на випадок надзвичайних ситуацій.

Перераховані проблеми взаємопов'язані і посилюють одна одну. У табл.3.1 узагальнено основні проблемні аспекти управління місцевими бюджетами та конкретні прояви цих проблем, з акцентом на прикладах із Дніпропетровської області. Сукупність окреслених проблем свідчить про те, що підвищення ефективності управління місцевими бюджетами потребує не фрагментарних, а системних змін, спрямованих на зміцнення доходної бази, удосконалення бюджетного планування та підвищення управлінської відповідальності на місцевому рівні.

**Основні проблеми формування та використання місцевих бюджетів
(на прикладі України та Дніпропетровської області)**

Проблема	Прояви та наслідки	Приклади (Дніпропетровщина)
Обмежені власні доходи, залежність	Невелика частка місцевих податків у доходах; громади фінансово залежні від дотацій і субвенцій держави. Обмежені можливості збільшити надходження самостійно.	У 2024 р. лише +2,1% приросту власних доходів місцевих бюджетів, що фактично є стагнацією. Трансферти становлять ~25% ресурсів.
Вразливість доходів, домінування ПДФО	Більшість доходів формує ПДФО, що робить бюджети залежними від держполітики в оподаткуванні зарплат. Зміни (пільги, виключення військових) призводять до різкого падіння надходжень.	Через перехід військового ПДФО до держбюджету громади області втратили частину доходів (зменшення бюджетів у 7 з 86 громад).
Невдоволення механізмом вирівнювання	Існує значна нерівність у доходах громад. «Багаті» бюджети змушені віддавати частку доходів (реверсна дотація) на користь «бідних», що викликає спротив і уповільнює розвиток донорів.	У 2023 р. громади Дніпропетровщини віддали 3,19 млрд грн (21,5% від вилучень по країні). План 2025 – майже 4 млрд, що загрожує фінансуванню критичних потреб регіону.
Хронічне недофінансування повноважень	Місцеві ради відповідають за освіту, медицину, ЖКГ тощо, але державні субвенції покривають не всі витрати. Виникають дефіцити, проблеми із наданням якісних послуг населенню.	Освітня субвенція часто не покриває реальних потреб. Обласний бюджет змушений дофінансовувати школи, що скорочує ресурс на інші програми.
Недосконале планування, контроль	Бюджети плануються лише на рік, відсутній стратегічний підхід. Кошти можуть витрачатися неефективно через слабкий контроль. Накопичуються залишки або, навпаки, кошти освоюють поспіхом.	Деякі громади області не використали всі кошти розвитку у 2022–2023 рр. через відсутність проєктної готовності; одночасно інші – направляли кошти на другорядні видатки наприкінці року.
Вплив війни та криз	Падіння економічної активності зменшує доходи, натомість зростають непередбачувані видатки (оборона, відновлення). Бюджети потребують гнучкості та резервів, яких бракує.	Прифронтові громади Дніпропетровщини змушені були скоротити розвиткові проєкти на користь оборонних витрат у 2022–2023 рр.; ряд підприємств призупинили діяльність, що знизило надходження від податків і зборів.

Джерело: складено автором за даними [60, 64, 65].

Особливої актуальності набуває формування збалансованої моделі бюджетної політики, яка поєднувала б фінансову автономію громад із

ефективними механізмами міжбюджетного вирівнювання та контролю результативності використання коштів. Це зумовлює необхідність обґрунтування напрямів оптимізації управління місцевими бюджетами з урахуванням воєнних і післявоєнних викликів, що визначає подальшу логіку дослідження.

Попри реформу децентралізації, система місцевих фінансів України потребує подальших змін. Для забезпечення фінансової самодостатності громад і ефективного використання бюджетних коштів необхідно шукати шляхи вдосконалення як у частині формування доходів, так і витрачання коштів.

Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що сучасна система управління місцевими бюджетами України стикається з комплексом проблем, які мають системний характер і взаємопов'язані між собою. Фінансова залежність громад від трансфертів, вразливість до змін у державній податковій політиці, недосконалість механізму горизонтального вирівнювання, а також брак стратегічного планування значно знижують ефективність використання місцевих ресурсів. Війна лише посилила ці виклики, особливо для регіонів із розвиненою економікою, як-от Дніпропетровська область, які змушені фінансувати додаткові оборонні потреби, не маючи при цьому достатніх резервів. Унаслідок цього громади опиняються у ситуації, коли зростаючі повноваження не підкріплені адекватними фінансовими інструментами.

Отже, забезпечення стабільного розвитку регіонів вимагає комплексного вдосконалення підходів до формування і використання місцевих бюджетів. Необхідно реформувати систему міжбюджетних трансфертів із урахуванням воєнних ризиків і регіональних особливостей, посилити роль місцевих податків і стимулювати громади до нарощування власної доходної бази. Паралельно слід удосконалити середньострокове бюджетне планування, запровадити індикатори результативності та зміцнити інституційну спроможність місцевих фінансових органів. Лише за умови поєднання фіскальної автономії, відповідальності й прозорого управління бюджетними ресурсами можна досягти сталого розвитку територій і зміцнити довіру громадян до влади.

3.2. Зарубіжний досвід ефективного використання місцевих бюджетів

Світовий досвід показує, що проблеми фінансового забезпечення місцевого самоврядування є універсальними, і кожна країна шукає свої шляхи їх вирішення. Вивчення моделей фінансування місцевих бюджетів у зарубіжних країнах з розвиненою та трансформаційною економікою дозволяє запозичити корисні ідеї для України. Розглянемо досвід кількох європейських країн – Польщі, Німеччини та Швеції – які виробили ефективні механізми наповнення і використання місцевих бюджетів. Ці країни репрезентують різні підходи (польський досвід постсоціалістичної децентралізації, німецьку федеративну модель та скандинавську модель високої автономії), що дає змогу побачити спектр можливих рішень.

Польща є унітарною державою, яка успішно провела реформи децентралізації наприкінці 1990-х років. Місцеве самоврядування Польщі має трирівневу структуру: гміни (міста та сільські гміни – базовий рівень, їх ~2478), повіти (райони, 314 одиниць) та воєводства (регіони, 16 одиниць). Найбільший обсяг повноважень і видатків припадає на гміни – вони забезпечують близько 75% фінансів усіх субнаціональних органів, оскільки саме гміни надають основні послуги населенню (місцева інфраструктура, освіта початкового рівня, комунальні послуги тощо) [67].

Фінансова система місцевих бюджетів у Польщі побудована на комбінації власних доходів та міжбюджетних трансфертів, при чому держава встановлює чіткі правила розподілу загальнонаціональних податків. Згідно з польським Законом про доходи органів місцевого самоврядування 2003 р., до бюджетів гмін та інших рівнів зараховуються ключові доходи.

Власні доходи – місцеві податки і збори, закріплені за громадами. У гмін це передусім податок на нерухомість, сільськогосподарський податок, податок на транспортні засоби, місцеві збори (туристичний, ринковий тощо) та доходи від комунального майна. Проте частка суто місцевих податків у доходах порівняно невелика. У 2016 році всі власні доходи разом становили близько 32,7% ресурсів місцевих бюджетів [69, с. 92].

Наприклад, податок на нерухомість є одним із важливих джерел бюджетів гмін, причому оподатковується як земля, так і будівлі (ставки встановлюються в межах, визначених центральною владою). Місцеві органи можуть впливати на рівень деяких ставок (в межах національних лімітів) та на покриття бази оподаткування через стимулювання розвитку бізнесу на своїй території.

Закріплені частки загальнодержавних податків (shared taxes) – це частина податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) та податку на прибуток підприємств (ППП), що перераховується до місцевих бюджетів. Для різних рівнів самоврядування встановлені свої відсотки. Так, гміни отримують значну частку надходжень від ПДФО громадян, які проживають на їх території, а воєводства – меншу частку цього податку. Аналогічно розподіляється податок на прибуток підприємств між державним бюджетом і бюджетами воєводств та повітів. Саме ці спільні податки дають основний приріст доходів громад у міру зростання економіки. Частка надходжень від ПДФО і ППП досить велика: станом на 2014 рік близько 50,7% сукупних доходів місцевих бюджетів Польщі становили власні доходи і частки в національних податках [68, с. 92].

Дотації і субвенції з державного бюджету. У Польщі існує розгалужена система міжбюджетних трансфертів. Найважливіша – загальна субвенція (аналог базової дотації), що надається всім громадам для фінансового вирівнювання їх можливостей. Формула розрахунку загальної субвенції враховує податкоспроможність громади (доходи на душу населення) та деякі інші фактори, як-от густота населення. Таким чином бідніші громади отримують більшу субвенцію, багатші – меншу, або взагалі сплачують реверс. Окремо держава фінансує делеговані повноваження через цільові (в'язані) субвенції.

Найбільша серед них – освітня субвенція від Міністерства освіти, яка є основним джерелом утримання шкіл (зарплати вчителів). Також надаються цільові дотації на утримання доріг, адміністративні функції тощо. Сумарно у 2016 році трансферти з держбюджету (загальні і цільові) становили близько 57,6% ресурсів місцевих бюджетів, що показує значну залежність від центру, хоча в останні роки уряд намагався зміцнити власні доходи громад [67].

Польща змогла досягти відносно високого рівня децентралізації: на субнаціональному рівні (гміни+повіти+воєводства) здійснюється приблизно 33% від загальних видатків сектора державних фінансів. Місцеве самоврядування має достатній обсяг повноважень і притомне фінансування багатьох сфер (житлово-комунальне господарство, освіта, дороги місцевого значення, соціальний захист на рівні громад). Важливо, що в Польщі діють чіткі бюджетні правила для забезпечення фінансової дисципліни. Закон вимагає, щоб поточні (операційні) видатки місцевого бюджету не перевищували обсяг поточних доходів плюс залишки минулого року.

Також встановлені межі боргу: борг органу місцевого самоврядування не може перевищувати 60% його річних доходів, а річні витрати на обслуговування боргу – не більше 15% доходів. Ці правила стримують надмірне запозичення і дефіцитність на місцях. На практиці, рівень боргу органів місцевого самоврядування Польщі залишається помірним (близько 3,9% ВВП у 2018 р.). Польські гміни активно користуються інструментами розвитку – вони залучають кошти ЄС, беруть участь у спільних проєктах, випускають муніципальні облігації. Завдяки децентралізації та інвестиціям, локальна інфраструктура Польщі суттєво покращилася за останні 20 років. Польський досвід показує цінність стабільних правил гри: громади мають передбачувані джерела доходів (частки від національних податків), знають нормативи трансфертів і діють в рамках жорсткої фінансової дисципліни [72, с. 132].

Німеччина – федеративна держава, в якій місцеві бюджети є складовою багаторівневої бюджетної системи. Структура влади: федеральний уряд, землі (16 федеральних земель) та місцеве самоврядування (громади-муніципалітети і райони). Конституція (Основний закон) закріплює розмежування повноважень і доходів між рівнями влади. Особливістю є те, що громади Німеччини юридично підпорядковані землям (землі відповідають за правову базу їх діяльності), але водночас мають гарантію самоврядування та право вирішувати всі питання місцевого значення в межах закону. Організаційно, в країні ~11 тисяч громад (общин) і 295 районів (крейсів); великі міста часто

поєднують функції громади і району.

Фінансування місцевих (муніципальних) бюджетів у Німеччині базується на принципі достатності: обсяг ресурсів має відповідати обсягу завдань. Законодавство чітко регламентує, які податки і в якій пропорції надходять федеральному центру, землям і громадам.

На відміну від України, місцева влада в Німеччині має право стягувати кілька власних податків, найважливішим з яких є промисловий (торговельний) податок (Gewerbesteuer). Це податок на комерційну діяльність підприємств, який повністю надходить до бюджету громади, де розташований бізнес. Ставку цього податку громада встановлює сама (як коефіцієнт до базової ставки, визначеної законом). Промисловий податок – один з головних доходів міст, зокрема промислових центрів. Другий ключовий власний податок – майновий (земельний) податок на володіння нерухомістю. Він також надходить до бюджету громади, а органи місцевого самоврядування можуть регулювати його ставку (через коефіцієнт) [73].

Крім того, існують дрібніші місцеві податки (собачий податок, податок на розваги тощо) і численні збори (за вивіз сміття, за паркування, за користування місцевими благами). Власні податки і збори є важливим компонентом доходів муніципалітетів, що гарантує їм певну автономію. Проте за обсягом коштів вони поступаються частці участі в загальнонаціональних податках.

В Німеччині усі основні прибуткові джерела є спільними між рівнями влади. Податок на доходи фізичних осіб (прибутковий податок із заробітків) розподіляється між федерацією, землями і громадами. Згідно з Конституцією, частина прибуткового податку (нині ~15%) напряму передається громадам за місцем проживання платників, ще частина – землям, решта – федерації.

Податок на прибуток корпорацій ділиться рівними частками між федерацією та землями (громади не отримують прямої частки з нього, але мають свій промисловий податок). Податок на додану вартість (ПДВ) – потужне джерело, яке на 75% розподіляється між землями для забезпечення рівних фінансових можливостей. Тобто вертикальне вирівнювання здійснюється також

через ПДВ: федерація віддає значну частку цього податку менш розвиненим землям. [74]

Муніципалітети отримують невелику частку (близько 2,2%) від загальнонаціонального ПДВ, розподіленого по землях. Така система спільного оподаткування забезпечує стабільність доходів громад – із зростанням економіки їх надходження автоматично зростають. Водночас громади не мають повної свободи в податковій політиці (вони не можуть запроваджувати нові податки, від себе регулюють лише ставки окремих місцевих зборів) [74].

Німеччина відома однією з найпотужніших систем фінансового вирівнювання в Європі. Ресурси перерозподіляються як вертикально (через федеральні дотації слабшим землям), так і горизонтально – багатші землі і громади діляться з біднішими. Усередині кожної землі діє механізм горизонтального вирівнювання між громадами: муніципалітети з високими доходами сплачують частку до фонду, з якого фінансуються дотації громадам з низькими доходами, щоб вирівняти рівень послуг по всій території. Таким чином, забезпечуються еквівалентні умови життя у різних регіонах – конституційний принцип Німеччини.

Дотації і субвенції громадам з боку земель також існують, головним чином на співфінансування делегованих завдань (наприклад, соціальна допомога, що оформлюється на рівні громад, частково компенсується землями). У структурі доходів муніципалітетів трансфerti займають помітне місце, але менше половини – рівень автономії за доходами близький до середньоєвропейського (близько 57% власних доходів у ресурсах громад).

Німецькі громади широко використовують такі інструменти, як плата за послуги (користувацькі збори, орендна плата за майно громади), та муніципальні підприємства, що надають прибуток (енергетичні компанії, транспорт). Такі доходи доповнюють бюджет. Щодо запозичень – громадам дозволено брати кредити чи випускати облігації переважно на капітальні інвестиції. Закон вимагає балансувати поточний бюджет (адміністративні витрати мають покриватися поточними доходами) [72, с. 132].

Контроль за борговою політикою здійснюють земельні органи (спеціальні наглядові відомства можуть обмежити витрати проблемних громад). Станом на 2018 рік сукупний борг муніципалітетів становив ~4,8% ВВП – дещо більше, ніж у Польщі, але не критично.

Німеччина досягла високого рівня децентралізації видатків – майже половина державних витрат здійснюється на рівні земель і громад (в т.ч. 19% усіх видатків через бюджети громад). При цьому забезпечено чіткий розподіл відповідальності: кожен рівень має свої галузі (землі відповідають за освіту, поліцію, регіональні дороги; громади – за комунальне господарство, локальну інфраструктуру, планування територій, добровільно – за культуру, спортивні заходи тощо). Фінансування закріплене конституційно і законодавчо: громади гарантовано отримують частку національних податків, достатню для виконання базових функцій [74].

Міцна система солідарності (вирівнювання) не залишає депресивні міста напризволяще – їм допомагають заможніші. Водночас багаті міста мають стимул розвивати економіку, адже значна частина приросту податків лишається у них. Для України корисним є досвід Німеччини щодо правового регулювання бюджетних відносин: чіткість і прозорість розподілу доходів, конституційні гарантії місцевого самоврядування, а також культура фінансової дисципліни. Органи місцевої влади в Німеччині, маючи відносну свободу у витратах, підзвітні місцевим радам і громаді; бюджетний процес максимально відкритий. Це забезпечує високий рівень довіри населення до місцевої влади і ефективність використання коштів.

Швеція представляє скандинавську модель, яка характеризується дуже високим рівнем фінансової автономії місцевого самоврядування. Державний устрій Швеції – унітарний, проте структура влади децентралізована на два самоврядні рівні: 290 комун (муніципалітетів) і 21 регіон (лен, який виконує роль областей). Кожен з цих рівнів має власні виборні ради і сферу відповідальності. Причому комуни і регіони розглядаються як окремі самоврядні одиниці (немає ієрархії «область над муніципалітетом», вони паралельні).

Муніципалітети Швеції відповідають за більшість локальних послуг: шкільну освіту, дитсадки, соціальне забезпечення, благоустрій, місцевий транспорт, рятувальні служби тощо. Регіони (лени) опікуються в основному охороною здоров'я (лікарні, спеціалізована медична допомога) і колективним транспортом на рівні області. Так, значна частина функцій держави виконується саме на місцях, що вимагає відповідного ресурсного забезпечення.

Головне джерело доходів шведських комун – це місцевий податок на доходи громадян. Органи місцевого самоврядування мають конституційне право встановлювати ставки цього податку самостійно. Фактично, кожна комуна визначає, який відсоток від доходу її мешканці сплачуватимуть до місцевого бюджету. Середня сумарна ставка становить близько 32–33%: з них ~20% йде до комуни, ~10% – до регіону, і ще ~1–3% – до церкви та інших публічних утворень (за бажанням платника). Центральний уряд не обмежує ці ставки (проте на практиці вони досить близькі по країні, бо високу ставку громада не стане встановлювати – люди можуть переїхати, бізнес не буде залучений) [74].

Податок адмініструється податковою службою, але зараховується на рахунки громад відповідно до місця проживання платників. Так, у Швеції місцевий бюджет прямо зацікавлений у зростанні кількості платників і їх доходів – це одразу збільшує ресурс комуни. За рахунок цього податку шведські муніципалітети фінансують основну масу видатків. В середньому близько 2/3 доходів місцевих органів влади походить з податкових надходжень, причому лєвова частка – саме місцевий прибутковий податок.

Хоча власні податки дуже вагомі, уряд Швеції надає місцевому самоврядуванню також субвенції, аби всі громади могли надавати стандартизовані послуги. Частка загальних (нецільових) трансфертів із центру складає близько 15% доходів муніципалітетів. Є і цільові субвенції (~3–4%), що виділяються під конкретні програми (наприклад, освітні чи інфраструктурні).

Дуже важливим елементом є система фінансового вирівнювання: держава адмініструє перерозподіл коштів між багатшими та біднішими громадами на основі різниці в податковій спроможності і витратах. Якщо у якомусь

муніципалітеті база оподаткування (сумарні доходи мешканців) вища за середню по країні, частину податку перерозподіляють на користь слабших комун. Так само враховується різниця у вартості надання послуг (наприклад, у віддалених чи північних регіонах деякі послуги дорожчі – таким регіонам додатково перекидають фінансовий ресурс). Це гарантує, що кожна комуна зможе забезпечити базові соціальні стандарти, незважаючи на різний економічний профіль територій. У результаті виходить збалансована система: бідні громади не відчувають критичної нестачі грошей, а багаті знають, що їхні відрахування підуть на загальне благо. Частка централізованих трансфертів у ресурсах місцевого самоврядування Швеції відносно невелика – залежність від центру нижче середньоєвропейської (близько 32% проти 47% в середньому по ЄС).

Крім податків і субвенцій, комуни Швеції отримують близько 6–7% доходів від плати за послуги та майнових надходжень. Наприклад, плата за дитячі садочки, за водопостачання, оренду муніципального житла – все це наповнює бюджет. Місцеві ради можуть приймати рішення про запозичення коштів, випуск облігацій. Регулювання боргу існує, але досить ліберальне – головне, щоб у довгостроковій перспективі бюджет був збалансований. Завдяки високій дохідності власних джерел, муніципалітети Швеції рідко мають дефіцити – навпаки, часто формують невеликі профіцити в сприятливі роки для створення резервів [70, с. 656].

Швеція є одним із світових лідерів за рівнем децентралізації фінансів. Орієнтовно 50% публічних видатків здійснюється через бюджети муніципалітетів та регіонів. Це означає, що половину податків громадяни фактично платять і використовують на місцевому рівні. Така система формує відповідальність місцевої влади перед населенням: мешканці знають, скільки податку вони віддають своїй громаді, і очікують відповідної якості послуг.

Місцеві політики, в свою чергу, зацікавлені використовувати кошти ефективно, адже можуть бути переобрані в разі невдоволення жителів. Висока фінансова автономія дозволяє оперативно реагувати на локальні потреби – не

треба чекати рішень центру, громада може сама вирішувати, куди спрямувати додаткові доходи. Швеція також демонструє успішність поєднання автономії з солідарністю: потужний механізм вирівнювання компенсує нерівність, тому навіть небагаті сільські комуни спроможні утримувати школи, лікарні, інфраструктуру на належному рівні.

З точки зору ефективності використання коштів, шведські місцеві бюджети відомі прозорістю і плануванням: згідно із законом про місцеве самоврядування, кожна комуна складає багаторічні плани, звітує про податки і витрати перед громадою. Населення має можливість впливати – наприклад, через громадські слухання бюджету. Як наслідок, рівень задоволеності населення місцевими послугами один з найвищих у Європі, а практики Швеції часто рекомендують іншим країнам як зразок.

Моделі Польщі, Німеччини, Швеції різняться, але їх об'єднує кілька принципових рис, важливих для підвищення ефективності місцевих бюджетів (рис. 3.1):

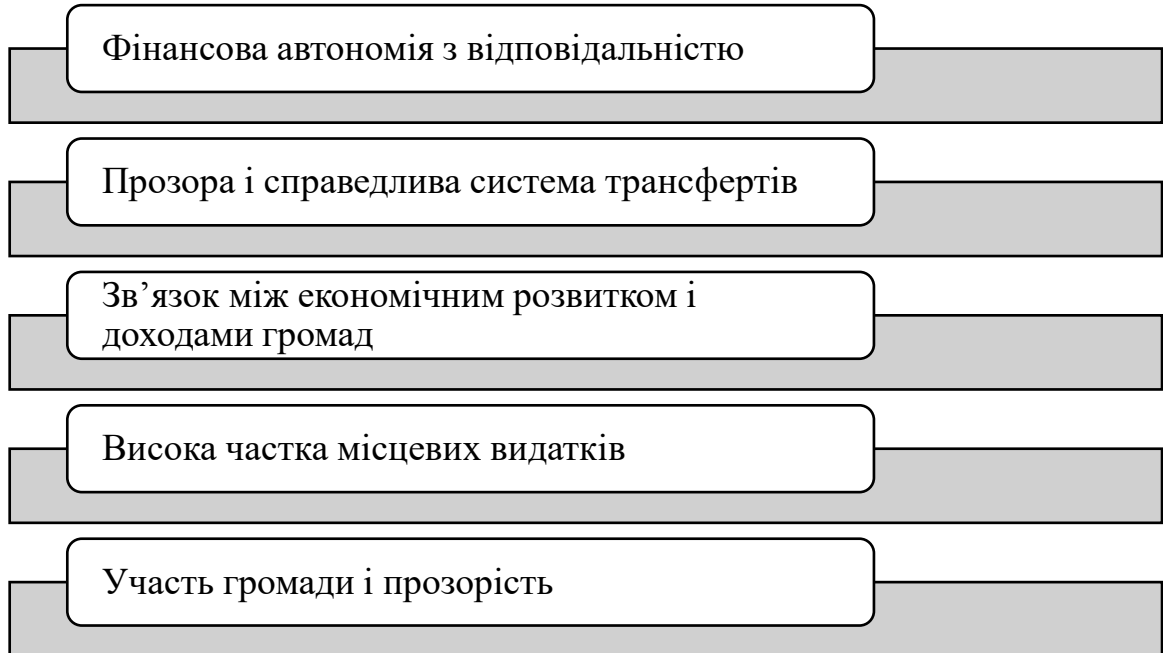

Рис. 3.1 Принципи підвищення ефективності місцевих бюджетів

Джерело: побудовано автором за даними [71].

Одним із наріжних каменів ефективного місцевого самоврядування є

фінансова автономія, поєднана з відповідальністю. Надання громадам права формувати власні бюджети на основі місцевих податків і зборів створює передумови для фінансової самодостатності. Проте така автономія повинна супроводжуватися чіткими фіскальними правилами, що запобігають бюджетному дисбалансу, накопиченню боргів і неефективному використанню коштів. Збалансоване бюджетне планування, раціональне управління видатками та запобігання надмірному кредитуванню є ключовими механізмами забезпечення довготривалої фінансової стабільності громад.

Роль у справедливому функціонуванні фінансової системи відіграє прозора та формульна система міжбюджетних трансфертів. У країнах з високим рівнем розвитку місцевого самоврядування, таких як Швеція та Польща, держава використовує чіткі формули для вирівнювання бюджетних можливостей між територіями. Ці формули враховують як рівень податкоспроможності громад, так і потреби населення в соціальних послугах, що забезпечує об'єктивність та передбачуваність державної підтримки. Україна, наслідуючи ці підходи, має змогу побудувати фінансову систему, яка не лише запобігає надмірній залежності громад від державного бюджету, а й стимулює розвиток на місцевому рівні.

Чим вищі доходи мешканців і більша кількість працюючих осіб, тим більшими стають надходження до місцевого бюджету у вигляді податку на доходи фізичних осіб, податків на бізнес та інших локальних платежів. Це створює прямий зв'язок між розвитком бізнес-середовища й фінансовим становищем громади, стимулюючи органи самоврядування інвестувати у створення комфортного середовища для підприємництва, інфраструктурні проекти та розвиток людського капіталу [69, с. 66].

У розвинених країнах частка місцевих бюджетів у загальнодержавних видатках сягає 30–50%, що свідчить про значну роль органів самоврядування у наданні публічних послуг. Така децентралізація сприяє більш точному реагуванню на потреби населення, оскільки місцева влада володіє кращим розумінням проблем і може оперативніше їх вирішувати. В Україні до впровадження реформи децентралізації ця частка не перевищувала 20%, однак з

розширенням фінансових повноважень громад спостерігається поступове зростання їхньої ролі в управлінні державними ресурсами.

Демократичні держави забезпечують прозорість бюджетного процесу через публічне розкриття інформації та запровадження інструментів громадської участі. У Швеції та Польщі активно застосовуються онлайн-платформи для моніторингу бюджету, проводяться публічні консультації, а також реалізуються механізми партиципаторного бюджетування. В Україні цей підхід також набуває популярності, дозволяючи жителям впливати на розподіл частини бюджетних коштів відповідно до власних пріоритетів.

Ефективне місцеве самоврядування базується на поєднанні фінансової самостійності, відповідального управління ресурсами та активної участі громадян. Запровадження прозорих механізмів розподілу трансфертів, посилення податкової бази громад, орієнтація на економічний розвиток і розвиток інструментів громадського контролю формують основу для сталого розвитку регіонів у межах єдиної державної фінансової політики.

Світовий досвід функціонування місцевих бюджетів свідчить про те, що фінансова автономія громад є результатом поєднання стабільного законодавчого регулювання, прогнозованих джерел доходів і чіткої системи міжбюджетного вирівнювання. У Польщі, Німеччині та Швеції, незважаючи на різні державні устрої та моделі самоврядування, місцеві бюджети відіграють ключову роль у фінансуванні освіти, соціального захисту, інфраструктури та інших базових послуг. Ці країни демонструють різні шляхи підвищення фінансової спроможності громад – від широких повноважень у сфері місцевого оподаткування (Швеція), до ефективного горизонтального вирівнювання та чіткої бюджетної дисципліни (Німеччина і Польща).

Для України адаптація окремих елементів цих моделей може стати дієвим інструментом зміцнення фінансової бази територіальних громад. Зокрема, доцільним є впровадження формульного підходу до надання трансфертів, розширення участі громад у розподілі ПДФО та стимулювання розвитку місцевого бізнесу як джерела бюджетних надходжень. Водночас важливо

забезпечити суворе дотримання фіскальної відповідальності, обмежуючи дефіцитність місцевих бюджетів і боргове навантаження. Такий підхід дозволить досягти балансу між автономією та підзвітністю, сформувавши стабільну фінансову основу для соціально-економічного зростання на місцевому рівні.

3.3. Напрями вдосконалення формування та використання місцевих бюджетів в Україні

Зважаючи на виявлені проблеми української системи місцевих бюджетів та беручи до уваги зарубіжний досвід, можна окреслити комплекс заходів, спрямованих на підвищення ефективності використання коштів громад і зміцнення фінансової основи місцевого самоврядування. Ці напрями реформ і удосконалень мають забезпечити стійкість місцевих бюджетів, їхню здатність відповідати потребам розвитку, а також прозорість і підзвітність бюджетного процесу. Особливо важливо врахувати нинішні реалії (в тому числі воєнні) та регіональні особливості – наприклад, Дніпропетровської області як прифронтового індустріального регіону.

Першочергове завдання – збільшити частку власних доходів громад, аби зменшити їх критичну залежність від державного бюджету. Розширення прав органів місцевого самоврядування щодо місцевих податків. Варто надати громадам більше гнучкості у встановленні ставок місцевих податків і зборів (у розумних межах). Наприклад, переглянути граничні ставки податку на нерухомість, плати за землю тощо, дозволивши громадам піднімати ставки для розширення доходів, якщо це підтримує громада. Також можна розглянути введення нових невеликих місцевих зборів, характерних для європейської практики (паркувальні збори, туристичний збір у курортних містах, екологічний податок на сміття тощо). Це дасть громадам інструменти для мобілізації ресурсів під власні потреби. Важливо, щоб кошти від цих податків залишалися в місцевих бюджетах на 100%. Звісно, реалізація таких прав потребує фіскальної відповідальності: щоб уникнути надмірного податкового тиску, рішення мають

прийматися виважено і публічно [3, с. 637].

На законодавчому рівні доцільно збільшити частку податкових надходжень, що спрямовується до місцевих бюджетів. Наприклад, частку ПДФО, що залишається у громадах, можна підвищити (нині це 64% для більшості територій). У довгостроковій перспективі, після стабілізації фінансів, розглянути можливість закріплення за місцевими бюджетами частини податку на прибуток підприємств або ПДВ (за польською чи німецькою моделлю). Це створило б прямий зв'язок між зростанням економіки регіону і доходами місцевої влади. Для Дніпропетровської області з її потужним промисловим потенціалом такий крок став би стимулом: більше працюючих підприємств – більше надходжень у місцеві бюджети, які можна спрямувати на розвиток. Особливо актуально це в умовах післявоєнного відновлення економіки.

Потрібно стимулювати місцеву владу до нарощування доходів шляхом розширення податкової бази. З цією метою слід закріпити принцип: громади не повинні втрачати доходи при зростанні економічної активності. Будь-які додаткові доходи, отримані понад план, мають залишатися в розпорядженні громад і використовуватися ними на власний розсуд (на інвестиції або соціальні програми). Такий підхід вже частково реалізовано – наприклад, в 2023 році громади Дніпропетровщини забезпечили темпи зростання доходів вище середнього по країні, і змогли використати ці додаткові кошти на свої потреби. Варто продовжити практику, коли уряд не «вилучає» несподівані доходи, а навпаки заохочує успіхи. Водночас треба забезпечити методичну підтримку розвитку підприємництва на місцях: програми підтримки МСП, індустріальних парків, залучення інвесторів у громади – все це в підсумку підвищує доходи місцевих бюджетів через податки [9].

Збільшення доходів має підкріплюватися кращим плануванням. Вже ухвалено рішення про повернення середньострокового бюджетного планування на місцевому рівні (з 2025 року це впроваджуватиметься етапами). Необхідно, щоб громади навчились складати бюджетні прогнози на 3 роки, оцінюючи тенденції доходів і видатків. Це дозволить краще планувати розвиток, виявляти

можливі «розриви» в фінансах заздалегідь і вживати заходів для їх покриття (наприклад, завчасно шукати резерви або зовнішню допомогу). Зміцненню доходної бази сприятиме і обмін кращими практиками між громадами: наприклад, як підвищити збір податків, як боротися з тіньовою економікою на місцевому рівні, як задіяти резерви (здача в оренду майна громади, оптимізація комунальних підприємств, що можуть приносити дохід тощо). На Дніпропетровщині вже є позитивний досвід: більшість громад у 2023 році збільшили доходи, зокрема за рахунок податку на майно (+17%) і єдиного податку (+20%). Ці приклади варто поширювати на інші регіони.

Другий напрям стосується відносин між державним і місцевими бюджетами. Необхідно збалансувати розподіл фінансових ресурсів між територіями так, щоб і громади-«реципієнти» отримували достатньо коштів, і громади-«донори» не втрачали мотивацію до розвитку.:

Формульний підхід до вирівнювання слід зробити гнучкішим і справедливішим. Зокрема, переглянути показники, що враховуються при визначенні платників реверсної дотації. Можливо, встановити межу вилучень: наприклад, щоб сумарна реверсна дотація з області не перевищувала певного відсотка від її власних доходів. У випадку Дніпропетровської області у 2023 році цей відсоток був дуже високим – понад 16% (3,19 млрд з 19 млрд власних доходів громад). Такий рівень вилучень є обтяжливим. Варто запровадити механізм плавного регулювання: якщо регіон є прифронтовим чи має значне навантаження (біженці, руйнування), обсяг вилучень слід зменшувати або тимчасово скасовувати. Місцева влада Дніпропетровщини вже звернула увагу центральної влади на цю проблему і наполягає зберегти у 2025 році підхід 2023-2024 років, коли реверсну дотацію не стягували. Прислухатися до цих пропозицій – значить підтримати регіон, що несе великі витрати через війну [14].

Вартість послуг зростає (інфляція, підвищення мінімальних зарплат тощо), тож обсяги освітньої та медичної субвенцій мають коригуватися відповідно, щоб не допустити дефіцитів на місцях. Необхідно провести аудит: чи покриває освітня субвенція реальні потреби шкіл у кожній області? Якщо ні – формулу

розрахунку потрібно вдосконалити, враховуючи, наприклад, різницю в навантаженні на міські і сільські школи, на прифронтові громади (де більше вимушених переселенців у школах чи потреб у дистанційному навчанні). Аналогічно для медичної субвенції та інших трансфертів. Повнота фінансування делегованих повноважень має стати принципом: центральний бюджет «замовляє» послугу – він же і оплачує її повністю або на справедливій частковій основі. Це дозволить місцевим бюджетам не перерозподіляти свої власні мізерні ресурси на покриття «дір» у державних програмах, а направляти їх на локальні пріоритети.

Громади повинні завчасно знати, на яку підтримку від держави вони можуть розраховувати. Доцільно вводити багаторічні трансферти (або хоча б прогнозовані цифри на 3 роки вперед) у складі середньострокового планування. Якщо громада бачить, що наступні три роки освітня субвенція буде приблизно на тому ж рівні (з урахуванням індексації на інфляцію), вона може планувати оптимізацію мережі шкіл або, навпаки, розбудову, знаючи фінансові рамки. Також уряд має консультуватися з асоціаціями органів місцевого самоврядування щодо змін у бюджетному законодавстві. Позитивний приклад: у 2024 році перед впровадженням нових правил вирівнювання та відновлення реверсної дотації проводилися обговорення з асоціаціями громад, хоча не всі пропозиції були враховані. Надалі такий діалог треба посилити, аби рішення були узгодженими і зрозумілими для місцевої влади [53].

Окремо варто згадати про специфічну потребу часу – допомогу тим громадам, що постраждали від військових дій чи близькості до фронту. Доцільно на державному рівні створити спецфонд (або програму) цільової підтримки місцевих бюджетів прифронтових областей, зокрема і Дніпропетровської. Такий фонд міг би фінансуватися коштом міжнародної допомоги і державного бюджету. Він би компенсував випадуючі доходи громад (наприклад, за рахунок пільг чи зупинення підприємств), а також співфінансував критично важливі видатки – відбудову зруйнованої інфраструктури, соціальну допомогу переселенцям тощо. Частково це здійснюється через субвенцію на ліквідацію наслідків воєнної

агресії, але потрібен більш системний підхід, розрахований на кілька років відновлення. Це також вписується в логіку міжбюджетних відносин: центральна влада бере на себе допомогу там, де можливості місцевої вичерпані об'єктивними причинами.

Збільшити доходи – це лише частина справи. Важливо також раціонально і цільово використовувати кожен гривню місцевого бюджету. Тому наступний напрям – удосконалення самого процесу бюджетування і витрачання коштів на місцях.

У більшості громад України вже застосовується програмно-цільовий метод (ПЦМ) складання бюджету: тобто видатки формуються за бюджетними програмами з чіткими цілями і показниками. Цю практику треба поглибити. Кожна місцева програма (освіта, благоустрій, культура тощо) повинна мати конкретні вимірювані результати, а виконання програм – регулярно оцінюватися. Наприклад, якщо виділяються кошти на програму розвитку дошкільної освіти, то показниками можуть бути: % дітей охоплених дитсадками, кількість відремонтованих садків тощо. Наступного року, аналізуючи бюджет, рада громади бачить, чи досягнуто цілей.

Це дозволяє відмовитися від неефективних витрат, перенаправити гроші туди, де віддача більша. Також з 2025 року впроваджується середньострокове бюджетне планування, що означає: громади робитимуть прогноз бюджету на 3 роки і план розвитку громади узгоджуватимуть з реальними ресурсами. Навчання кадрів - ключове для успіху. Проект U-LEAD з Європою уже запускає програму з навчання місцевих фінансистів середньостроковому плануванню та підготовці бюджетних пропозицій. Необхідно, щоб всі фінансові управління громад (і в Дніпропетровській області зокрема) пройшли таке навчання і впровадили нові інструменти планування.

Болюча проблема – значна частина коштів йде на захищені статті (зарплати, комунальні послуги бюджетних установ), а на розвиток залишається мало. Потрібно поступово збільшувати частку бюджету розвитку (капітальних видатків) у місцевих бюджетах. Для цього – шукати внутрішні резерви. Одним із

шляхів є оптимізація мережі установ (шкіл, лікарень, будинків культури) відповідно до демографії та реальних потреб. Наприклад, у громадах, де кількість учнів суттєво зменшилася, варто об'єднати школи або перепрофілювати заклади – тоді витрати на утримання будівель зменшаться, а зекономлені кошти можна спрямувати на ті ж освітні потреби (оснащення шкіл, підвищення якості). Інший аспект – енергоефективність. Великі рахунки за тепло і електроенергію «з'їдають» місцеві бюджети. Інвестуючи в утеплення будівель, модернізацію котелень, встановлення LED-освітлення вулиць, громади потім економлять значні суми щороку. Тому потрібно планувати такі інвестиції, можливо, за допомогою держпрограм або кредитів [57].

Рекомендовано періодично аналізувати всі програми і статті витрат на предмет ефективності. Те, що не приносить користі громаді, – скорочувати або скасовувати, перенаправляючи фінанси на більш пріоритетні напрямки (освіту, охорону здоров'я, підтримку бізнесу тощо). В Дніпропетровській області є приклади, коли міста переглядали свої бюджети в бік оптимізації: наприклад, Дніпро і Кривий Ріг впроваджували енергозберігаючі технології у школах, що зменшило витрати на тепло, а вивільнені кошти пішли на ремонти класів. Такі практики треба поширювати.

Кожна громада повинна мати внутрішній фінансовий контроль: виконком або рада можуть створювати комісії по перевірці виконання бюджету, залучати громадськість. Необхідно користуватися можливостями державних інформаційних систем: E-data (портал публічних фінансів) вже дозволяє відстежувати платежі розпорядників коштів онлайн – громади можуть ініціювати аналіз своїх даних, аби побачити, куди йдуть гроші. Також варто активніше застосовувати такі інструменти, як бенчмаркінг (порівняння показників бюджету зі схожими громадами). Якщо, скажімо, в місті А адміністративні витрати складають 20% бюджету, а в схожому місті Б – лише 15%, то є привід розібратися, чому в А більше і де можна зекономити. Міністерство фінансів і асоціації громад можуть допомогти, публікуючи середні показники та рейтинги ефективності. Загалом принцип має бути такий: максимум користі від кожної витраченої гривні.

Це набуває особливого значення під час війни, коли ресурси обмежені і потреби дуже великі [57].

Довіра громади – запорука успішного виконання бюджету. Коли мешканці розуміють, як формуються і витрачаються місцеві кошти, вони краще підтримують ініціативи влади та самі долучаються до контролю. Тому необхідно підвищувати прозорість і участь громадськості.

Бюджет громади має бути «прозорим»: оприлюднення проекту бюджету, паспорти бюджетних програм, звіти про виконання – все це слід публікувати в зручному вигляді на сайтах рад. Деякі міста України вже практикують інтерактивні портали бюджету (наприклад, «Відкритий бюджет» у Дніпрі). У Дніпрі на міському сайті можна ознайомитися з структурою доходів і видатків, переглянути обговорення проекту бюджету та звіти. Такі інструменти варто впровадити у всіх громадах області, навіть невеликих – зараз існують типові рішення, не потребують великих коштів.

Головне – політична воля бути відкритими перед людьми. Крім того, слід проводити публічні слухання по бюджету: перед затвердженням бюджету на наступний рік організувати зустріч з мешканцями, де пояснити основні цифри, вислухати зауваження. Це підвищить легітимність бюджету і знизить соціальну напругу, якщо потрібно приймати непопулярні рішення (скажімо, скоротити фінансування якогось закладу через низьку ефективність).

Партиципаторне бюджетування - це сучасний механізм прямої участі мешканців у розподілі частини бюджетних коштів. Суть: громада виділяє певну суму (наприклад, 1% бюджету розвитку) на проекти, які пропонують і обирають самі жителі шляхом голосування. Такий інструмент вже впроваджується в багатьох містах України. Зокрема, у місті Дніпро бюджет участі діє з 2017 року: щорічно проводиться конкурс проектів від громадян, на реалізацію найкращих виділяються кошти (у 2017 році – 10 млн грн). За ці гроші реалізовано десятки корисних ініціатив. Один із прикладів – проект «Зелена алея» у житловому масиві Кам'янський у Дніпрі: мешканці запропонували висадити дерева і кущі замість занедбаної ділянки двору, проголосували за проект, і місто виділило

кошти на озеленення. Тепер люди мають облаштований сквер біля будинку, що підвищує якість життя і згуртованість громади. Таких прикладів багато – від дитячих майданчиків до освітніх гуртків, створених за кошти бюджету участі [61].

Рекомендується всім громадам Дніпропетровщини (і великим, і малим) запроваджувати партиципаторне бюджетування. Це напряду підвищує довіру до місцевої влади, бо люди бачать результат своїх голосувань, а також зменшує корупційні ризики – кошти йдуть на реально потрібні людям проекти.

Необхідно залучати активних мешканців, громадські організації до контролю за використанням бюджету. В деяких містах створені громадські ради при фінансових управліннях або бюджетні комісії, до складу яких входять представники громадськості. Вони аналізують звіти, дають рекомендації. Такий інструмент варто використовувати ширше. Крім того, існують незалежні дослідження прозорості – наприклад, міжнародна організація «Transparency International» щороку оцінює прозорість міст (є індекс прозорості місцевих бюджетів). Міста області можуть прагнути піднятися в цих рейтингах, впроваджуючи кращі практики (електронні аукціони, відкриті дані про бюджет, участь громадян). Публічність фінансів сама по собі є стримуючим фактором для неефективного витрачання: коли кожен мешканець може побачити, скільки коштів пішло на ремонт дороги чи придбання обладнання для лікарні, місцева влада більш відповідально підходить до вибору підрядників, цін та якості [42, с. 276].

Наступний напрям – пошук зовнішніх джерел фінансування розвитку громад та використання інноваційних фінансових інструментів. Місцеві бюджети не повинні обмежуватися лише коштами від податків і трансфертів; є можливості збільшити «пиріг» ресурсів, залучивши інвестиції, гранти, кредити.

Як показує досвід, помірковане використання кредитів та облігацій може суттєво пришвидшити розвиток. Українським громадам варто активніше залучати дешеві позики від міжнародних фінансових організацій (ЄБРР, Європейський інвестиційний банк, Світовий банк) під гарантії держави на

проекти водопостачання, тепломодернізації, громадського транспорту. Вже є позитивні приклади: міста Запоріжжя, Львів, Київ успішно реалізують проекти з ЄБРР (оновлення транспорту, модернізація ТЕЦ). У Дніпрі теж були проекти спільно з міжнародними донорами (наприклад, реконструкція трамвайних колій за кошти кредиту ЄІБ).

Громади Дніпропетровщини – такі як Кривий Ріг, Нікополь – можуть розглянути випуск місцевих облігацій на внутрішньому ринку для фінансування важливих будівництв. Законодавча база для муніципальних запозичень є, хоча й потребує спрощення процедур. Звісно, потрібно дотримуватися обмежень боргового навантаження і оцінювати свої можливості погашення, але інвестиції у розвиток – виправданий борг, адже вони підвищують економічну базу громади в майбутньому.

Українські громади мають безпрецедентний доступ до грантових коштів і технічної допомоги від ЄС, США, інших партнерів. Вже згадана програма U-LEAD з Європою проводить навчання, консультує громади і навіть надає обладнання (наприклад, ЦНАПи). Є проекти USAID по місцевому економічному розвитку, канадські проекти (ПРОМІС) та інші. Не всі громади вміло цим користуються. Рекомендується в кожній громаді визначити відповідальну особу чи відділ, що займатиметься пошуком грантів, написанням заявок на проекти.

Наприклад, в Дніпропетровській області Межівська селищна громада одна з перших в Україні затвердила план комплексного відновлення території та активно шукає додаткові джерела фінансування для його реалізації. Як зазначає керівництво області, громади постійно дбають про наповнення бюджетів і залучення додаткових коштів. Це має стати загальним трендом. Держава може допомогти, створивши єдиний портал з інформацією про всі програми допомоги, конкурси грантів для громад, щоб навіть найменше село знало, куди податися за підтримкою [64].

Для реалізації великих інфраструктурних чи соціальних проектів місцева влада може ініціювати державно-приватне партнерство (ДПП). Це, наприклад, концесія на будівництво дороги чи сміттєпереробного заводу, де приватний

інвестор вкладає кошти, а громада гарантує певні умови і отримує послугу для населення. В Україні поки небагато успішних прикладів ДПП на місцевому рівні, але потенціал значний – той же Кривий Ріг міг би через концесію модернізувати систему громадського транспорту чи ЖКГ.

Законодавство про ДПП покращується, тож громадам слід вивчати цю тему, можливо за підтримки консультантів від Мінекономіки чи донорів. Соціальне інвестування – ще один напрям: залучення бізнесу до вирішення локальних проблем через договори соціального партнерства (коли підприємство фінансує, наприклад, будівництво спортивного майданчика чи благоустрій парку в обмін на пільги чи просто як прояв КСВ – корпоративної соціальної відповідальності). В промислових громадах Дніпропетровщини (як-от міста, де працюють великі заводи) можна активніше укладати такі угоди, щоб частина прибутків бізнесу вкладалася в розвиток території.

Громади можуть самі створювати додаткові ресурси шляхом накопичення фондів розвитку. Якщо за результатами року утворюється перевиконання бюджету або залишки коштів, варто спрямовувати їх до цільового фонду розвитку, який не «згорає» наприкінці року, а використовується на довгострокові інвестиції. Деякі міста практикують створення резервних фондів чи фондів майбутніх поколінь. У мирний час це може бути перспективно. В умовах війни, звісно, важко відкладати кошти, але навіть невеликі резерви підвищують фінансову стійкість.

На основі вищевикладеного можна сформулювати основні очікувані результати реалізації запропонованих напрямів удосконалення [20, с. 137]:

1. Місцеві бюджети отримають більш потужну власну дохідну базу, що дасть громадам реальну фінансову автономію для вирішення місцевих питань.
2. Зменшиться дисбаланс між багатими і бідними громадами завдяки справедливішому вирівнюванню та адресній підтримці тих, хто цього потребує (особливо в зонах, що постраждали від війни).
3. Бюджетний процес на місцях стане більш плановим, стратегічним – запровадження середньострокових прогнозів дозволить уникати ручного

пожежного управління фінансами.

4. Кошти витрачатимуться ефективніше: більше інвестицій в інфраструктуру, менше марнотратства. Громади зможуть реалізувати важливі проекти (ремонт доріг, модернізація водоканалів, будівництво житла тощо), підвищуючи якість послуг для людей.

5. Зросте прозорість і підзвітність, а відтак – довіра населення. Люди бачитимуть конкретні результати – нові парки, освітлені вулиці, відремонтовані лікарні – і розумітимуть, що їхні податки працюють на них. Наприклад, досвід з бюджетом участі в містах Дніпропетровщини вже показує, що громадяни готові долучатися, якщо відчують реальний вплив.

6. Дніпропетровська область, зокрема, виграє від цих змін: маючи значний промисловий потенціал, вона зможе акумулювати більше ресурсів для розвитку (а не віддавати їх у центр). Водночас проблемні громади області (малі сільські райони, території поблизу зони бойових дій) отримають більше державної підтримки та солідарної допомоги від інших регіонів. Це зміцнить регіональну економіку і соціальну стабільність.

На завершення слід підкреслити, що вдосконалення використання місцевих бюджетів – це процес, який потребує як загальнодержавних рішень, так і зусиль на місцях. Центральна влада має надати органам місцевого самоврядування достатні ресурси і свободу дій, встановивши при цьому зрозумілі правила і контрольні механізми. Зі свого боку, місцева влада повинна підвищувати професійність управління фінансами, планувати розвиток і бути відкритою до громади. Синергія цих підходів дозволить українським громадам, зокрема громадам Дніпропетровської області, максимально ефективно використовувати бюджетні кошти на благо мешканців та забезпечити сталий розвиток навіть у складних умовах сьогодення.

Висновки розділу 3.

У третьому розділі досліджено сучасні проблеми функціонування та управління місцевими бюджетами в Україні, які стримують повноцінну

реалізацію їх ролі у соціально-економічному розвитку регіонів. Встановлено, що ключовими обмежувальними чинниками є недостатня власна дохідна база територіальних громад, висока залежність від міжбюджетних трансфертів, вразливість доходів до змін державної податкової політики, а також дисбаланс між обсягом делегованих повноважень і фінансовими ресурсами. В умовах воєнного стану ці проблеми суттєво загострилися, особливо для прифронтових регіонів, зокрема Дніпропетровської області, де місцеві бюджети змушені одночасно фінансувати соціальні, інфраструктурні та оборонні потреби.

Аналіз зарубіжного досвіду Польщі, Німеччини та Швеції засвідчив, що ефективне функціонування місцевих бюджетів базується на поєднанні фінансової автономії громад, стабільних і прогнозованих джерел доходів, чіткої системи міжбюджетного вирівнювання та жорстких правил фінансової дисципліни. У цих країнах місцеві бюджети відіграють провідну роль у фінансуванні публічних послуг, а органи місцевого самоврядування мають реальні стимули до економічного розвитку територій, оскільки зростання податкової бази безпосередньо відображається на доходах громад. Водночас застосування формульного підходу до трансфертів та механізмів солідарності дозволяє зменшити міжрегіональні диспропорції без втрати мотивації до розвитку економічно сильніших територій.

На основі виявлених проблем і узагальнення міжнародної практики обґрунтовано напрями вдосконалення формування та використання місцевих бюджетів в Україні. Серед пріоритетних заходів визначено розширення фінансової бази громад шляхом підвищення ролі місцевих податків і зборів, удосконалення механізмів розподілу загальнодержавних податків, запровадження більш гнучкої та справедливої системи міжбюджетного вирівнювання, а також повне фінансування делегованих державою повноважень. Важливе значення має впровадження середньострокового бюджетного планування, підвищення ефективності програмно-цільового методу та зміцнення інституційної спроможності місцевих фінансових органів.

Загалом результати дослідження підтверджують, що посилення ролі

місцевих бюджетів у розвитку регіонів можливе лише за умови комплексного підходу, який поєднує фінансову автономію громад із прозорістю, підзвітністю та відповідальністю у використанні бюджетних коштів. Реалізація запропонованих напрямів дозволить підвищити стійкість місцевих фінансів, створити передумови для активізації інвестиційної діяльності, розвитку інфраструктури та покращення якості життя населення, що є особливо важливим у період воєнного стану та післявоєнного відновлення України.

ВИСНОВКИ

Комплексне дослідження теоретичних засад, історичних витоків, економіко-правових підходів та нормативного регулювання місцевих бюджетів в Україні дає підстави стверджувати, що поняття «місцевий бюджет» набуло системного значення у сучасній фінансово-правовій доктрині. Це поняття охоплює водночас юридичний інструмент реалізації публічної влади на місцях, економічний механізм формування та перерозподілу ресурсів, а також управлінську платформу для досягнення соціально-економічних цілей розвитку територіальних громад. Місцевий бюджет виконує функції мобілізації, розподілу та використання фінансових ресурсів, а також забезпечує стабільність, передбачуваність і прозорість у діяльності органів місцевого самоврядування.

Узагальнення наукових підходів свідчить про відсутність єдиної дефініції поняття «доходи місцевих бюджетів», однак існує консенсус щодо їхньої ролі як фінансової основи реалізації публічних повноважень. Власні та закріплені доходи є основним джерелом бюджетної автономії, тоді як трансферти виконують функцію фінансового вирівнювання. Разом з тим надмірна залежність місцевих бюджетів від державних субвенцій і дотацій знижує рівень самостійності громад, обмежує гнучкість бюджетного планування та зменшує мотивацію до мобілізації власного ресурсного потенціалу.

Децентралізація, що триває з 2014 року, стала імпульсом для поглиблення фінансової автономії органів місцевого самоврядування. Реформа стимулювала укрупнення громад, перерозподіл повноважень і передачу фінансових інструментів на нижчі рівні влади. Проте війна, що почалася в 2022 році, суттєво змінила пріоритети бюджетної політики. Місцеві бюджети були змушені адаптуватися до нових викликів - перерозподілу видатків, скорочення надходжень, зростання потреб у соціальному захисті, теробороні, евакуації та відновленні зруйнованої інфраструктури. У таких умовах питання ефективного, цільового та прозорого використання бюджетних коштів постало з новою актуальністю.

Нормативно-правове забезпечення місцевих бюджетів, яке базується на Конституції України, Бюджетному кодексі, Податковому кодексі та низці спеціальних законів, забезпечує чіткість процедур бюджетного процесу, але потребує подальшого вдосконалення в умовах війни та відбудови. Зокрема, необхідним є посилення інституційної спроможності місцевих рад, формування виконавчих органів при обласних та районних радах, зменшення надмірної ролі державних адміністрацій у розпорядженні коштами, а також впровадження механізмів громадського контролю за прийняттям і виконанням бюджетів.

Особливу увагу слід приділити питанню розширення податкової бази місцевих бюджетів, перегляду механізмів фінансового вирівнювання, стимулювання громад до економічного розвитку та залучення інвестицій. Актуальним залишається запровадження принципу еквівалентності між обсягом сплачених податків і наданих публічних послуг, що дозволить забезпечити більшу справедливість у розподілі ресурсів та зміцнити довіру громадян до інституцій місцевого самоврядування.

Отже, місцеві бюджети - це не лише інструмент обліку і розподілу коштів, а стратегічна основа розвитку регіонів. Їх значення посилюється в умовах трансформації державного управління, викликів війни та майбутнього відновлення країни. Формування ефективної, збалансованої та децентралізованої бюджетної системи, орієнтованої на розвиток і добробут громади, є ключовою умовою стабільного функціонування держави. Надалі акценти повинні зміщуватися на стратегічне планування, розвиток бюджетного прогнозування, цифровізацію фінансового адміністрування, підвищення підзвітності органів влади та активізацію участі громадськості у прийнятті фінансових рішень.

Поглиблений аналіз доходної частини місцевих бюджетів Дніпропетровської області за 2020-2024 роки дає змогу зробити висновок про збереження тенденції до зростання обсягів надходжень за більшістю статей, попри складні макроекономічні умови. У 2020 році загальний обсяг доходів місцевих бюджетів становив 10,80 млрд грн, а у 2024 році – вже 13,60 млрд грн, тобто спостерігається приріст на 2,8 млрд грн або на 25,9%. Основу дохідної бази

традиційно формують податкові надходження, які зросли з 5 970,3 млн грн у 2020 році до 9 117,5 млн грн у 2024 році (+52,7%). Їх питома вага у структурі доходів склала 67,03%, що свідчить про стійке функціонування регіонального бізнесу, зайнятість населення та ефективне адміністрування податків на місцях.

Серед податкових джерел особливу роль відіграє податок на доходи фізичних осіб, обсяг якого у 2024 році перевищив 5 млрд грн, тобто більш ніж половину всіх податкових надходжень. Це свідчить про достатньо високу зайнятість у промислово розвинених громадах області, таких як Дніпро, Кам'янське, Кривий Ріг, де зосереджено ключові виробничі потужності. Зростання податкових надходжень також свідчить про поступову адаптацію підприємств до нових умов господарювання, включно з впровадженням податкових пільг, цифровізацією звітності та зменшенням тіньової економіки.

Позитивна динаміка також спостерігається щодо неподаткових надходжень: з 408,2 млн грн у 2020 році до 901,4 млн грн у 2024 році (+121%). Це свідчить про активізацію діяльності місцевих рад у сфері комунального майна, розвитку платних адміністративних послуг, орендної політики тощо. Проте, попри зростання, частка цього джерела у загальній структурі доходів залишається невеликою – 6,63%, що вказує на значний резерв для нарощування за рахунок удосконалення інвентаризації активів, ефективного управління землею та розвитком місцевого підприємництва.

У той же час, офіційні трансферти виявили значну волатильність. У 2021 році вони сягнули 8 470,1 млн грн, однак уже в 2022 році знизилися до 2 871,7 млн грн, а в 2024 – до 3 578,2 млн грн. Така динаміка демонструє нестабільність міжбюджетного фінансування, що часто залежить від змін у державній бюджетній політиці, пріоритетів уряду та доступності ресурсів. Зниження трансфертів (-843,8 млн грн порівняно з 2020 роком) створює ризики дефіциту бюджету в окремих громадах і вказує на необхідність зменшення дотаційної залежності через розвиток власної дохідної бази.

Доходи від операцій з капіталом залишаються майже символічними: лише 0,2 млн грн у 2024 році. Їх частка становить 0,001% загальної структури доходів,

що свідчить про слабкий розвиток ринку комунальної нерухомості, відсутність ефективної політики у сфері реалізації або передачі майна, а також обмежену інвестиційну активність з боку громад. У перспективі саме цей сегмент може стати точкою зростання за умови запровадження прозорої політики управління активами, розвитку земельного кадастру та залучення приватних інвесторів.

Отож, аналіз структури та динаміки доходів місцевих бюджетів Дніпропетровської області виявляє кілька важливих тенденцій:

1. Податкова база регіону є достатньо розвиненою, і саме на неї спирається бюджетна стійкість громад, що забезпечує певний рівень автономності в умовах децентралізації.

2. Фіскальна залежність від трансфертів з боку державного бюджету знижується, але нестабільність цього джерела залишається важливим фактором ризику.

3. Внутрішні резерви наповнення бюджету, зокрема через комунальне підприємництво, оренду майна, розвиток місцевих послуг, є суттєво недовикористаними.

Для забезпечення довгострокової фінансової стійкості громад доцільно реалізовувати політику, що включає: зміцнення власної податкової бази, активізацію альтернативних джерел доходів, запровадження стратегічного управління активами, а також нарощування інституційної спроможності громад залучати зовнішнє фінансування – як державне, так і міжнародне. У післявоєнний період ці кроки стануть основою для відновлення, модернізації та розвитку місцевого самоврядування.

Комплексний аналіз проблем управління місцевими бюджетами в Україні виявив системні труднощі, які стримують реалізацію повноцінного місцевого самоврядування. Зокрема, головним бар'єром до фінансової самостійності громад залишається недостатність власних доходів, що змушує більшість територіальних громад орієнтуватися на міжбюджетні трансферти. Надмірна залежність від державних субвенцій і дотацій позбавляє місцеву владу гнучкості у прийнятті управлінських рішень, обмежує інвестиційні можливості, а в умовах

воєнного часу посилює соціально-економічну вразливість. Приклад Дніпропетровської області наочно ілюструє це явище: високий рівень вилучень у формі реверсної дотації, непередбачувані зміни в податковій політиці (як-от втрата ПДФО від військових) та зростання витрат на безпекові й соціальні потреби призвели до істотного звуження бюджетного маневру для розвитку.

Зарубіжна практика функціонування місцевих бюджетів демонструє, що сталий розвиток громад можливий лише за умов стабільного нормативного середовища, прогнозованого механізму розподілу податкових надходжень, ефективного міжбюджетного вирівнювання та високої підзвітності органів влади. Польська модель показує, наскільки важливо мати законодавчо визначені частки участі в загальнонаціональних податках; німецький досвід переконує у доцільності впровадження горизонтального вирівнювання з урахуванням фінансової спроможності регіонів; а шведський підхід демонструє, як автономія в адмініструванні місцевого прибуткового податку може посилити відповідальність і результативність громад. Усі ці підходи спільно формують середовище, де місцева влада має мотивацію до економічного зростання та ефективного управління ресурсами.

У цьому контексті надзвичайно актуальним є втілення в Україні цілісного підходу до вдосконалення бюджетного процесу на місцевому рівні. Доцільними є зміни у законодавстві, які дозволять громадам збільшити частку залишених у них ПДФО, регулювати ставки окремих місцевих податків, а також створювати нові джерела доходів – зокрема через впровадження туристичного, паркувального чи екологічного зборів. Водночас зростання доходів повинно супроводжуватися переходом до середньострокового бюджетного планування, запровадженням програмно-цільового методу з чіткими показниками ефективності, а також активізацією механізмів внутрішнього фінансового контролю. Підвищення прозорості бюджету, залучення мешканців до прийняття рішень (через партиципаторне бюджетування, громадські слухання, бюджетні портали) створить додаткову довіру до влади й зменшить ризики неефективного використання коштів.

Особливої уваги заслуговує проблема міжбюджетного вирівнювання. Існуюча модель, за якої економічно спроможні регіони, як-от Дніпропетровщина, змушені передавати значні кошти до державного бюджету, часто не враховує актуальні виклики, пов'язані з воєнним станом і відновленням інфраструктури. У зв'язку з цим важливо переформатувати формули реверсних вилучень і розробити механізми тимчасової фінансової компенсації для регіонів, які зазнали удару внаслідок бойових дій або мають додаткові соціальні навантаження (переселенці, зруйновані об'єкти тощо). Запровадження спеціальних стабілізаційних фондів для прифронтових територій дозволить збалансувати бюджетну систему, не обмежуючи потенціал економічного зростання більш розвинених громад.

Отже, вдосконалення використання місцевих бюджетів має стати не фрагментарною ініціативою, а частиною стратегічного курсу фінансової реформи держави. Необхідна синергія державної політики, професійності місцевих управлінців та активної участі громадян. Тільки поєднання фінансової автономії, відповідальності, прозорості та орієнтації на результат дозволить сформувати ефективну систему управління місцевими фінансами – систему, здатну витримати виклики війни та забезпечити гідний рівень життя у громадах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз окремих положень Бюджетної декларації на 2025-2027 роки: експертні висновки. 2024. URL: https://decentralization.ua/en/news/18395?utm_source=chatgpt.com
2. Архипенко С., Голобородько Т. Сутність і види видатків місцевих бюджетів та конституційні права органів місцевого самоврядування щодо їх здійснення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. № 11. С. 132–137. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/1646/1658>
3. Бондарук Т.Г. Місцеві бюджети у контексті вирішення завдань воєнного часу та забезпечення відновлення економіки територій. *Ефективна економіка*. 2024. № 10. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/ee/article/view/4821>
4. Бугай Т. В. Сучасні проблеми та вектори розвитку бюджетного процесу в Україні. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2012. № 2. с. 40-48.
5. Бюджетна декларація: аналіз та оцінка прогнозів Уряду на 2025–2027 роки. *Центр аналізу публічних фінансів та публічного управління*. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/07/Byudzhetna-deklaratsiya-2025-2027.pdf>
6. Бюджетний кодекс України: Закон України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
7. Бюджетний процес та його вплив на економіку та на фінансові ринки України. 2023. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/575860_byudzhetniy_protse_yogo_vpliv.html?utm_source=chatgpt.com
8. Варцаба В. І., Мулеса Е. В., Придко Р. О. Аналіз наповнення місцевих бюджетів України в умовах воєнного стану. *Сучасні тенденції розвитку економіки і культури в Україні та світі*. 2023. Вип. 1(1). С. 14-20.
9. Ватаманюк-Зелінська У. З., Підручняк К. П. Оцінка виконання місцевих бюджетів як основного джерела фінансових ресурсів органів місцевого

самоврядування. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2022. № 12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2022_12_12.

10. Ватаманюк-Зелінська У., Закорко К. Виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану: нові тенденції та закономірності. *Innovation and Sustainability*. 2023. № 2. С. 38-45. <https://doi.org/10.31649/ins.2023.2.38.45>

11. Верховна рада України. Бюджетний кодекс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.

12. Вплив війни на бюджети територіальних громад. Аналітичне дослідження показників бюджетів за 2021-2022 роки 60 територіальних громад партнерів Програми USAID DOBRE у 10 областях України. За заг. ред. Шубіної О. Київ, 2023. 127 с. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/876/WEB_Zvit_WAR_BUDG_TG_2023-1.pdf

13. Гордей О., Рябокінь М., Новицька О., Котух Є., Блюма О. Практика подання бюджетних запитів в інформаційно-програмному комплексі «місцевий бюджет». *Економічний аналіз*. 2022. Том 32. №4. URL: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/issue/view/82>

14. Громадський простір. Гроші, які об'єднують країну. Що варто знати про Всеукраїнський громадський бюджет. URL: <https://www.prostir.ua/?focus=hroshi-yaki-objednayut-krajinu-abo-scho-take-vseukrajinskyj-hromadskyj-byudzheth>.

15. Державна казначейська служба України. Річні звіти про виконання Державного бюджету України 2019. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/richnij-zvit-pro-vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu-ukrayini-za-2019-rik>.

16. Державний веб-портал бюджету для громадян Open Budget. URL: <https://openbudget.gov.ua/>

17. Довідка щодо виконання доходів загального фонду місцевих бюджетів за 2022 рік. *Міністерство фінансів України*. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%94%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B0_%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82_%D0

[%B7%D0%B0_2022_%D1%80%D1%96%D0%BA.pdf](#)

18. Економіка регіонів України в умовах війни: ризики та напрямки забезпечення стійкості: науково-аналітичне видання / наук. Ред Сторонянська І.З. Львів: ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долішнього НАН України», 2022. 70 с. (Серія «Проблеми регіонального розвитку»).

19. Єгоричева С.Б. Бюджет участі як інструмент демократизації бюджетного процесу. *Публічне управління в умовах інституційних змін: колективна монографія*. Київ, 2018. 171-187 с.

20. Єрмоменко А. Місцеві бюджети у системі фінансового забезпечення територіальних громад. *Економічний вісник університету*. 2023. Вип. 57. С. 132-137.

21. Забедюк М. С. Особливості формування та функціонування фінансових систем зарубіжних країн. *Економічний форум*. 2015. №1/15.

22. Про внесення змін до розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України та інших законодавчих актів України: Закон України від 15 березня 2022 року № 2134-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2134-%D0%86%D0%A5#Text>

23. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

24. Західна О. Р., Закорко К. К. Функціонування об'єднаних територіальних громад в умовах воєнного стану. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2022. Вип. 14. С. 78–84.

25. Канєва Т. В., Карпенко М. Ю. Доходи місцевих бюджетів як інструмент забезпечення соціально-економічного розвитку території. *Проблеми економіки*. 2023. Т. 55. Вип. 1. С. 185-191.

26. Катан Л. І., Качула С. В., Демчук Н. І. та ін. Формування місцевих бюджетів в умовах реформування суспільних фінансів України. *Агросвіт*. 2020. №3. С. 3-12. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/3_2020/2.pdf

27. Кириленко О. Фінансова самодостатність територіальних громад:

сутність та умови забезпечення. *Світ фінансів*. 2022. № 4 (73). С. 68–80. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1559>

28. Коваль В. Забезпечення фінансової самодостатності територіальних громад: досвід країн ЄС. *Світ фінансів*. 2022. №2(71). С. 119-132. URL: <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1518>

29. Когут, Ю. М. Особливості бюджетного процесу в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 27. Ч. 1. С. 62-66

30. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

31. Кульчицький М. І., Дропа Я. Б., Петик М. І. Формування фінансового потенціалу місцевого самоврядування України в умовах бюджетної децентралізації. *Ефективна економіка*. 2022. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?n=2&y=2022>.

32. Куценко Т., Сіренко Я. Забезпечення фінансової спроможності територіальних громад як пріоритет децентралізації управління. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/30350?show=full>

33. Про підготовку бюджетних запитів на 2024-2026 роки: Лист Міністерства фінансів України головним розпорядникам бюджетних коштів від 07.08.2023р. № 04110-08-2/21527. URL: https://oblikbudget.com.ua/files/2023/08-2023/budgetny_zapyt/Lyst_Minfinu_04110_budgetni_zapyty.pdf

34. Ломачинська І. А., Чуркіна І. Є. Децентралізація місцевих бюджетів в Україні: виклики в період війни. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2022. № 20. С. 29-31.

35. Лютий І., Спасів Н. Оцінка фінансової спроможності об'єднаних територіальних громад. *Фінанси України*. 2019. № 7. С. 92–112.

36. Маршук Л. М., Мовчан Д. О., Покойовий О. О. Особливості фінансової системи в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 37. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-61>

37. Мельник А. Підвищення конкурентоспроможності територіальних

громад в умовах реалізації нової регіональної політики України. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. № 1. С. 21-36. URL: <https://doi.org/10.35774/visnyk2019.01.021>

38. Михалів Г. Фінансова спроможність соціально-економічного розвитку регіональних суспільних систем. *Економічний аналіз*. 2019. №7. С. 97-99.

39. Інформація про виконання місцевих бюджетів. *Міністерство фінансів України*. 2023. URL: <https://www.mof.gov.ua/>.

40. Онищук І. Аналіз виконання місцевих бюджетів за 2022 рік. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/16105?page=3>

41. Особливості складання проєктів місцевих бюджетів на 2024 рік – експертний огляд. *Проект USAID «ГОВЕРЛА»*. 2023. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/17132>

42. Павліха Н. В., Цимбалюк І. О., Хомюк Н. Л., Войчук М. В., Савчук А. Ю., Коломечюк В. В., Цимбалюк С. М. Безпека сталого розвитку регіонів та територіальних громад України на засадах інклюзивного зростання: монографія. Луцьк : Вежа-Друк. 2022. 514 с.

43. Павліха Н., Цимбалюк І., Уніга О. Розвиток та регулювання ринку праці прикордонного регіону: монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 223 с.

44. Пилипчук В. Ю. Місцеві бюджети: виклики в умовах воєнного стану та пошуки шляхів їх подолання. *Молодий вчений: матеріали Всеукр. наук.-практ. інт.-конф.* (м. Київ, 17–28 лют. 2023 року). Київ, 2023. С. 25-29.

45. Піхоцька О. М. Ющик Ю. В. Аналіз виконання бюджетів в період воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна*. 2022. Вип. 35. С. 25-32.

46. Деякі питання формування та виконання місцевих бюджетів у період воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2022 р. №252. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/252-2022-%D0%BF#Text>

47. Про затвердження Порядку виконання повноважень Державною казначейською службою в особливому режимі в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.06.2021 р. №590. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/590-2021-%D0%BF#Text>

48. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>.

49. Проблеми розвитку фінансової системи України та шляхи їх вирішення: монографія / М.І. Карлін, Ю.В. Шулик, А.В. Кулай та ін.; за ред. д.е.н. проф. М.І. Карліна. Луцьк: Вежа-Друк, 2014. 364 с.

50. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1.04.2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n8>

51. Про схвалення Стратегії реформування системи управління державними фінансами на 2022-2025 роки та плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.12.2021 р. № 1805-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-2021-%D1%80#Text>.

52. Рябокінь М., Гордей О., Новицька О., Котух Є., Козій Н. Особливості бюджетного процесу в умовах воєнного стану. *Економіка і регіон*. 2022. №4. С. 275-281. URL: <http://journals.nupp.edu.ua/eir/article/view/2809/2217>

53. Україна 2.0: Віталій Безгін про те, як війна змінить регіональну політику в Україні. *Офіційний сайт партії «Слуга народу»*. URL: <https://sluga-narodu.com/ukraina-2-0-vitaliy-bezghin-pro-te-iyak-viyna-zminyt-rehionalnu-polityku-v-ukraini/>

54. Черевань І. В., Бородін Б. М. Перспективні зрушення регіонального розвитку в умовах воєнних викликів. *Наукові перспективи*. 2023. № 1(31). С. 190-199.

55. Шматковська Т. О., Подзізей О. О. Концептуальні засади підвищення конкурентоспроможності об'єднаних територіальних громад. *Економічний форум*. 2020. № 4. С. 77–85.

56. Tsymbaliuk I. Assessment of business risks under conditions of war. *Rebuild Ukraine: справа всього цивілізованого світу*: збірник тез доповідей II

Міжнародної науково-практичної конференції (Луцьк, 15 березня 2023 р.). За заг. ред. Н. В. Павліхи. Луцьк : Вежа-Друк, 2023. С. 70-73.

57. Бюджет Дніпропетровської області на 2024 рік ухвалено: куди підуть гроші. *Інформатор Дніпро*. URL: <https://dp.informator.ua/uk/byudzheth-dnipropetrovskoji-oblasti-na-2024-rik-uhvaleno-kudi-pidut-groshi>.

58. Обласний бюджет Дніпропетровської області. *OpenBudget*. URL: <https://openbudget.gov.ua/local-budget/0410000000/local-incomes>

59. Фінансування та програми підтримки. *ДіяБізнес*. URL: <https://business.diia.gov.ua/finance/programs/finance?filter=%7B%7D&order=%7B%22id%22:%22DESC%22%7D¤tPage=1&itemsPerPage=9&category=%5B2,5,9,10,11%5D>

60. Аналіз виконання місцевих бюджетів за 2024 рік. *Децентралізація в Україні*. URL: <https://decentralization.ua/en/news/19387>.

61. Понад 3,2 млрд грн зможе отримати бізнес Дніпропетровщини у межах державної політики «Зроблено в Україні». *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ponad-32-mlrd-hrn-zmozhe-otrymaty-biznes-dnipropetrovshchyny-u-mezhakh-derzhavnoi-polityky-zrobleno-v-ukraini-iuliia-svyrydenko>.

62. 540 млн на модернізацію майстерень і лабораторій профтехів. *LexInform: Правові та юридичні новини, юридична практика, коментарі*. URL: <https://lexinform.com.ua/zakonodavstvo/540-mln-na-modernizatsiyu-majsteren-i-laboratorij-proftehiv/>.

63. Понад 2 000 аграріїв з прифронтових територій подали заявки на отримання безкоштовного посівного матеріалу. *Державний аграрний реєстр*. URL: <https://www.dar.gov.ua/news-list/ponad-2-000-agrariyiv-z-prifrontovih-teritoriy-podali-zayavki-agrariyiv-na-otrimannya-bezkoshtovnogo-posivnogo-materialu>.

64. Формування місцевих бюджетів: передумови та проблеми. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/gov_reg/18158/#:~:text=Ще%20однією%20проблемою%20є%20невідповідність,Крім%20того%2C%20регіони%20України

65. Місцеві бюджети 2025: особливості, пріоритети, перспективи. *U-LEAD*. URL: <https://u-lead.org.ua/news/582#:~:text=Ще%20однією%20особливістю%20бюджету%2025,його%20повноцінне%20повернення%20відбудеться%20поетапно.>

66. Суспільне Дніпро. З бюджету Дніпропетровщини та її громад планують вилучити майже 4 млрд грн реверсної дотації. URL: <https://surl.li/huklkt>

67. CoR – Poland – Fiscal Powers. *Sign In*. URL: <https://portal.cor.europa.eu/divisionpowers/Pages/Poland-Fiscal-Powers.aspx#:~:text=The%20sub,including%20regions,%20counties%20and%20municipalities.>

68. Яфінович О. Місцеві бюджети та міжбюджетні відносини: досвід європейських країн та проблеми України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 2 (167). С. 92–100.

69. Бондарук Т. Зарубіжний досвід місцевого оподаткування та можливості його застосування в Україні. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2011. № 1. С. 56–66.

70. Бондарук Т. Г., Онишко С. В. Методологічні домінанти до фінансового забезпечення регіонального розвитку в умовах післявоєнного відновлення. *Науковий вісник Національної академії статистики, обліку та аудиту*. Спеціальний випуск. 2024. С. 5-7. URL: <https://nasoa-journal.com.ua/index.php/journal/article/view/289>

71. Світовий досвід оподаткування (досвід розвитку та модернізації податкових служб країн світу). URL: <http://sfs.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/arkchiv/mijnarodniy-dosvid-rozvitk/svitovui-dosvid.>

72. Дума В.Л. Міжнародний досвід формування бюджетного потенціалу місцевих фінансів. *Економіка і суспільство*. 2017. № 13. С. 1093-1099. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/13_ukr/183.pdf

73. Тулай О. Зарубіжний досвід функціонування місцевих бюджетів та можливість його імплементації у вітчизняну практику. URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/bitstreams/71f9ec9c-20f5-43a9-ad08->

[94e5e5ba7a66/download](#)

74. European local government finances and local autonomy. URL:
<https://www.kdz.eu/en/news/blog/european-local-government-finances-and-local-autonomy#:~:text=European%20Local%20Government%20Finances%20and,and%20to%20guarantee%20local%20autonomy>